

*За науковою редакцією доктора філософських наук,
професора Власової Тетяни Іванівни*

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕНОМЕНА ВОПОНТЕРСТВА В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ

Дніпро - 2017

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна**

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА
В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ**

**За науковою редакцією доктора філософських наук,
професора Власової Тетяни Іванівни**

Дніпро – 2017

УДК 32:351.754.5:347.471.8

Т 65

Видавництво ПФ «Стандарт - Сервіс»,

Дніпро, 2017

ISBN 978-617-7382-06-4,

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
(протокол № 11 від 15 червня 2017 р.)

Рецензенти:

докт. філос. наук, проф. Осетрова О.О. (ДНУ імені Олеся Гончара)

докт. філос. наук, проф. Шевцов С.В. (ДНУ імені Олеся Гончара)

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ

Авторський колектив: Частина I: п.1.1. – Грабовська І.М.; п.1.2. – Кіселейко Ю.В., п.1.3. – Тесленко Т.В., п.1.4. – Кривчик Г.Г., п.1.5. – Крат О.М.

Частина II: п. 2.1 – Власова Т.І., п. 2.2. – Власова Т.І., п. 2.3. – Макєшина Ю.В., п. 2.4. – Зімарьова Ю.В., п.2.5. – Власова О.П., п. 2.6. – Парашевіна О.С.

Т 65 ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ. Монографія [Текст] /
Наук. ред. Власової Т.І. – Дніпро, Вид-во ПФ «Стандарт - Сервіс», 2017. –
140 с – ISBN 978-617-7382-06-4

УДК 32:351.754.5:347.471.8

Монографія присвячена дослідженню проблем розвитку публічної політики в Україні, ролі регіональних структур у процесі формування волонтерського руху як потенційного інституту громадянського суспільства. Різні аспекти цієї теми відображені у двох частинах монографії: «Формування проблемного поля феномена волонтерства», «Волонтерство і концептуально-методологічні основи гендерних досліджень».

Монографія розрахована на наукових співробітників і викладачів вищих навчальних закладів, на аспірантів і студентів старших курсів, філософів, соціологів, політологів, спеціалістів у різних галузях гуманітарних наук.

Редактори не несуть відповідальності за зміст матеріалів, запропонованих авторами для даної монографії.

На обкладинці – картина Давіда Тенірса Молодшого (1610 – 1690) «Справи Добродетелі» (Дела Добродетели).

© Т.І. Власова, 2017

© Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка
В. Лазаряна, 2017

© Видавництво ПФ «Стандарт - Сервіс», 2017

ISBN 978-617-7382-06-4

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Феномен волонтерства останнім часом все більше стає об'єктом досліджень не тільки у соціально - економічному, а й у філософському сенсі. Тому всесторонній аналіз феномена волонтерства та визначення його ролі в суспільному житті являє собою актуальну науково - прикладну проблему. Особливо як у часи фінансово - економічної, так соціально - культурної кризи.

Безумовно, волонтерський рух — це не стільки державне утворення, а навпаки, соціальне явище, коли громадська свідомість та соціальна активність є рушійною і консолідуючою силою людей, не байдужих до проблем співгромадян, за напрямками, де держава за різних причин неспроможна в достатній мірі виконувати свої основні функції із соціального та гуманітарного захисту громадян. Соціальна активність волонтерів як раз і свідчить, що громадське суспільство спроможне й без втручання адміністративної надстройки самоорганізуватися для здійснення певних місій і виконання соціально значимих завдань. Багато дослідників з різних галузей знань займаються аналізом феномену волонтерства, в даній колективній науковій праці як раз і представлено результати досліджень феномену волонтерства з точки зору різних підходів і методів оцінки соціально - гуманітарних основ суті та якісних ознак предмета дослідження.

В монографії наведено, безперечно, лише частину результатів досліджень, присвячених феномену волонтерства, і це дає підґрунтя для подальшого розвитку теоретичних основ і розробки практичних рекомендацій для використання не тільки в науковій і освітній сферах, а й в суспільному житті.

МЯМЛІН СЕРГІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ

*доктор технічних наук, професор, Лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор
з наукової роботи Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В.Лазаряна*

ЧАСТИНА І

ФОРМУВАННЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ

ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА

1.1. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СВІТЛІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Розвинене громадянське суспільство у сучасному цивілізованому західному світі вважається головним показником існування стійкої ефективної демократії. « В останні роки проблеми взаємодії громадянського суспільства та держави виявились у центрі уваги багато чисельних суб'єктів політики, починаючи від Європейського Союзу і ОБСЄ до простих громадян» [5, с. 26], – зазначає білоруський дослідник Є. М. Бабосов. Активність громадян та їхній реальний вплив на ситуацію у певній країні вимагають ґрунтовного осмислення сутності феномену громадянського суспільства та надання наукових рекомендацій щодо трансформацій демократичних інституцій під впливом громадської ініціативи.

Українські аналітики теж доходять висновку, що саме розвинене громадянське суспільство створює реальні шанси для України самозберегтися як демократичній країні в умовах складної зовнішньої та внутрішньої ситуації. Не можна не погодитись із думкою, що «проблема громадянського суспільства надзвичайно актуальна й складна. Саме життя поставило її в центр уваги вітчизняних дослідників. Досвід років незалежності України переконливо засвідчив, що ефективна робота політичної системи, нормальне функціонування економіки, добробут громадян можливі тільки за умови залучення громадської ініціативи до всіх без винятку сфер життя» [9, с. 5].

У сучасній науковій літературі існує два основних підходи щодо розуміння сутності громадянського суспільства, котрі принципово відрізняються між собою – це етатистське розуміння громадянського суспільства, притаманне насамперед німецькій соціальній та політичній

теорії, та підхід, який радикально протиставляє державу та громадянське суспільство як два принципово відмінні соціальні інститути. Етатистське розуміння громадянського суспільства передбачає, що сучасна соціальна держава складається зі спільноти громадян. Громадянське суспільство тут є особливою сферою соціуму. Воно відмінне від держави, але не протистоїть їй. Наголос робиться на праві та законі. В основі ж другого підходу лежить ліберально-демократична модель, яка базується на визнанні вільної незалежної особисті як основного структуруючого соціум чинника.

Громадянське суспільство, попри всю складність та різноманітність його характеристик, можна визначити наступним чином: «Громадянське суспільство – це спонтанна самоорганізація індивідів та добровільних асоціацій громадян, незалежних від держави і діючих в політичній, економічній та соціокультурній сферах соціуму, захищених правовими установками та нормами від прямого втручання державних органів» [5, с. 11].

Таке розуміння сутності громадянського суспільства витікає з тих характерних ознак, які притаманні йому на теперішньому етапі розвитку людських спільнот. Зміна самого феномену громадянського суспільства протягом віків історії призвела до трансформації і самого цього поняття. «На сьогодні існує декілька концепцій у розумінні сутності громадянського суспільства. Від Гобсівської трактовки держави як суспільства громадян, що є протиставленням природному праву «війни всіх проти всіх», і таким чином, за цією концепцією громадянське суспільство дорівнює державі, Локівської концепції держави як знаряддя для ефективного функціонування громадянського суспільства, до концепції Пуфендорфа, де громадянське суспільство протистоїть державі, до взаємодії та взаємодоповнення громадянського суспільства та держави

(за Гегелем), до концепцій відносно незалежного (частково паралельного) існування громадянського суспільства і держави, де громадянське суспільство розглядається як самоорганізована частина, незалежна від держави, гарантована законом, вільна й самоврядна (за Дж.С.Міллем та А.де Токвілем)» [3, с. 121].

Специфікою сучасної української реальності став той факт, що одним з найголовніших чинників консолідації спільноти і нації, показником її перетворення на політичну націю став волонтерський рух. Водночас волонтерський рух в Україні найкрасномовніше свідчить про становлення розвиненого громадянського суспільства. Громадські організації почали виникати в країні у 90-х рр. ХХ ст. Проте, про переростання проявів волонтерської активності у широкомасштабний волонтерський рух цілком справедливо можна говорити лише під час та одразу після Єврореволюції 2013 – 2014 рр. Під волонтерським рухом розуміємо масовий прояв добровільної активності громадян країни, яка не передбачає отримання прибутку внаслідок виконаних людьми дій. У 2011 р. ВР України було прийнято Закон «Про волонтерську діяльність». У 2015 р. та 2016 р. до цього закону було внесено низку суттєвих змін. Волонтерська діяльність так визначається законом: «Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги», а також «волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості» [6]. Люди, які добровільно надають безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим, особам і соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації є волонтерами. Досліджено і на сьогодні достеменно відомо, що в Україні давно існує традиція взаємодопомоги, суспільної праці, піклування, яка здійснювалась на благочинних добровільних

засадах. Зрештою, мабуть немає таких спільнот, де добродійна діяльність не мала б місця. Одним із найяскравіших прикладів такої традиції на наших землях була українська толока. До речі, саме традицію «талакі» наводять і білоруські дослідники як один із найвиразніших прикладів благочинної взаємодопомоги, що склався у традиційній громаді на беларуських землях. Історично так склалося, що людей, які виконували такий тип робіт, називали альтруїстами, добродійцями, благодійниками, добровольцями, громадськими діячами тощо. Добровольців, які йшли до війська раніше називали волонтерами (добровольцями). Сьогодні відбулося «розширення» поняття «волонтер». Тепер волонтерами називають людей, які добровільно працюють заради суспільного блага та загальної користі.

Отже, про волонтерський рух саме як про рух в Україні можемо вести мову від подій Революції Гідності. Щоправда, зустрічаються твердження, що початком волонтерського руху варто все ж вважати події зими 2012 р., коли міська влада Києва під головуванням тодішнього мера О. Попова не змогла впоратись із наслідками хуртовин, що заблокували дороги в Києві та на під'їздах до нього. Тоді стихійно виникли об'єднання автомобілістів, які допомагали витягати застряглі автівки зі снігових заметів. В подальшому більшість цих автомобілістів склали ядро групи «Автомайдан» – однієї із найефективніших громадських ініціатив Єврореволюції. Саме «Автомайдан» навідувався «у гості» до Януковича у Межигір'я, приїздив до інших вищих чиновників та силовиків з команди Януковича, патрулював околиці Майдану, сповіщав про наступи силовиків та провокації тітушок. Чимало з учасників «Автомайдану» постраждало під час революції 2014 р. Їхні автівки палили, автомайданівців викрадали та катували. Сьогодні автомайданівці активно надають допомогу українським захисникам на Сході країни [10, с. 72].

Підйом волонтерського руху в Україні спостерігався у 2014 - 2015 рр. Тоді громадяни країни масово брали участь у благодійних акціях, волонтерській допомозі добровольчим батальйонам, що воювали на Сході України з російським агресором, підтриманим сепаратистами Донеччини та Луганщини (тепер ці території означені аббревіатурою ОРДЛО), допомозі переселенцям та біженцям із окупованих регіонів. Значення діяльності громадянського суспільства у ті часи для збереження української державності важко переоцінити. На практиці було доведено, що волонтерському рухові в Україні виявилось під силу вирішувати складні питання, пов'язані з виживанням української нації в умовах загрози з боку зовнішнього агресора та сепаратистськи налаштованих регіонів. Відзначаючи заслуги волонтерів у забезпеченні української армії та підвищенні її боєздатності, президент Порошенко сказав, що ми б і так перемогли, але без волонтерів було б значно складніше це зробити. Можливо й так, але в українському суспільстві існує усталене переконання, що без волонтерів не було б ні армії, ні сил зупинити путінську навалу на межі ОРДЛО. Багато хто стверджує, що громадянське суспільство в теперішній Україні здатне суттєво впливати на ситуацію в країні, стимулюючи реальні зміни на краще [4].

З 2016 р., по мірі налагодження діяльності державних структур, частина функцій волонтерів, які вони взяли на себе в силу жорсткої необхідності, відпала. Проте і сьогодні існує потужний волонтерський рух у країні, що свідчить про існування розвинутого громадянського суспільства. Найвідоміші та найвпливовіші волонтерські організації сучасної України наступні: «Народний проект», «Армія SOS», «Підтримай армію України», «Волонтерська Сотня», «ФОНД Діани Макарової», «Повернись живим», «Combat-UA», «Миротворці України», «Благодійний фонд освітніх інновацій», БО «БФ Марини Шеремет», ГО «Ініціатива Е+»,

БФ «Союз Волонтерів України», «Волонтерська група Романа Доніка» та інші [11]. Всі громадські волонтерські організації в країні мають Всеукраїнське, регіональне або локальне значення. Серед військових організацій особливо виділяється ДУК (Добровольчий Український Корпус) «Правого сектору».

Про важливість консолідації українства та розвитку громадянського суспільства саме внаслідок ширення в країні волонтерського руху йдеться і в Указі Президента П. Порошенка «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», виданому у 2016 р.

«З метою сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, визначення пріоритетних заходів з вирішення цих питань, а також забезпечення взаємодії державних органів з організаціями громадянського суспільства...» для реалізації низки пріоритетних завдань, серед яких налагодження активної й ефективної співпраці органів місцевого самоврядування, державних органів із представниками громадянського суспільства та громадськими організаціями, приймається низка указів та законодавчих актів, що має сприяти подальшому розвитку громадянської активності та ініціативності, а також розвитку волонтерського руху в країні. Особливу увагу Президент звернув на необхідність «...забезпечувати підтримку громадських ініціатив щодо проведення за участю учасників антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях, волонтерів, внутрішньо переміщених осіб міжнародних, всеукраїнських та місцевих заходів національно-патріотичного змісту...» [12].

Надзвичайно цікавим та показовим у плані становлення політичної нації на теренах сучасної України стало виникнення, наприклад, такого феномену, як допомога (насамперед українській армії) з боку

волонтерських організацій національних меншин країни. Так, перші почали опікуватися бійцями українських ВСУ в Криму під час початку його окупації російськими військами представники громадських організацій кримсько-татарського народу. Не менш показовим є факт виникнення «Єврейської сотні» Самооборони Майдану, яку очолював успішний ізраїльський бізнесмен і рабин родом з Одеси Натан Хазін. Ось як він сам пояснює своє рішення стати українським волонтером: «На Майдані я жодного разу не почув слово «жид» на свою адресу, я був одним із сотень тисяч тих, хто був готовий померти за Україну. Я вивчив гімн України і співав його з усіма. Я пригадую, як у розпалі боїв на Грушевського мене назвали братом, і відтоді волю бути «жидобандерівцем», але не «жидомоскалем»» [8, с. 67].

Волонтери з Ізраїлю надавали і надають сьогодні допомогу Добровольчому Українському Корпусу (ДУК), який є військовим формуванням «Правого сектору» Дмитра Яроша [8]. Чимало добровольців-євреїв воюють на Сході України. Мотивацією для них є захист України як своєї Батьківщини. Голова Конгресу національних громад України Йосип Зісельс так висловився з цього питання: «Україна – наш спільний дім, ми є частиною української спільноти, ми є носіями українських єврейських традицій і культури. Розділити нас після пролитої крові дуже складно, тим більше, що наразі ми, євреї й українці, єднаємось, щоб подолати спільних ворогів: зовнішнього – російського агресора, і внутрішнього – корупцію» [8, с. 70]. Такі реалії українського життя породили унікальне явище – українського націоналіста єврейського походження, якого москалі охрестили «жидобандерівець». Популярним серед українців стало висловлювання: «Моя національність – жидобандерівець».

Звичайно, складнощів і труднощів на шляху діяльності волонтерів в Україні буде ще чимало. Проте, вже існує величезний позитивний досвід.

Відомий в Україні журналіст і громадський діяч Юрій Бутусов у зв'язку із ситуацією, що склалась у Авдіївці взимку 2017 р., зазначав: «Впервые, пожалуй, в условиях войны, наше государство и общество показали пример комплексных и системных действий в конкретной критической ситуации. Отметил для себя ряд новшеств, дай Бог, чтобы они стали системой: ... 5. Гражданское общество. Волна сочувствия и поддержки украинских воинов и жителей Авдеевки – беспрецедентная. Массовый выезд журналистов, волонтеров, политиков в Авдеевку, освещение ситуации не только из СМИ, но и из соцсетей. Авдеевка стала безусловно главной темой для всей страны, и консолидировала информационное пространство. Снова пошла потоком гуманитарная помощь. Люди увидели цель, достойную помощи. Тысячи киевлян вышли проводить погибших героев на Майдан, и эти потрясающие акции солидарности граждан объединяют людей вокруг общей беды. Авдеевка стала главной темой для страны, все внимание сконцентрировано на конкретной проблеме конкретного города, его жителей и его защитников. В Украине развивается настоящее гражданское общество, которое может очень серьезно влиять на ситуацию в стране» [1].

На окрему увагу заслуговує характеристика волонтерського руху в сучасній Україні з позицій гендерного аналізу. Специфіка, яка проявилась під час так званої гібридної війни на Сході країни, полягає у тому, що кількість волонтерів-жінок перевищує кількість волонтерів-чоловіків. Проте, як у засобах масової інформації, так і на рівні висловлювань політиків громадські активістки, зайняті у цій сфері діяльності, продовжують розглядатися як помічниці чоловіків. Вочевидь, тут спрацьовують усталені гендерні стереотипи, закріплені на ментальному рівні. Саме діючі стереотипи не дозволяють навіть в унікальному явищі українського волонтерського руху побачити новий рольовий розподіл між

статтями, не кажучи вже про усталені віками і навіть тисячоліттями рольові гендерні розподіли, які втілюються на практиці під час військових дій.

Для багатьох жінок України волонтерська діяльність відкрила нові можливості для самореалізації, кар'єрного зростання, самоусвідомлення себе і своєї ролі в соціальному просторі [2]. В той же час навіть на міжнародному рівні було визнано дискримінованість жіноцтва країни у соціальному просторі. Це, зокрема, стосується і визнання їхніх досягнень на ниві розбудови громадянського суспільства в українській державі. Так, у Заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, схвалених Комітетом ООН на його шістдесят шостому засіданні (13 лютого – 3 березня 2017 р.), йдеться про необхідність широкого залучення жіноцтва України до миротворчого процесу. «(b) Надати жінкам і організаціям громадянського суспільства можливість робити свій внесок у мирний процес в якості активних учасників, створюючи ефективні канали комунікації та координації та спільні ініціативи, покликані враховувати пріоритети жінок» [7]. І далі: «(d) Відновити політичний процес, спрямований на побудову всеосяжного і міцного миру, який закладає основу для всеосяжної демократії, заснованої на законності, і взяти в ньому активну участь» [7]. У плані практичних кроків країні було рекомендовано також розробити «дорожню карту» для виконання Національного плану дій із зазначенням точних часових меж, із контрольними показниками і бюджетом. Ці дії повинні враховувати гендерні аспекти. Україна також повинна розробити показники для регулярного контролю за виконанням «дорожньої карти» [7].

Залучення представників громадянського руху до органів влади країни загалом може розглядатись як позитивний процес. Проте, багато

хто з волонтерів не має достатнього теоретичного рівня підготовки для участі у процесі управління державою. Але не тільки це є проблемою сучасних українських волонтерів. Куди складнішою стає ситуація, коли волонтерські ініціативи починають загрожувати олігархічно-клановим інтересам еліт України, як то сталося, наприклад, із блокадою ОРДЛО, яку цілком правомірно розглядати як громадський рух. Більшістю населення країни блокада сепаратистських територій розцінюється як позитивна дія, яка сприятиме наближенню закінчення війни на Сході України. Проте, існують і інші думки, які мають під собою певні доводи. Чи таким чином громадянське суспільство дійсно спрацювало на користь української незалежності, покаже час. Принаймні, подібні громадянські ініціативи свідчать на користь існування в теперішній Україні повноцінної модерної нації європейського типу.

Отже, український волонтерський рух став головним консолідуючим чинником соціуму в сучасній Україні, прикладом ефективного функціонування громадянського суспільства як однієї з базових засад існування політичної нації та руху до стійкої демократичної системи в країні.

Література

1. Бутусов Ю. Украина полностью переиграла Россию в ситуации с кризисом в Авдеевке / Юрий Бутусов – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://facebook-ua.info/2017/02/03/yurij-butusov-ukraina-polnostyu-pereigrala-rossiyu-v-situacii-s-krizisom-v-avdeevke/>
2. Грабовська І. Проблема жіночого політичного лідерства в сучасній Україні: соціофілософський аналіз / Ірина Грабовська // Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka // Zbior raportow naukowych. – Gdansk, Polska. – 2015. – Р. 93 – 95.
3. Грабовська І. Взаємозв'язок між Магдебурзьким правом та громадянським суспільством: українські реалії // Збірник наукових матеріялаў «Ад Магдэбургскага права да сучаснага самакіравання». – Магілёў, 2017. – С. 121 – 124.

4. Грабовська І. Волонтерський рух – каталізатор позитивних змін / Ірина Грабовська // День. – 30.03.17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/profile/irina-grabovska>
5. Гражданское общество и государство (очерки теории и практики взаимодействия) / Е.М. Бабосов [и др.]; под. общ.ред. Ю.М. Бубнова. – Могилев; МГУП, 2014. – 294 с.
6. Закон України «Про волонтерську діяльність». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volonteriinua.blogspot.com/>.
7. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України (попередня нередагована версія). – Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. – Репринт, 3 березня 2017 р.
8. Костюк Б. Національність: жидобандерівець. Громадянство: Україна / Богдана Костюк // Український альманах. – Об'єднання українців у Польщі. – Варшава, 2016. – С. 64 - 70.
9. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.
10. Присяжнюк М. Волонтерська «окупація» України. З побаченого і передуманого українським волонтером / М. Присяжнюк // Український альманах. – Об'єднання українців у Польщі. – Варшава, 2016. – С.71 – 81.
11. Список волонтерів російсько-української війни (2014 – дотепер) // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8....>
12. Указ Президента України №534/2016. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері // Центр Разумкова. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. // Проект «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики», реалізується за підтримки програми «Matra» МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. – К., 2016. – 100 с. – с. 98 – 100.

1.2. «КАРТИНА СВІТУ» Й «ЖИТТЄВИЙ СВІТ»: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА

Відомо, що однією з найбільш яскравих особливостей сучасної гуманітарної науки є її міждисциплінарність, прагнення вчених різних

галузей – філософів, соціологів, політологів, економістів – піддати науковому аналізу низку загальних для них проблем, що включають і міжкультурну комунікацію, і гендер, і концептуальні дослідження, і політичну економію, і багато інших сфер знання. Наприклад, сучасна інституціональна економія, що прийшла в українську науку в кінці 90-х років, постійно нарощує кількість і якість досліджень: наповнення терміна «політична економія» новим змістом відмічають багато вчених [1, с. 686]. Новий науковий підхід звернений до економічної поведінки в політичному процесі на ринку: дослідники прагнуть з'ясувати, яким чином досягається компроміс між політичною можливістю і економічною доцільністю, проаналізувати власне політичні чинники, що впливають на ефективність впроваджуваної економічної політики. Оскільки політичні інститути оцінюються відповідно до того, наскільки добре вони дозволяють індивідам дбати про власні інтереси, політичний процес аналізується як взаємовигідний обмін. Як наслідок – вивчення походження й розвитку різних державних, політичних, громадських інститутів є сьогодні однією з ключових проблем політичної економіки. Не менш важливою проблемою є, як стверджують учені, аналіз впливу економічних чинників на політичний процес [2, с. 11].

Водночас однією з найбільш яскравих особливостей сучасної науки є інтенсивний розвиток напрямків у рамках антропоцентричної парадигми. Безумовно, пріоритетне місце тут займають концептуальні дослідження, що ведуться на перетині багатьох гуманітарних наук. До понять концептуальних досліджень належить і термін «картина світу», який був уведений у науковий ужиток фізиком Г. Герцом, що визначив його як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень про поведінку цих об'єктів. Пізніше термін з'являється в роботах філософів К. Ясперса, Л. Вітгенштейна та ін. На

сьогодні можна говорити про безперечне входження поняття «картина світу» у термінологію сучасної теорії комунікації, лінгвістики й так далі [3]. Імпульсом для розвитку лінгвістичної картини світу, як відомо, послужили роботи В. фон Гумбольдта, який розглядав мову як опосередковану ланку між людиною і світом. Ідеї, близькі до теорії В. фон Гумбольдта, висловлювали філософи Г. Гердер, Л. Грімм, Ф. Шлегель і багато інших. Зараз практично загальноприйнятим є положення про незбіг концептуальної і мовної картин світу, при цьому підкреслюється глобальність, об'ємність концептуальної картини світу порівняно з мовною [4, с. 37].

Теоретики визначають концептуальну картину світу не тільки як знання, яке виступає на початку процесу розумового відображення дійсності, але і як підсумок чуттєвого пізнання. Світогляд, який традиційно визначається як сукупність поглядів, оцінок, принципів і образних уявлень, безумовно, пов'язується з розумінням людиною світу й свого місця в ньому.

Не менш важливим у цьому контексті є поняття життєвого світу, який розуміється в сучасній науці як інтерсуб'єктивний світ повсякденної практичної діяльності й культури, тобто це світ нашого повсякденного досвіду, ще зовсім не обтяженого науковими знаннями. Сьогодні поняття життєвого світу стає основою для осмислення широкої соціокультурної сфери, яка методологічно протиставляється поняттю соціальної системи, і ці поняття перебувають у тісному співвідношенні один з одним.

За Ю. Хабермасом, зміст життєвого світу складають комплекси комунікативних дій, націлених на кооперацію, взаєморозуміння, обмін символами й значеннями. Ю. Хабермас прагне здолати культуральне звуження поняття життєвого світу, надаючи йому соціологічного значення. Він виділяє соціальні функції, які несе в собі життєвий світ: окрім

культурного відтворення, це функції інтеграції й солідарності, формування особистісної ідентичності, функції соціалізації і так далі [5]. Ідеї Юргена Хабермаса набувають розвитку в концепціях комунікативної держави, сфокусованих на важливості комунікативної раціональності, пов'язаної із структурами життєвого світу, з одного боку, а з іншого – зі стратегічною раціональністю; остання є однією з головних тем у міркуваннях про державу від Т. Гоббса до П. Бурдьє. У більш звичних термінах будь-яку державу можна метафорично розуміти як діалектику війни й справедливості, де війна є метафорою в розумінні Хабермаса, а справедливість – метафорою для комунікативної дії. На відміну від багатьох сучасних соціально-політичних концепцій держави концепція комунікативної держави робить акцент на темі справедливості, а не війни, хоча остання, безперечно, також у ній присутня.

Різний інтерес до громадянського суспільства визначає й різне його тлумачення. Не зупиняючись на численних визначеннях, звернемо увагу на ті концепти, у яких громадянське суспільство розглядається як форма соціальної інтеграції людей, розділених приватними інтересами. Як відомо, таке тлумачення громадянського суспільства пов'язане з ідеями Е. Дюркгейма, який розглядав його в руслі проблеми солідарності. Безумовно, уявлення про громадянське суспільство як самоорганізацію соціуму на основі солідарності й загальних цінностей потребує роз'яснень. На практиці громадянське суспільство представлене різноманітними групами з конкуруючими інтересами, а часом і з власними версіями громадського блага. Проте самообмеження в досягненні корпоративних інтересів, солідарність і здатність інтегрувати загальні інтереси завжди проявляють себе як тенденція, що протистоїть суперництву групових інтересів.

У такому дослідженні дуже важливою є проблема співвідношення мікро- й макроаналізу політичних процесів, і тут ключове значення має включення проблеми політичного лідерства в концепцію комунікативної держави. Водночас аналіз проблематики волонтера, поза сумнівом, тісно пов'язаної з концептами морально-етичної сфери, неминуче виводить на аналіз формування реального комунікативного співтовариства у всесвітньому масштабі, у соціокультурному дискурсі глобалізації, що передбачає транснаціоналізацію величезного спектра стосунків, і серед іншого – стосунків волонтера й суспільства. До ключових моментів транснаціоналізації інститутів громадянського суспільства вчені відносять, насамперед, збільшення ролі неурядового сектора в громадських дебатах, що стосуються, наприклад, уявлень людей про свободу і громадянські права, безпеку, соціалізацію окремих груп меншин, нових способів культурної самореалізації громадян. Ключове значення мають освітні практики, «образи світу», які піддаються формуванню через такі прямі канали, як «народна дипломатія», участь у діяльності міжнародних проектів, інтернет та ін. [6].

Інституалізація суспільства спричиняє формування нових комунікативних каналів. Але сама структура цих комунікативних каналів (прикладом чого може служити бюрократія) може означати й утворення нових перешкод для комунікації. Тому шлях гармонізації життєвого світу й соціальних структур, що розвиваються, дослідники бачать у плюралізації інститутів і включенні їх у комунікативний обмін у рамках громадянського суспільства як корелята комунікативного суспільства.

Природно припустити, що теорія комунікативного суспільства й пов'язані з нею дискусії надихаються в першу чергу не ідеями «комунікативної раціональності» або «екологічної комунікації», а чинником незвичайного зростання комунікаційних технологій і

можливостей. Правильним є й зворотне: емпіричне зростання було б неможливе, якби воно не було підготовлене переосмисленням ролі й значення комунікації в роботах Р. О. Якобсона, М. М. Бахтіна, Н. Вінера та інших учених [7].

За останні десятиліття у світі сформувалася велика кількість інститутів, які функціонально націлені на забезпечення тісної взаємодії між елементами громадянського суспільства і транснаціональним середовищем. Один з найбільш ефективних механізмів був створений, як відомо, структурами Дж. Сороса. Цікавим прикладом є також діяльність міжнародної неурядової асоціації «Ротарі Інтернешнл». Як відомо, Ротарі-клуби позиціонують себе як нерелігійні й неполітичні благодійні організації, відкриті для всіх країн незалежно від національної й расової належності громадян цих країн, їх віросповідання й політичних поглядів. За даними самої організації, по всьому світу існує більше 30 000 клубів, у яких приблизно 1,2 млн членів. Головний девіз «Ротарі Інтернешнл» – це, як відомо, сентенція «Служіння вище особистих інтересів» («Service above self»), другий девіз – «Ті приносять нам більшу користь, хто служать найкраще» («They benefit most, who serve best»). Перше у світі відділення клубу, за даними Wikipedia, було створене в Чикаго в 1905 році адвокатом Полом Харрісом. Перші Ротарі-клуби на пострадянському просторі були організовані в Москві й Санкт-Петербурзі в 1990 р. за активної підтримки М. С. Горбачова. Згідно з документами організації, її основною метою є об'єднання професіоналів і бізнесменів для здійснення гуманітарних проєктів, розвитку вищих етичних стандартів і допомоги в установленні миру й доброї волі в усьому світі. Ротаріанські нагороди, у тому числі й гранти, включають університетські стипендії, стипендії в профтехосвіті, нагороди для учителів, гранти за програмою боротьби з голодом, міжнародний обмін і так далі. Що стосується критики ротаріанського руху,

то його звинувачують, як відомо, передусім у належності до масонства. На думку деяких дослідників, ротаріанський рух є найбільш раціоналістичним з молодих формацій масонства. Головним аргументом у відповідях на цю критику є той факт (на думку ротаріанців), що, на відміну від масонських лож, Ротарі-клуб – це організація з відкритим членством для будь-якої людини.

В Україні ротарі-рух вперше виник у Києві в 1992 році. На сьогодні, за даними інтернет-ресурсів, в Україні функціонують 48 Ротарі-клубів, членство в яких мають 802 особи. Ротарі-клуб «Дніпропетровськ» отримав, як вказують інтернет-джерела, хартію «Ротарі Інтернешнл» у 1997 р. 25 березня 2017 року в Дніпрі був офіційно створений Ротарі-клуб «Апріорі», діяльність якого, як було заявлено, спрямована на реалізацію практик волонтера й добродійності, а пріоритетним напрямом роботи є розробка й реалізація програм із захисту материнства й дитинства.

Як відомо, Ден Браун своїм романом «Код да Вінчі» відкрив тему таємних товариств для серйозного громадського обговорення. Нітрохи не намагаючись увійти до цього складного поля інтертекстуальності й референцій, уважаємо необхідним зупинитися на проблемі людини в контексті «картини світу» наших днів. Коли Ж.-Ф. Ліотар замінює традиційно навчену «людину, що пізнає» («knower») «людиною, що споживає знання» («consumer of knowledge»), він визнає всемогутність вільної ринкової економіки [8]. Очевидно, що процеси глобалізації серйозно змінюють не лише ландшафт світової економіки, але і якість життя людського суспільства. У сфері культури глобалізація, як відзначається, проявляється в уніфікації культурних стандартів, втраті культурної ідентичності. У ході глобалізації відбувається подальша раціоналізація життєвих світів. Глобалізаційні процеси, безперечно, можуть служити поліпшенню й гармонізації умов людського існування,

але тільки в тому випадку, якщо людство знайде в собі сили зробити вибір на користь не споживацької раціональності, а етичного розуму. Мораль також існує (у сучасному суспільстві) як соціальний інститут, що формує особливу форму суспільної свідомості, яка, у свою чергу, регулює індивідуальну й масову поведінку людей, і тут роль волонтерства важко переоцінити. Сьогодні однією з головних характеристик волонтерського руху є його різноманітність; у цьому контексті ключове значення мають як специфіка тієї громадської організації, у якій волонтер працює, так і особа самого волонтера. Безумовно, подібні питання вимагають наукового аналізу: у доповіді ООН з розвитку волонтерства у світі за 2015 рік відзначається, що література з цієї проблематики практично відсутня [9]. Ті дані, які наводяться у вищезгаданій доповіді ООН, свідчать про те, що волонтерство як «мистецтво можливого» дійсно здатне робити внесок у «відповідальність» на різних рівнях – і місцевих, і глобальних, притягаючи безліч активних учасників на усіх етапах своєї діяльності й сприяючи тим самим імплементації моделі розвитку суспільства – і глобального, і локального – суспільства, у якому людина займає центральне місце.

Література

1. Atkinson A. Public Economics after «The Idea of Justice» / A. Atkinson // Journal of Human Development and Capabilities. – 2012. – Vol. 50 – P. 770–780.
2. Новые направления политической науки. – Москва: РАПН, РОССПЭН, 2007. – 344 с.
3. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергической парадигме / В. Г. Зинченко, В. Г. Зуеман, З. И. Кирнозе. – Москва : Флинта; Наука, 2008. – 224 с.
4. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение. / М. В. Пименова, О. Н. Кондрашова. – Москва : Флинта; Наука, 2011. – 176 с.
5. Habermas J. The Theory of Communicative Actions / J. Habermas. – Boston Press, 1998. – Vol. 1. – 562 p.

6. Шматко Н.А. Феномен публичной политики / Н. А. Шматко // Социс. – 2001. – № 7. – С. 106–112.
7. Wiener N. The Human Use of Human Beings: Cybernetics And Society / N. Wiener. – Da Capo, 1998. – 200 p.
8. Lyotard J-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge / J.-F. Lyotard. – University of Minnesota Press, 1984. – 144 p.
9. 2015 State of the World's Volunteerism Report. United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.volunteeractioncounts.org. Дата звернення 27.05.2017.

1.3. ФЕНОМЕН ВОЛОНТЕРСТВА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

У сучасній Україні волонтерство як соціокультурний феномен є об'єктом досліджень не тільки філософів, істориків, психологів, політологів і фахівців у сфері соціальної роботи, але й економістів, оскільки сфера патронованих владою суспільних відносин і сфера міжнародних відносин, тісно пов'язані з цілою низкою суто економічних питань.

Науковий інтерес до інституційної політичної науки, і у зв'язку з інституційною економічною теорією зокрема, сприяє появі нових напрямків теорії в цілому, при цьому соціокультурні трансформації останніх років змушують учених зосередити увагу на відносинах держави і громадянського суспільства, на наявності або відсутності цивільних традицій, правових структур, соціокультурних підстав і передумов з позицій історії і культури.

Соціальні процеси, пов'язані з діяльністю волонтерів, із самим концептом «волонтер», маючи тенденції до зростання, практично не аналізуються. Водночас ця проблематика охоплює достатньо широке коло питань, що стосуються як діяльності волонтерів у зоні військових конфліктів, так і добродійної роботи з інвалідами, безробітними, людьми, які потрапили в складну життєву ситуацію. Тим часом гостра

дискусійність, пряма залежність розв'язання соціальних проблем від волі політичної еліти вимагають фокусування уваги вчених на дослідженні вказаних вище невідрефлексованих проблем.

Дослідженням людської поведінки, включаючи вивчення намірів, цінностей, переконань і думок, займалися видатні європейські філософи, соціологи, економісти й історики. Окремі її аспекти, зокрема пов'язані з проблематикою управління, починають привертати увагу дослідників лише з другої половини ХХ століття. Проте такі наукові проблеми, як розподіл праці, солідарність, групова взаємодія, праця, професійне покликання, які розроблялися в ХІХ – на початку ХХ ст. М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Р. Зіммелем, О. Контом, К. Марксом, Р. Спенсером, Ф. Тенісом, можуть розглядатися як фундаментальні засади соціологічного дослідження волонтерства, його методологічні орієнтири, що задають пріоритетні вектори вивчення цього феномена як діяльності й спільності [9].

Так, французький філософ, один з основоположників позитивізму й соціології, автор теорії трьох стадій інтелектуальної еволюції людства (теологічної, метафізичної і позитивної, або наукової) Огюст Конт вперше ввів поняття «альтруїзм», яке стало сутнісною характеристикою і цінністю феномена волонтера. Учений підносив суспільні інтереси над особистими, стверджуючи, що «життя для інших» є вищим щастям, припускаючи при цьому прояв таких духовних якостей, як щедрість і співчуття [1].

Його послідовник Герберт Спенсер вважав, що альтруїзм завжди вторинний стосовно егоїзму. Більше того, саме здорова турбота про себе дозволяє зберігати достатньо сил для допомоги ближнім: у спільнотах, що складаються із здорових і сильних людей, загальний рівень щастя буде набагато вищим, ніж у товариствах, де люди нехтують своїми інтересами (що, за Спенсеру, є шляхом до депресії і нещастя). Надмірний альтруїст,

який забуває про власні потреби й задоволення, по-перше, своїм плачевним духовним і фізичним станом створює проблеми для оточуючих, а по-друге, стає неспроможним до продуктивної альтруїстичної поведінки [2]. Класики соціології Г. Спенсер і П. Сорокін розглядали альтруїзм як чинник соціального розвитку й подолання кризи в суспільстві, а Т. Парсонс вважав його ознакою прогресивної соціальної системи [9].

Основна мета статті полягає в аналізі історичних і культурних витоків феномена волонтерства в Україні в полі соціополітичного дискурсу громадянського суспільства в цілому і концептів добродійності зокрема.

Звертаючись до етимології слова «волонтер», слід зазначити, що в XVII столітті французьке «volontaire», італійське «volontario», німецьке «volontair», англійське «volunteer» з'являються майже одночасно, через що в українській і російській мовах протягом XVIII–XIX століть вонотривалий час використовувалося в різному написанні: волентир, волонтир, волунтир, валентир, волонтер, залежно від того, якій іноземній мові віддавав перевагу дворянин, що добровільно вступив на військову службу [3].

На основі аналізу низки словникових статей [4, с. 234; 8] виявлено, що терміни «волонтерство» і «добровільність» мають загальні характеристики: у їх основі лежить діяльність, якою людина займається добровільно, за своїм бажанням, власним вибором; люди, що реалізують такого роду діяльність, займаються цим безоплатно; ця діяльність має ознаки інституційно закріпленої діяльності [9].

Слід також підкреслити, що в державах Західної Європи протягом XVII–XX століть модус волонтерства пройшов складний, але послідовний шлях від прояву у винятково військових і бойових діях до найважливішого елементу культури західного суспільства. У нашій країні багато динамічно

трансформованих понять зазнають дуже істотних змін, і волонтерство зокрема. Кардинальні зміни в бутті й свідомості громадян України ставлять перед науковою думкою завдання поглибленого й адекватного нинішнім умовам аналізу теорії і практики волонтерства.

Сьогодні волонтерська діяльність регламентується відповідним Законом України «Про волонтерську діяльність» [5], який був прийнятий напередодні Євро-2012. Цим законом не передбачена діяльність волонтерів в контексті подій, які розгорнулися в нашій країні починаючи з грудня 2013 року. Відповідно до вказаного закону діяльність волонтерів і волонтерських організацій передбачала лише соціально-культурні форми, такі як:

- надання волонтерської допомоги метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації;
- здійснення догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку й іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні або інші особливості потребують підтримки й допомоги;
- надання допомоги громадянам, які постраждали в результаті стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям;
- надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;
- впровадження заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереження культурної спадщини, історико-культурного середовища, визначних пам'яток історії і культури, місць поховання; сприяння проведенню заходів національного і міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і суспільних заходів;

– надання волонтерської допомоги з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру.

Волонтерська діяльність в Україні визначена законом як добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, яка здійснюється волонтерами і волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерській допомоги. У свою чергу, волонтерською допомогою є роботи і послуги, які безоплатно виконуються і надаються волонтерами і волонтерськими організаціями. Волонтерська діяльність також є формою добрودійності [8]. Визнання волонтерської діяльності ресурсом добрودійності й цивільною практикою на законодавчому рівні не тільки в Україні, але й в багатьох європейських державах дозволяє зробити висновок про те, що в інформаційному, глобалізованому суспільстві ХХІ століття волонтерство є проявом духовності, затребуваною репродукцією загальноприйнятої системи духовних цінностей.

Подальше внесення доповнень до чинного законодавства України про включення таких напрямів волонтерської роботи, як надання допомоги громадянам, постраждалим у результаті надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного або військового стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам; надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного або військового стану, проведення антитерористичної операції [6], добрودійної діяльності [7] тільки укріпило світову історичну практику, що склалася, пов'язану з виникненням волонтерства. У 2014 році Україна вразила світ небаченим за розмахом волонтерським рухом, в основі якого цілому – все

та ж система духовних цінностей – співчуття, співпереживання, причетність, доброта, справедливість.

Можна з упевненістю стверджувати, що історичний крок у декілька століть, який зробила Європа в питаннях становлення волонтерства й закріплення його інституційних дискурсів, Україна реалізувала за декілька років.

Безумовно, що нова парадигма волонтерства у контексті добродійності як взаємодії суспільства і держави, має своє глибоке історичне коріння, до аналізу якого й необхідно, на наш погляд, звернутися.

Слід зауважити, що християнізація слов'янського світу справила вирішальний вплив на всі сфери життя суспільства, на суспільні відносини, що позначилося на характері, формах допомоги та підтримки людини. З часу запровадження релігії починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої є філософія любові до ближнього. «Полюби ближнього твого, як самого себе» – ця формула стала моральним закликком, що визначає сутність вчинку індивіда. Основними об'єктами допомоги історично були визначені хворі, жебраки, вдови, сироти. З'явилися законодавчі акти, що регулювали відносини щодо опіки над різними категоріями населення. До найдавніших джерел права належать статuti князів Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого. Виникали й нові суб'єкти допомоги: князь, церква, парафія, монастирі. В історії соціальної допомоги Київської Русі слід розрізняти два періоди. Перший пов'язаний з поширенням християнства в Київській Русі. Він умовно визначається з часу хрещення Володимира Великого до II пол. XII ст., періоду утворення князівств і поширення християнства на околицях східнослов'янських земель. Другий етап відповідно виділяється з другої половини XII ст. до XIII ст. включно, коли благодійницькі функції князя

поступово злилися з церковно-монастирськими формами опіки [10, с. 58].

Найпростіші види благодійності полягали спочатку майже виключно в харчуванні злидарів. Практикувались вони, як свідчать літописи, окремими «злидарелюбцями», серед яких виділялися князі, духовенство та впливові люди держави. Всі вони, перебуваючи під свіжим і здоровим впливом щойно сприйнятого християнського віровчення, охоче навчалися важливим релігійним заповідям, головні з яких закликали любити Бога і ближнього, як самого себе. Практично це означало нагодувати голодного, напоїти спраглого, відвідати ув'язненого, і взагалі так чи інакше проявити своє милосердя і злидарелюбство. Виходячи з таких міркувань, благодійність була не стільки допоміжним засобом суспільного благоустрою, скільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: вона більше була потрібна самому злидарелюбцю, ніж злидарю. Давній благодійник, «христілюбець» менше думав про те, щоб доброю справою підняти рівень суспільного благополуччя, скільки про те, щоб підняти рівень власної духовної досконалості. При такому погляді на благодійність допомога бідним була справою окремих осіб, проникнутих ідеями християнської моральності, а не включалась в коло державних обов'язків [10, с. 59-60].

Крім князя Володимира історія згадує про деяких інших христілюбних і злидарелюбних князів. Особливо відзначають літописи синів Володимира – Ярослава Володимировича і його брата Мстислава. Так, при Ярославі було відкрито перше в Новгороді училище на триста юнаків-сиріт. Він видав Статут церковний і земський, за яким благодійність, тобто турбота про злидарів і убогих, залишалась у віданні священників у парафіях та єпископів у єпархіях.

Але найбільшої слави Ярослав Мудрий зажив складанням першого письмового руського зведення законів «Руська Правда». Воно складалося з

37 розділів і, крім статей кримінального характеру, мало статті соціального спрямування, що було незвичним для тогочасних європейських держав. Із 37 його статей 8 повністю присвячено проблемам захисту дітей [10, с. 60].

Прославився своїм злидарелюбством також великий князь Володимир Мономах, який за свідченням сучасників, роздавав гроші й предмети першої необхідності «обома руками». Опіка над бідними і страждальцями стала одним з найбільших його обов'язків, і яскравим свідченням цього служить його «Повчання дітям». У ньому Володимир Мономах створює образ справедливого захисника слабких і убогих. Заповіт великого князя виконували і сучасники, і нащадки. Так, сестра його, Ганна Всеволодівна, заснувала в Києві училище для дівчат, яких не тільки утримувала за свій рахунок, але й вчила їх читати, писати і ремеслам. Тут ідея допомоги вже не зводиться тільки до харчування і надання притулку [10, с. 61].

Протягом багатьох століть церква і монастирі залишались осередками соціальної допомоги вбогим та хворим. Наприклад, перші в державі лікарні, у яких бідні отримували опіку й користувались безкоштовним лікуванням, були запроваджені Переяславським єпископом Охрімом в 1091 р. При всіх монастирях, що мали кошти, здійснювалося харчування злидарів і убогих. Для них влаштовувалися навіть окремі приміщення, які потім отримали назву богаділень. Зміцнівши економічно, монастирі стали центрами благодійної соціальної діяльності. Вони виконували чотири основні функції: лікування, забезпечення незаможних, навчання, контроль. Відповідно до кожної з функцій при монастирях створюються особливі форми підтримки [10, с. 61].

Можна з впевненістю сказати, що ніколи згодом, протягом всієї нашої історії, на справи благодійності не виділялось такої значної частини загальних доходів, як у найдавніший період княжої влади, який за увагою

суспільства до справ благодійності й за пожертвами на неї повинен бути поставлений в тисячолітньому житті держави на перше місце. Відмітною рисою благодійності цього періоду була «сліпа» роздача милостині, за якої будь-які дослідження про злидарів та їх потреби не тільки не проводились, але прямо заперечувалися вченнями святих отців. Найбільше роздавалося життєво необхідних продуктів, оскільки грошовий обіг у той час був ще дуже слабким. Тому, незважаючи на відсутність будь-яких досліджень потреби того, хто просить, милостиня нерідко поза волею благодійника досягала своєї мети: голодний не брав будівельні матеріали, а погорілець – хліба, якщо не хотів їсти. Допомога була різноманітна й часто відповідала дійсній потребі. Вона виражалась у побудові житла, у викупі полонених, у навчанні ремеслам [10, с. 62].

У X-XIII ст. церковна практика допомоги розвивалася не тільки через монастирі, але й через парафії. На відміну від монастирської допомоги, парафіяльна була більш відкритою. У ній зосереджувалось все общинне, громадське й церковне життя. Діяльність парафій не обмежувалась тільки наданням допомоги калікам, злидарям, вони здійснювали найрізноманітнішу підтримку: від матеріальної допомоги до виховання і перевиховання, тобто мала не лише релігійні цілі порятунку душі парафіян, але й соціальної підтримки та допомоги потребуючим. Парафія також була територіальною, адміністративною одиницею. Пам'ятки древньої писемності свідчать про те, що майже в кожній з парафій існували богадільні [10, с. 63].

Аналізуючи феномен волонтерства, автор вважає доцільним у межах цієї праці дати ретроспективу участі козацтва в благодійності. Запорозька Січ – це феномен світової цивілізації навіть з висоти сьогодення, не кажучи вже про часи її існування. Своїм суспільним укладом, структурою, військовою організацією, писаними й неписаними законами, побутом і

звичаями Січ не мала аналогів. Вона була рятівницею і рідною домівкою для козака й гречкосія, і всіх, кому потрібний був її захист. Січ була зразком поєднання демократизму зі строгістю порядків і самодисципліни. Січ була колискою української державності, контролюючи значні території, утримуючи багатотисячну армію та адміністративний апарат. Січовики мали символіку: прапори, гімн, герб. Столицею Запорозької Січі була могутня фортеця, оточена частоколом, у заборолі якого виставлено гармати. На центральній площі стояли церква, скарбниця, військовий арсенал, майстерні. Навколо них – курені-казарми, у яких жили запорожці. Козаки вибирали свою старшину – гетьмана, кошового отамана, курінних отаманів вільним, демократичним голосуванням. Збройні сили склалися з таких родів військ: піхоти, кінноти, артилерії та морського флоту. На Запорозькій Січі існувала постійна школа лицарського та військового мистецтва, при січовій церкві діяла загальноосвітня школа. Командний склад низового війська, як правило, був високоосвічений: полковники, сотники, чимало рядових козаків закінчували Києво-Могилянську академію або інші навчальні заклади [11].

На Запорозжжі існувало суворе законодавство, що не допускало будь-яких аморальних вчинків. Нещадно викорінювалося злочинство, розбій, конокрадство. Не було місця в цьому товаристві зраді, боягузтву, підлості, шахрайству. Виникнення Січі, як відомо, пов'язане з іменем Дмитра Вишневецького (Байди) з містечка Вишневець. Д. Вишневецький належав до неспольщених українських магнатів, був канівським старостою. Своє свідоме життя присвятив боротьбі з Кримським ханством і турецькими загарбниками. Усю надію покладав на українське козацтво, з яким не раз громив татар і турків. У Молдавії Байда потрапив у полон, і турки замордували його. Народ у піснях і думах увіковічив відважного отамана. Протест українського народу проти національного, релігійного та

соціального гніту вилився в особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне та педагогічне явище – козацький рух. Запорозька вільна республіка започаткувала самобутні зразки благодійних установ та прояви соціальної опіки [11].

Козацький рух викликав до життя унікальне для всієї світової культури явище – козацьку педагогіку, основними завданнями якої стали: підготовка фізично-загартованих з міцним здоров'ям мужніх воїнів-захисників рідного народу, виховання в молоді українських національних рис характеру та світогляду, формування високих лицарських якостей, пошани до старших людей, прагнення бути милосердними. Головним учителем січової школи був монах-уставник, який крім своїх прямих обов'язків наставника виконував і другорядні: дбав про здоров'я хлопчиків, виводив їх при пошестях «на свіжу воду» в луки, сповідав і причащав хворих, ховав померлих і про всі випадки в школі детально доповідав кошовому отаману. Монастирська школа існувала при Самарсько-Миколаївському монастирі. Вона виникла разом з його першою церквою близько 1576 р. Тут також навчалися малі й дорослі хлопці та юнаки під керівництвом монахів. Навчальними предметами були грамота, молитви, закон божий й письмо. Дуже шкода, що виховний потенціал козацтва не завжди використовується належним чином через прохолодне ставлення заполітизованих «корманичів промосковського світу», яким ще й досі зрозумілі категорії лакейства та грошових відносин.

У поселеннях запорожців типовим явищем була церква, з одного боку якої розміщувався шпиталь, а з іншого – школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і характер козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами, престарілими виховувало в дітях доброту, милосердя, співчуття до чужого болю. У життя ж хворих і старих запорожців такі контакти вносили радість [12].

Таким чином, громадянське суспільство як сфера універсалізації громадянської солідарності сучасної України має у своїй основі могутній фундамент історії і культури – це і Стародавня Русь, і Запорозька Січ, де формувалися відносини взаємозалежності один від одного, допомоги й добродійності. Від пізніших ліберальних трактувань ці підходи відрізняє колективістське розуміння ідеї автономності особи, пов'язане з глибокими християнськими почуттями любові до ближнього і співчуття до оточуючих. Це і є той громадянський «капітал», який покликаний компенсувати недостатність діяльності державного апарату в цих сферах, зокрема у волонтерстві як формі соціальної інтеграції людей, розділених приватними інтересами, але за своєю суттю тих, хто є сьогодні рушійною силою консолідації громадянського суспільства.

Література

1. Альтруизм [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Альтруизм>. Дата звернення 28.03.2017. – Альтруизм – Википедия
2. Быков А. В. Понятие «альтруизм» в социологии: от классических концепций к практическому забвению / А. В. Быков // Вестник Рос.ун-та дружбы народов. Серия: Социология. – 2015.– Вып. 1 – С. 166.
3. Волонтер [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Волонтер>. Дата звернення 31.03.2017. – Волонтер – Википедия
4. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1–4. – Москва: Русский язык, 1978. – Т. 1 А – З. – 699 с.
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 42.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» від 5 березня 2015 року № 246-VIII// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 22.
7. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 року № 5073-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 25.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и

- фразеологическихвыражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – Москва: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. – 944 с.
9. Певная М. В. Волонтерствокаксоциальный феномен: управленческийподход: дис. ... д-ра соц. наук: 22.00.08 / Певная Марина Владимировна. – Екатеринбург, 2016. – 368 с.
 10. Пінчук О. П. Передумови розвитку геріатричних центрів України в умовах глобалізації світової економіки : монографія/О. П. Пінчук, Т. В. Тесленко. – Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2013. – 136 с.
 11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Том 1 / Д. І. Яворницький. – Львів : Вид-во «Світ», 1990. – 319 с.
 12. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Том 2. / Д. І. Яворницький. – Львів : Вид-во «Світ», 1991. – 457 с.

1.4. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ЕТИЧНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ ТОЛОКИ

Давно й не нами підмічено, що у моральних якостях українців надзвичайно чітко відображається характер природи, на тлі якої триває їхній історичний розвиток. У процесі напруженої хліборобської праці багатьох поколінь українців, як і їхній боротьбі за свободу, в щоденності радощів, сподівань і зневіри, формувалися й гартувалися колективістські якості, потреба у взаємодопомозі, почуття відповідальності кожного за всіх і всіх за кожного. Можна також виділити й такі чудові риси, як: гуманність, демократизм, волелюбність, толерантність миролюбність, милосердя, щирість та душевність, хазяйновитість, оптимізм, що значною мірою зумовлено якоюсь особливою близькістю людей до природи, до «землі-матінки», «неньки-землі». І ці якості якнайкраще відбилися у такій формі колективної взаємодопомоги, як *толока*.

До аналізу та глибинного наукового дослідження цього унікального явища в способі життя українського народу долучалося чимала науковців різних поколінь, зокрема В. Василенко, Хв. Вовк, Д. Зеленин П. Чубинський, М. Сумцов, А. Пономарьов та інші [1; 2; 4; 11; 15]. Однак даючи високу оцінку народному звичаю колективної допомоги, вони

здебільшого висвітлювали вказане явище побіжно, не поглиблюючись у його історичні витоки й не аналізуючи його природу, що здається вельми актуальним сьогодні, коли на часі консолідація суспільства й об'єднання людських зусиль заради відбудови незалежної держави.

Слово «толока» має давнє походження. Словник української мови фіксує його у декількох значеннях: «залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби»; як діалектне «вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти»; «одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку кличуть сусідів, родичів, товаришів», у значенні прислівника «толокою – спільно, гуртом» [13]. Підтвердження цих значень знаходимо в українському фольклорі, зокрема в українських народних піснях: «Та орав мій милий у ярині, та й став у толоці, виплакала карі очі за чотири ночі» [15]; «По тім боці у толоці та й гуляли хлопці. Мене ж мати не пустила, що в чорній сорочці»; «Чому мене не пускають, через яку біду? Та я таки викрадуся, на толоку гуляти піду»; «Не сам один; толокою йому помагати й добрі люди приходили криницю копати» [16].

Для традиційного способу громадського буття українців особливо характерним був звичай колективної взаємодопомоги та колективного дозвілля – толока. Її витоки сягають ще доби Київської Русі, мають коріння в стародавній слов'янській общині (про що свідчать, зокрема, давньоруські літописи), але досить чітко це звичай простежувався у XVII–XIX ст. Підтвердження цього знаходимо у класичній українській літературі: «Спасибі вам, люди добрі, що зібрались до мене на толоку. Чи й тепер положите весь луг, як торік?» [7]; «Після того, як будинок Варчука згорів до самого підмурка, Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів скликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці» [10]; «Всюди кипіла праця. – Що це у вас

така толока нині? – Не втерпів таки Гриб Капелюшник з цікавості» [6]; «Хату доводиться ставити. Робимо це, звичайно, – «толокою», тобто всі сусіди разом» [3]. У етнографічній літературі, зокрема, в розвідках відомого дослідника українських звичаїв А. Пономарьова зафіксовані випадки, коли за один день громадою ставили церкву або підіймали важкі дзвони на дзвіницю, чи відновлювали села після воєнних дій; коли, нарешті, за день до весілля (за потреби) ткали для молодії декілька рушників [9]. Така робота була під силу тільки колективу і застосовувалася вона, як правило, в екстремальних ситуаціях, наприклад, у випадках, коли у когось згорить житло або тяжко захворів голова домогосподарства, а треба зорати чи зібрати врожай. У такому разі люди зверталися по допомогу до «миру».

Отже, толока – це одноразова праця гуртом, що має добровільний характер, для швидкого виконання великого обсягу роботи – збирання врожаю, вирубування лісу, зведення будинку, спільне випасання худоби, робота на громаду тощо. Толока часто набувала форми справжнього ритуального свята. У народі казали: «Хоча толокою виконується робота важка і не особливо приємна, але між тим толока – чисте свято для усіх учасників, особливо для молодії»; «Без толоки як без руки: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш». На толоку скликали сусідів, родичів, товаришів – без оплати, за одробіток, тобто господар у якого працювали толокою обов'язково мусив попрацювати у всіх, хто працював у нього. Саме ця особливість – *відробіток* – вирізняє толоку з поміж інших багатьох чисельних форм співробітництва людей в українському суспільстві, зокрема *супряга*, *супрядки тощо*. І саме ця обов'язкова складова формує основний етичний зміст такого виду діяльності, оскільки обов'язковість відробітку кожному члену толоки господарем формувала ціннісні орієнтири сільської громади – надійність, обов'язковість,

відданість, відповідальність, підтримку, довірливість тощо. Адже жодних усних чи письмових угод не укладали, тобто вірили на слово. На думку А. Пономарьова, толока виступала у таких виробничих варіантах: косовиця, гребовиця, закладини, валькування хати, кладени, возовиця, мастіння [5]. Залежно від способів організації толоки поділяється ще й на такі основні види: 1) скликання за ініціативою громади, як правило, у благодійних цілях; 2) за ініціативою когось з членів громади; 3) встановлена як почергова взаємодопомога.

Класична, тобто справді добровільна толока за змістом була духовно багатою, органічно поєднувала трудовий процес з розважальністю. Вона розпочиналася із запрошення, причому й у разі, коли вона скликала окремих селянином, і коли рішення про її організацію приймалося громадою, сільчани йшли до неї добровільно. Селяни розуміли, що, беручи участь у толоці, вони забезпечували моральне право на власну толоку. Більше того, було прийнято приходити на толоку і без запрошень; найчастіше це практикувалося на молодіжних толоках, наприклад, при лущенні кукурудзи: дівчат зазвичай запрошували, а хлопці приходили самі.

Тривалість толоки була різною, але було заведено завершувати увесь основний трудовий процес. Тому іноді толока закінчувалася пізно ввечері по заході сонця і розпочиналась надзвичайно рано – як тільки сонце піднімалось. Якщо обсяг робіт передбачався великим, господар частував «толокчан» сніданком (хлібом, салом, огірками). Після закінчення роботи він влаштовував пригощання з піснями і горілкою, а далі вже самі толокчани влаштовували ігри, танці, іноді катання господаря. Якщо толока мала відношення до будівництва хати, то зазвичай вимазували господаря і господиню глиною, кидали їх до ями з ґрасою. «Одноденне товариство», як іноді називали в Україні толоку, проходило весело: з жартами, піснями

та забавами. Люди сприймали толоку не як обтяжливу працю й громадянську повинність, а як радісне свято.

Селянська етика приписувала господарю толоки бути люб'язним до її учасників, навіть якщо чиясь робота йому і не подобалась; він сам і пригощав гостей, вважаючи за образу, коли хтось інший це робив би за нього. Звичай частування на толоці завжди визначався хлібосољством. І не тільки тому, що це вважалося справою честі та обов'язком перед толокчанами, а й через те, що він вплітався в більш загальну традицію «дарування та віддарювання». Селянська психологія розуміла це так: як ти почастиєш, так і тебе частуватимуть.

Етична природа толоки є набагато глибшою: вона виходила не лише з конкретних потреб у колективній праці, а й була морально-етичною нормою людей. До того ж толока нерідко використовувалась і як своєрідний спосіб зажити собі доброї репутації, так необхідної молоді – парубкам та дівчатам на виданні. Адже нерідко саме на толоці парубки обирали собі суджену, бо бачили, на що вона здатна у праці.

Наявність такого звичаю, як толока, до речі, спростовує усталену думку про індивідуалізм українця, нібито замкненого в колі своїх домашніх інтересів. Навіть при тому, що український селянин вів відносно самостійне господарство, колективна взаємодопомога не була для нього рідкістю, односельці безкоштовно виконували спільну роботу чи то на користь громади, чи то окремої родини або окремого її члена. Деякі дослідники навіть вважають, що саме з таких колективних робіт у благодійних цілях і виникли пізніші толоки – форми колективної взаємодопомоги при виконанні трудомістких робіт [5; 14].

Збирання врожаю картоплі

Вирубування лісової просіки толокою

Толока як вид колективної взаємодопомоги опирається на базові цінності, які формувалися в ході розвитку цього звичаю. Серед багатьох ми зупинимося на основних.

Забудова хати толокою

Селяни цінували взаємодопомогу, оскільки розуміли, що кожен з них у змозі допомогти самому собі, лише допомагаючи іншим членам сільської громади. На основі взаємодопомоги також налаштовувалися стосунки між членами сільської громади, в якій кожний її член є окремою незалежною особою. І ця незалежність визнавалася громадою, на її основі формувався авторитет кожного учасника дійства.

Через толоку громадяни допомагали своїм сусідам, родичам, односельцям, виховуючи в собі й у членів своєї родини відповідальність перед іншими. Зміст такої чесноти полягав у тому, що відбувалося

об'єднання людей заради допомоги одній особі й водночас виховувалася відповідальність окремої особи за забезпечення інтересів усієї громади.

Підкреслимо, що члени сільської громади як власники несли матеріальну і моральну відповідальність за діяльність всієї громади. Водночас, вони брали активну участь у її житті, дбали про колективні інтереси. Саме тому в сільських громадах завжди існував етичний порядок: ніхто не викидав сміття в недозволених місцях, доглядав спільну у користуванні територію (межі, ліс, лук, лісосмуга, вигін), яка прилягала чи була наближена до господи тощо.

Толока – це прояв кооперативної демократії, але в ній брали участь і «малі і старі», і «майстри і чорнороби», але кожен з повагою ставився до праці іншого. А відтак поважати демократію означало цінувати рівноправність всіх членів громади в питаннях управління селом. Саме тому в сільській громаді найчастіше практикували правило: «одна особа – один голос». Цінуючи рівність, у сільській громаді визнавали необхідність забезпечення кожному членові громади рівних можливостей. Моральна рівність передбачає взаємоповагу й відсутність тиску на будь-якого члена товариства.

Рівність передбачає також пошану до прав кожного члена сільської громади, тобто справедливість. Цінуючи справедливість, селяни забезпечували між собою справжню, якщо можна так сказати, безіменну рівність, яка не залежить ні від ситуацій, що складаються у процесі життєдіяльності села, ні від характеру конкретної особи..

Толока мала значний виховний потенціал. Через толоку долучали членів громади до вирішення суспільних проблем, орієнтуючи їх на громадську діяльність. Толока формувала громадянську позицію, а також сприяла зростанню рівня освіченості та поінформованості, адже в

результаті будь-якої роботи передається практичний і життєвий досвід, що є найважливішим у житті будь-якого суспільства.

Найчастіше толоку організовували, коли будували хату. При будівництві хати потребувалося багато рук. Тому толока була поширеним способом організації будівництва. Над одним будинком одночасно могли працювати понад 20-ти, а то й більше осіб.

Старший майстер, який відповідав за будівництво хати, зазвичай зводив таке житло, яке було поширене в його місцевості, додаючи якісь свої елементи. Тому хати в українських селах, хоча були схожі архітектурно, хоча й різнилися індивідуальними особливостями.

Будівництво толокою проходило досить швидко. Майстер керував цим «будівельним оркестром», а господарі в кінці дня щедро пригощали всіх, хто працював. Обід на місці майбутнього житла для родичів, сусідів і будівельників – це данина природі та добрим духам, які мають стати опікунами нового житла. Господар першим випивав чарку, а потім підносив усім присутнім, починаючи з того кінця, «звідки сонце сходить». Пригощаючи учасників толоки, господар щиро дякував, що погодилися допомогти йому в нелегкій справі. Особливо частували старшого майстра.

Віншування господаря під час толоки

Пригощання

Цікаво, що справжній майстер ніколи не завершував повністю роботу над хатою. Він зберігав традиції предків щодо своєї професії (а

дуже часто це передавалося у спадок, батько вчив своєї справи сина) і знав: щоб із хати вилетіли всі злі духи, треба залишити невеликий шматочок даху над сіньми, який господар через деякий час сам закривав. Крім того, після спорудження хати протягом року не можна було її всю білити, а потрібно було залишити хоча б невеликий клаптик, прихований від чужих очей, які можуть накликати лихо.

Після закінчення основних будівельних робіт на гребні даху ставили хрест, прикрашений рушником, стрічками, житніми колосками та букетом квітів – це була «квітка». Вивершення хати «квіткою» було своєрідним сигналом до того, що господареві слід розрахуватися з майстром, а господині – накривати стіл. «Квітка» – це не лише знак закінчення робіт, але й символ духовного очищення оселі. Це могла бути і просто свіжа гілка з клену, калини, берези чи вишні. Вона була символом нового житла. Майстрам, які будували житло, інколи не платили за роботу грішми, а частували їх могоричем і перев'язували матерією (шматком білого полотна). Звичай називався «давати на сорочку» і означав взаємне дарування: з боку майстра – житло, з боку новоселів – одяг.

Толока – одна з найкращих форм співробітництва людей. Вона виконує важливі соціальні й виховні функції. А подеколи сприяє розв'язанню загальнодержавних проблем. Не випадково за радянських часів, хоча саме слово «толока» вживалося дуже рідко, цей соціальний феномен українців всіляко підтримувався й пропагувався. Так, читаємо в газеті «Правда Украины» за 17 липня 1986 року: «Издавна живет на Украине такой обычай – толока, – когда строят новый дом собираются все соседи. Времена меняются, а доброта и искренность людская остаются. Вот так же, всем миром, строятся сейчас дома для жителей, эвакуированных из 30-километровой зоны вокруг Чернобыльской АЭС. Только в Барышевском районе, где сделаны эти снимки, в шести

населенных пунктах возводятся 1530 усадебных домов со всеми удобствами».

Панорама будівництва в с. Лукаші

«Сто тридцать новоселий и один день рождения», – так с улыбкой говорят строители с Днепропетровщины о том, каким будет первый день нового поселка близ села Лукаши. День рождения сел. Он уже недалек, 100 домов надели крыши и прихорашиваются внутри. А раньше всех выросли пять домов, которые сдавала бригада кавалера ордена Трудового Красного Знамени Анатолия Григоровича Сулаева из треста «Днепротрансстрой».

Когда делали снимки, шел двадцать пятый день с того момента, как забили в луговые земли колышки. А посмотрите как вырисовался поселок!

«Дома почти готовы. Электромонтажники Ю.В. Богатырев и В.П. Пономаренко, водитель автогидроподъемника А.В. Безуглый, как видите, монтируют уже высоковольтную линию к поселку».

Керівники дніпропетровських будівельників

«Но это еще не все. Надо обустроить территорию, подумать о магазинах и быте. Поэтому прикидывать планы застройки приходится не раз. На третьем снимке начальник СМП-317 треста «Днепротрансстрой» О.П. Колесник, начальник штаба строительства Э.В. Дубинин, прораб И.В. Мартыненко, рабочая Б.Н. Байковская и мастер В.П. Мороз на месте решают неотложные вопросы».

Як інститут звичаєвого права і добровільної взаємодопомоги толока в Україні продовжувала і навіть продовжує існувати дотепер. Наприклад, жителі міста Корнин Житомирської області таким чином займалися валькуванням хати. «Запрошуються люди, завозять глину, соломі і на подвір'ї місять (або кіньми, або чоловіки ногами), подають на горище, а там жінки вже вкривають все певним шаром розчину. Все це проходить з піснями, жартами і втома практично не відчувається. Господиня в цей час готує смачний обід. По закінченні роботи всі запрошуються до столу і жарти продовжуються. Атмосферу словами передати неможливо – це треба відчуті! Зануритись з головою. Не пошкодуєте, точно!» – повідомляє місцева преса [12].

Традиційно, напередодні Великодня, проводяться «передвеликодні толоки». У рамках всеукраїнської весняної акції «Благоустрій України»

Івано-Франківською облдержадміністрацією оголошено проведення обласної толоки [8].

Садіння дерев

Прибирання території

Про внутрішню потребу українців об'єднуватися для спільної праці свідчить той факт, що серед сучасних інтернет-ресурсів знаходимо до трьох десятків сайтів різного призначення з назвою «толока», наприклад: <https://toloka.yandex.ru>; www.toloka.net.ua; toloka.to, які пропонують спільну оренду приміщень для роботи, спільний пошук роботи, спільний переклад творів зарубіжної класики (література, пісні, кінофільми) на українську мову тощо.

Подібні до толоки звичаї спільної праці існували й існують також у деяких інших народів світу. Зокрема, у 18–19 ст. у Північній Америці була поширеною спільна побудова стодол, корівників, зерносховищ тощо під назвою «barn raising» (дослівно «зведення сараю»). Фіни використовують спільну працю здебільшого для справ будівництва. Однак більш широкому поширенню за кордоном явищ, подібних до нашої толоки, завадили індивідуалізм, раціоналізм, прагматизм західної людини, а також протестантська етика, яка сприяє формуванню зазначених рис.

Генеральна Асамблея ООН проголосила 2001 рік Міжнародним роком волонтерів. Основними цілями проведення його були визначені: підвищення рівня визнання волонтерської діяльності, допомога та

сприяння їй, популяризація, створення мережі поширення та обміну інформації про неї. Умова виконання поставлених завдань – співпраця таких секторів суспільства, як громадські організації, держава, приватні особи. За розпорядженням Президента України від 22 березня 2001 року в Україні також було оголошено Міжнародний рік волонтерів. Однак, схоже, ми черговий раз прагнемо використати чужі лекала, забуваючи про свої чудові національні традиції. Адже, на нашу думку, західне волонтерство має дещо елітарний характер, а поступається українській толочі й за розмахом, і щирістю.

Останнім часом, в умовах війни на Сході України, коли державні інституції виявили слабкість, а часом і повну безпорадність, помножену на корупцію, в забезпеченні військових найнеобхіднішим, різні верстви населення – як бідні громадяни, так і бізнесові кола – залучилися до придбання військової амуніції, ремонту військової техніки, харчування українських вояків. У суспільстві набув широкого розмаху *волонтерський рух*, що також є одним з видів соціально згуртованої праці зі своїми особливостями. Наступним етапом мала б стати всеукраїнська толока на Донбасі після завершення там воєнних дій та АТО. Толока як допомога, як співчуття до інших людей, співпраця, милосердя, доброчинність, приналежність до однієї справи завжди була і має бути у ментальності українців.

Література

1. Василенко В. Обычное право в земледелии Малороссии // Юридические вести – 1981. – № 9. – С.34.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Головка А. Твори. – К.: Худ. література, 1957. –Т. II. – С. 501.
4. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. М.: Наука, 1991. – 507 с.

5. Ілюстрована енциклопедія українського народу. Звичаї. Свята. Традиції / Укл. І. І. Сметана. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 416 с.
6. Козланюк П. Мандрівники. – К.: Худ. література, 1946. – С. 24.
7. Кропивницький М. Повн. збір. тв. – К.: Худ. література, 1959. – Т. V. – С. 130.
8. Передвеликодня Франківщина // Івано-Франківська правда / Режим доступу <http://pravda.if.ua/>
9. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.
10. Стельмах М., Повн. збір. тв. – К.: Худ. література, 1962. – Т. 2. – 450 с.
11. Сумцов Н. Ф. К истории развития понятий народа о нравственном значении кумовства // Киев. старина. – 1889. – № 10.
12. Толока на Житомирщині // Житомирська правда / Режим доступу <http://gpravda.com/category/socium>
13. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10. – С. 180.
14. Українська минувшина: іл. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна [та ін.]. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
15. Українські народні ліричні пісні. – К.: Худ. література, 1958. – С. 157.
16. Українські народні пісні. – К.: Худ. література, 1964. – Т. 1. – С. 26.
17. Чубинский П. П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии // Записки РГО. – СПб, 1869. – Т. 2.

1.5. КОНЦЕПТ «ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» У РУСЛІ ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ

Розвиток сучасного суспільства відбувається в епоху глибоких і стрімких змін, яка характеризується надзвичайною складністю досить різноманітних подій. Вони проявляються в тій чи іншій формі соціальної діяльності людини й знаходять своє місце в економічній, політичній, культурній і волонтерській сферах. Надання безоплатної допомоги на добровільних засадах є сенсом добровольчої діяльності, яка відіграє важливу роль у формуванні нашого суспільства і є джерелом вирішення багатьох сучасних соціальних проблем, а головне – є відмітною рисою людини як суспільної істоти.

Відомо, що питання надання безоплатної допомоги без примусу нужденним було й залишається в центрі уваги філософів різних історичних епох, але лише в кінці XX ст. поняття «волонтерська діяльність» увійшло до наукового лексикону. У стрімкому інформаційно-технологічному XXI столітті таке явища нашої епохи сучасне суспільство на переосмислення суспільствознавчих постулатів, народжуючи новий погляд на моральні цінності в таких категоріях, як добро, благо, доброчесність, милосердя, гуманізм, що і становить ідеологію волонтерської діяльності [1].

Уявлення про громадянську діяльність індивіда знайшли своє відображення в працях Платона. Філософські побудови про допомогу й любов до ближнього мислитель базує на таких концептах, як доброчесність, добро і благо, за допомогою них філософ пояснює закони гармонійного існування людини в суспільстві.

Платон стверджує, що доброчесністю (*virtù*) є здатність душі до безкорисливих дій, спрямування волі людини до виконання морального закону. Так, у «Федрі», «Державі», «Тімеї» викладається концепція Платона про душу: душа «тричастинна», у ній розрізняють розум, початок афектів; дратівливу або пристрасну сторону (серце); сторону чуттєвих жадань. За нормального стану і дії цих трьох частин душі утворюються основні доброчесності: нормальний прояв розуму – мудрість, серця – мужність, чуттєвих жадань – стриманість, або помірність. Правильним є взаємозв'язок і взаємодія всіх трьох сторін, за яких розум проявляється у властивому йому керівному або начальницькому значенні, жадання цілком підпорядковується розуму, сердечна енергія допомагає вищому підпорядковувати собі нижче, – і така належна гармонія душевного складу є справедливість [2, с. 388–464]. Тілесність, за Платоном, завжди повинна підпорядковуватися розуму, у сфері розуму в мислителя тільки один суб'єкт – чоловік, «мудрий чоловік», сферою діяльності якого є філософія,

«адже мудрість – одне з найпрекрасніших на світі благ» [3, с. 142] (О.М. Крат). Таким чином, Платон визначає доброчесність як діяльність розуму. Такі орієнтири повинні супроводжувати індивіда впродовж усього життєвого шляху. Людина, яка живе в суспільстві, повинна спиратися на доброчесності й гармонійно поєднувати їх з альтруїстичним устроєм соціуму, у якому мешкає, тобто діяти на благо суспільства й допомагати іншим людям.

Егоїзм і надмірне себелюбство лише засліплюють душу людини, і сприяють набуттю пороків. Такі прояви є найгіршими з людських вад, за Платоном, вродженими, оскільки «в усіх випадках є причиною всіх гріхів» [4, с. 27]. Ліками пораненої душі є вправлення в добродіяння: треба бути справедливим, чесним і порядним, дотримуватися помірності й цілісності розуму, бути мужнім і стійким, а також розумно переслідувати благі цілі. Людина, яку вважають доброчесною, має бути здатна здолати свої власні інтереси, «відокремити» себе від пристрасті до накопичення. Платонівський ідеал для вартових у діалозі «Держава» виражений у прислів'ї: «У друзів усе спільне». Тільки таким шляхом душа очиститься від зла, а внутрішній зміст наблизиться до божественного стану, зауважує мислитель [4, с. 34].

Платон вкладає особливий зміст і підкреслює значення природжених характеристик для формування особистості. Філософ наголошує, що ми не можемо говорити про природу «чогось» і при цьому не розглядати, як це «щось» діє на навколишній світ. Отже, він фокусує увагу на систематичному застосуванні розуму, що веде до благополучного облаштування життя. Пізнання людської природи сприяє вирішенню особистих і суспільних проблем, стверджує Платон. Оскільки неосвічені люди не можуть мати свої думки, природжені якості необхідно розвивати й зміцнювати як якісною освітою, так і практичною діяльністю [5, с. 22].

Мислитель наголошує на необхідності виховання добродіяння з дитинства, що змушує людину пристрасно бажати й прагнути стати досконалим громадянином, жити й працювати на благо суспільства й держави. «Батько античної філософії» оцінює виховання як найважливіший фундамент усього життя людини, який закладається з раннього віку. За Платоном, саме в юні душі необхідно вкладати все те, що хочеться побачити в характері майбутньої особистості : шляхом впливу дорослих на дітей у них формуються моральність і добродійність. Платон зауважує, що «пристойно грати в шашки і кості ніхто не навчиться, якщо не займатися цим з дитинства» [6]. На думку філософа, у будь-якій справі найголовніше – це початок, особливо, якщо це стосується чогось юного й ніжнього; так утворюються й укорінюються ті риси вдачі, які хочуть виховати в дитині: у віці до трьох років «дитину потрібно ліпити, доки вона гнучка» [7].

Добровольчу діяльність громадянин зобов'язаний спрямовувати на захист прав і свобод людини, на індивідуальне й загальне благо. Філософ стверджує, що однією з умов життєдіяльності громадянина є надання допомоги, турботи, прояв доброзичливості до оточення. Розуміння добра і його прояв до ближніх, за Платоном, є вищою метою людської діяльності, що базується на ідеях любові й досягнення духовної гармонії і блага. Також це центральна філософська проблема в опануванні науки про добро і зло. Предметом вивчення філософа є дихотомія понять добра і зла як суперечлива основа буття, як антиномія, прагнення до вирішення якої є головним сенсом пізнання й діяльності людини [8]. Платон ставить питання про те, що є центральною філософською проблемою, і дає на нього таку відповідь: «Не свідоме життя приводить до благополуччя і щастя і не всі науки, скільки їх є, але лише одна ця, єдина наука про добро і зло» [8]. Він прагне з'ясувати ту роль, яку відіграють у житті, з одного

боку, добро, а з іншого – зло. Філософ розуміє, наскільки важливо для людини пройти життєвий шлях, наслідуючи добро, протистояти тим небезпекам, які несе із собою зло у будь-яких його проявах. Категорія блага, поставлена Платоном на вершину піраміди ідей, безпосередньо пов'язується ним з категорією добра. Він дуже чітко виражає свою позицію, обґрунтовуючи творчу роль добра й руйнівну роль зла : «Усе згубне і руйнівне – це зло, а рятівне й корисне – благо» [8]. За Платоном, добро і зло однаково реальні. При цьому добро належить до світу ідей, а зло – до усього чуттєвого, видимого, мінливого. Таким чином, філософські побудови Платона про моральні цінності ґрунтуються на розумінні добра в ієрархічній опозиції, як черговий спосіб досягнення блага. Ідея наслідування добра обґрунтовується як вираження розумності й мудрості. Саме Платон заклав початок дослідження проблеми добра і зла.

Соціальне явище у вигляді волонтерської діяльності здавна характерне для багатьох народів, відбиваючи ідею про те, що у будь-якому суспільстві є люди, які потребують допомоги, і люди, які готові допомогти. Таке суспільство повинне базуватися на принципах гуманізму, на цінностях толерантності й моральності. Наприклад, формування особистості людини в епоху Відродження, за одностайним визнанням учених, було пов'язане з провідним напрямком італійського гуманізму – суспільним гуманізмом і тією роллю, яку відігравала доброчесність (*virtù*) у формуванні поглядів філософів італійського кватроченто й чинквеченто : Лоренцо Валли, Леонардо Бруні Аретіно, Леона Баттіста Альберті, Бальдазарє Кастільоне та ін. Гуманістичні ідеї базувалися на концепті доброчесності й трактували такі питання, як: розуміння вищого блага, морального ідеалу, ставлення особи до суспільства тощо [9, с. 5–6].

Відомо, що концепт «*virtù*», а отже, і добровольча діяльність, трансформуються в ході історичних подій. У період Відродження поняття

доблесті зобов'язує кожного громадянина максимально розвивати й реалізовувати свої здібності [10, с. 29–39]. Ця концепція в літературі Відродження, починаючи з «Декамерона» Боккаччо, знаходить відбиток у своїй «магістральній темі» (термін Л. Пінського) – концепції людини як істоти самодіяльної [11, с. 21], людини, чия висока гідність визначалася не знатністю походження, а особистою доблестю і благородством помислів. Ренесансна людина реалізує своє благородство в діях, до того ж вона щедра. Як наголошує Р. І. Хлодовський, благородство і щедрість – дві вищі доброчесності гуманістів [12, с. 21].

Серед властивостей душі, що формують поняття доброчесності, гуманісти виділяють розсудливість: Л. Б. Альберті неодноразово підкреслює у своїх творах величезне значення в житті людини розсудливості й праці. Розсудливість у Альберті – доброчесність, яка найближче стоїть до розуму [13].

Безумовно, вчинки людини визначаються з позиції їх користі, що відбито, наприклад, в етиці Лоренцо Валли, де корисність розглядається як природна мета дій людини й водночас є найважливішим критерієм її діяльності [14, с. 26–38]. У свою чергу в трактаті «Про сімейне життя» Альберті зображує життя, заповнене господарюванням, постійно підкреслюючи необхідність скорочувати витрати й підвищувати доходи, проповідуючи діловитість, обачність, обережність, розважливість, далекоглядність, ощадливість замість неробства й марнотратства. Людина Відродження багата й примножує свій стан, але за допомогою багатства вона здійснює доброчесні вчинки, тобто багатство – знаряддя доброчесності [13].

Н. В. Ревякіна зауважує: «Багатство як знаряддя доброчесності розцінюється гуманістами позитивно і з позиції добродійності, і з позиції суспільного просування, соціального престижу». Таким чином, людина

Відродження самостверджується за допомогою своєї особистої діяльності, її вчинки визначають її місце в суспільстві, ставлення до нього, її високий суспільний статус. Їй вкрай властиве гуманістичне усвідомлення власної значущості, яка визначена власними справами [15, с. 243–246].

Слід зазначити, в етиці Пальмієрі простежуються світські завдання, загальна ідейна позиція як реабілітація матеріальних благ і накопичення – «чесного», не на шкоду іншим людям, а на користь суспільству в цілому, що суперечить традиційним церковним канонам [16, с. 204–206]. У роздумах про доброчесності Пальмієрі відводить головне місце суспільній доброчесності, оскільки вважає, що лише в соціальній взаємодії людей розкривається їхня доблесть. Справедливим і мужнім ніколи не буде той, хто живе в самоті, і, незважаючи на те що такі люди не роблять зло, вважати їх справді доброчесними не можна [16, с. 204–206].

Наука доброзвичайності, за Пальмієрі, містить вміння не лише усвідомлювати природну схильність людей до доблесті, але також виховувати в собі її і «користуватися» нею в діях, оскільки людина за своєю природою – істота соціальна. Соціальність, на думку гуманіста, є основою для збереження людського роду; усі дії мають бути спрямовані на благо суспільства [16, с. 204–206].

Така ідея, як християнська любов, яка лежить у природній релігійній свідомості кожної людини, виявляється в радості від спілкування один з одним, у любові до батьків, до дітей, для гуманіста набуває закінченого сенсу. Найвищим ступенем у піраміді блага Пальмієрі виділяє любов до батьківщини й дух патріотизму. Слава і честь батьківщини, користь для держави є загальним найвищим благом [16, с. 204–206].

Ми спостерігаємо, що в контексті філософського пізнання осмислення суті волонтерської діяльності історично представлялося так само, як і сьогодні в концептах добро, благо, доброчесність. Така

діяльність людини ґрунтувалася на моральних принципах духовного гармонійного розвитку індивіда й не була матеріальною стороною буття людини. Волонтерська діяльність впливала на моральне становлення особи, забезпечувала реалізацію потреби в соціально активній поведінці й наданні допомоги нужденній людині, сприяла пізнавальному й моральному розвитку, удосконалювала такі риси характеру, як співпереживання, чуйність, толерантність, сприйнятливість до проблеми іншої людини й суспільства в цілому, формувала соціальну відповідальність і пропонувала спосіб розвитку громадянського суспільства. Добровольча діяльність на благо суспільства розглядалася й розглядається в суспільстві, що глобалізується, як невід'ємна складова прояву громадянської самосвідомості особи.

Література

1. Щербакова Н. В. Понятие «волонтерская деятельность» в контексте философского знания / Н. В. Щербакова // Вестник Забайкальского гос. ун-та. – 2012. – № 11 (90).
2. Соловьев В. Философский словарь / В. Соловьев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – С. 388.
3. Платон. Избранные диалоги. – Москва : Худ. лит-ра, 1965. – 159 с.
4. Оукин С. М. Философы-королевы и частные жены: Платон о женщинах и семье / С. М. Оукин // Феминистская критика и ревизия истории политической философии. – Москва : РОСПЭН, 2005. – 400 с.
5. Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну) / Н. Чухим. – Київ : Київ. ін-т гендерних досліджень, 2006. – 192 с.
6. Платон. Государство. Книга вторая «Разделение труда в идеальном государстве соответственно потребностям и природным задаткам» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/131950/Platon_-_Gosudarstvo.html.
7. Платон. Государство. Книга вторая «Два вида словесности: истинный и ложный. Роль мифов в воспитании стражей» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/131950/Platon_-_Gosudarstvo.html

8. Платон. Государство. Проблема добра и зла в философии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://allrefs.net/c1/3x1sn/p7/>
9. Рутенберг В. И. Общество Возрождения / В. И. Рутенберг // Культура Возрождения и общество. – Москва : Наука, 1986. – С. 5–6.
10. Стам С. И. Гуманизм и церковно-реформационная идеология / С. И. Стам // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Ленинград : Наука, 1981. – С.29–39.
11. Пинский Л. Реализм эпохи Возрождения / Л. Пинский. – Москва : ГИХЛ, 1961. – С. 21.
12. Хлодовский Р. И. О жизни Джованни Боккаччо, о его творчестве и о том, как сделан «Декамерон» / Р. И. Хлодовский // Боккаччо Д. Декамерон. – Москва : ГИХЛ, 1970. – С. 21.
13. Брагина Л. М. Человек и Фортуна в этической концепции Леона Батиста Альберти (1404-1472) // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – Москва : Наука, 1972. – С.335.
14. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм. Этапы развития / Л. М. Брагина // Типология и периодизация культуры Возрождения. – Москва : Наука, 1978. – С. 26–38.
15. Ревякина Н. В. Учение о человеке итальянского гуманиста Джаноццо Манетти / Н. В. Ревякина // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – Москва : Наука, 1976. – С. 243–246.
16. Брагина Л. М. Гражданский гуманизм в творчестве Маттео Пальмиери [Электронный ресурс] / Л. М. Брагина. – Режим доступа: <http://www.srednieveka.ru/upload/journal/44.197-224.pdf>. – С. 204–206.

ЧАСТИНА II

ВОЛОНТЕРСТВО І КОНЦЕПТУАЛЬНО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. ФЕНОМЕН ВОЛОНТЕРСТВА В ДИСКУРСАХ І НАРАТИВАХ ГЕНДЕРУ: ТЕОРЕТИЧНІ ДЕБАТИ Й СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Феномен волонтерства, репрезентуючи розвиток руху, нового для публічного життя України, пов'язаний і з теоретичною концептосферою таких понять, як «публічне життя», «громадська думка», «благодійна діяльність», і з певними практичними аспектами соціальної реальності України на початку ХХІ століття. Переживаючи той момент української (і європейської) історії, коли дискурси публічної сфери набувають особливого політичного значення й починають широко використовуватися в громадських дискусіях, ми розуміємо, що присутні при народженні нової форми соціально-культурного досвіду, безперечно, пов'язаного з історичними традиціями західного світу. Саме використання слова «волонтер» – не просто калька (фр. *valontaire*), що вплинула на зміну словникового запасу «середньостатистичного» українця, це слово маркує появу дискурсу, який відбиває нові форми соціальних зв'язків і нові види політичної діяльності. Поняття «публічна сфера», «публічна політика», «громадська думка», «добродійність» і подібні розглядаються сьогодні в українському суспільстві не як загальні історичні категорії, які можна застосувати до будь-якої епохи в будь-якій країні, а як ідеї і практики конкретних форм суспільно-політичного життя нашої країни. Відповідно певної актуальності набувають теоретичні проблеми, пов'язані з концептом «волонтерство» як сукупністю дискурсів, наративів і практик, поєднаних, у свою чергу, з дискурсами й наративами моралі, патріотизму, глобалізації тощо.

Феномен волонтерства, на наш погляд, слід розглядати і в руслі інституціональної філософсько-політичної теорії, оскільки цей рух саме зараз набуває рис політичного інституту. Сьогодні це певний соціальний

проект, учасники якого є носіями системи цінностей, що потенційно репрезентують нову соціальність, яка виникає в Україні на наших очах.

У цьому контексті слід зазначити, що в сучасному суспільстві мораль існує, головним чином, як соціальний інститут, що формує особливу форму суспільної свідомості, яка, у свою чергу, регулює індивідуальну й масову поведінку людей з метою збереження й розвитку всього людства. У руслі публічного простору і влади розглядаються сфера суспільних відносин, що патронуються державою, й інша сфера, орієнтована на міжнародну спільноту. У останньому випадку використовуються такі концепти, як «політична взаємозалежність», «мережева соціальність», «трансфери політичних практик» та ін. Перша концепція сягає своїм корінням положення М. Фуко про те, що теоретичне протиставлення держави й громадянського суспільства не є плідним; такою тезою М. Фуко деконструє бінарну опозицію «державна – громадянське суспільство». Другий погляд представлений школою транснаціоналізму – величезного спектра стосунків, які традиційно прийнято розглядати в контексті теорії інституціоналізму. Ключовими нормами транснаціоналізації інститутів громадянського суспільства є, зокрема, волонтерство й меценатство. З іншого боку, важливо те, що впродовж останніх десятиліть на Заході сформувалося громадянське суспільство, яке є «мережею» громадян, які самоорганізувалися, мають активну громадянську позицію й готові діяти відповідно до неї. Як наслідок – за останні роки в процес ухвалення політичних рішень було залучено багато суб'єктів, які раніше ніколи в ньому участі не брали: місцеві громади, різноманітні соціальні рухи, об'єднання й асоціації громадян і т. д.

Подальший розвиток теорії в цьому напрямку, безперечно, включає дослідження проблем гендеру, пов'язаних з такими філософсько-

політичними поняттями, як публічна і приватна сфери, раціональність і емоційність тощо, тим паче, що сучасні учені-феміністи яскраво демонструють можливості гендерного підходу до аналізу політичних трансформацій нашого часу (Дж. Енн Тікнер, С. Керролл, Л. Зерілі, С. М. Оукін, К. Пейтман, Н.А. Шведова, О. В. Поспелова, С. Т. Айвазова, В. Фесенко, І. Грабовська та ін.). Саме через міждисциплінарність фемінізму як наукового напрямку виникає безумовна можливість розгляду вищеназваних політичних понять з позиції і філософії, і культурології, і лінгвістики, і літератури. Більше того, аналіз феномена волонтерства з гендерних позицій неможливий, на наш погляд, поза проблемним полем маскулінності й фемінності; не можна розглядати концептуальний образ волонтера поза гендерними стереотипами, поза сферою відтворення маскулінних і фемінних рис, поза визначенням меж між внутрішнім і зовнішнім, між «Я» та «Іншим», між порядком і анархією.

Безперечно, усі філософи згодні з тим, що людська природа чоловіка й жінки не є абсолютно однаковою; фемінність і маскулінність не мають однакового значення в культурі й у соціумі, але саме тут і виникає ключове питання: у чому саме полягає відмінність між маскулінністю і фемінністю як наборами бажаних психологічних і поведінкових властивостей і якостей, очікуваних від чоловіків або жінок у конкретному соціально-історичному контексті? У цілому, гендерне сприйняття людей і міжособистісних стосунків, стереотипи конструювання ідеалу з позиції належності до певної статі пронизують усю культуру, накладаючи потужний відбиток на стиль мислення, методи прийняття рішення, суспільний устрій і державні інститути [2]. Фундаментальні гендерні дослідження останніх десятиліть, зробивши очевидним той факт, що гендерні ролі й стереотипи є продуктом історичного й культурного розвитку суспільства, у центр уваги поставили проблему жінки-суб'єкта,

таким чином відкинувши практику бінарного мислення («чи/або») і відмовившись від концепту жінки як «Іншого»/«Інакшого» у світі маскулінних цінностей і пріоритетів [3].

Повертаючись до гендерних стереотипів, необхідно зауважити: маскулінність традиційно асоціюється з інструментальною орієнтацією, опорою на пізнавальні процеси у виборі роботи або вирішенні проблем; тоді як фемінність – з «експресивною» орієнтацією, емоційною турботою про благополуччя інших. Дослідники вважають, що маскулінність пов'язується з турботою тільки про себе, а фемінність – з «колективною» орієнтацією і заклопотаністю стосунками між собою та іншими. Стверджується, що культура стимулює чоловіків до прояву інтерактивного мислення стосовно планів, схем, систем, але не стосовно людей.

Жінки – «аффіліатори» (*affiliators*), вони встановлюють зв'язки, «замотивовані» роздумувати й поводитися в міжособистісних стосунках інтерактивно, думаючи про людей і разом з ними. Що ж до чоловіків, то в їх свідомості ідея успіху, як правило, сполучена з ідеєю агресії. Відомо, що зазвичай агресія, цілком заслужено, має негативний сенс, проте це негативне поняття часто викликає позитивні асоціації, коли його використовують для опису власне чоловічої поведінки. Агресія в таких випадках співвідноситься з такими поняттями, як влада, діяльність, авторитет, компетентність і ефективність, що безпосередньо пов'язується з успіхом [4, с. 15–16]. Проте необхідно наголосити: у загальнолюдському розумінні гуманізму агресія асоціюється найчастіше з військовими діями, з війною. І тут важливо підкреслити: ставлячи під сумнів роль держави як адекватного гаранта безпеки, феміністи відстоюють необхідність введення до порядку денного безпеки людини, включеної в ширші соціальні структури. Дослідники доводять: емансипаторське бачення безпеки повинне перебувати поза обмеженнями держави [9, с. 122]. Рациональна й

суха мова маскулінного дискурсу війни сама по собі виключає дебати з приводу смерті й руйнівності, а також будь-які емоційні терміни, що асоціюються зазвичай з фемінністю, тобто кордони, які встановлені мовою військового стратегічного дискурсу, обмежують наші можливості й мислити, і відчувати, і вести діалог у контексті війни або військових конфліктів.

Заперечуючи той міф, що війни ведуться для захисту жінок, дітей і людей похилого віку, учені-феміністи вказують на високий рівень жертв серед цивільного населення в сучасних війнах: відповідно до документів ООН, військові втрати серед цивільного населення виросли приблизно з 10 % на початку XX ст. до 90 % у його кінці [9, с.123]. Проте існує й інший аспект зміни моделі війни: жінки особливо страждають від економічних санкцій, які накладаються на час військового конфлікту, оскільки в такі періоди на них лежить уся турбота про свої сім'ї, вони є основними годувальниками своїх дітей. Більше того, часто жінки опосередковано виявляються по обидві сторони конфлікту, будучи пов'язаними родинними стосунками зі сторонами, що протистоять одна одній. Крім того, дослідники звертають увагу на дані про зґвалтування у військовий час. Наприклад, колишня Югославія, де, за статистикою, у Боснії і Герцеговині було зґвалтовано 20 тисяч жінок, продемонструвала, що зґвалтування на війні – це не просто випадковість, а часто військова стратегія, яка набуває систематичного характеру, оскільки зґвалтовані в ході етнічних конфліктів використовуються як засіб для підривання ідентичності всього суспільства.

Учені доводять: коли ми викриваємо соціальні порядки, які супроводжують війну, ми виявляємо, що війна – це культурний конструкт, і її культуральні наративи побудовані на різних міфах, наприклад на міфі про чоловіків-захисників, і феміністське прочитання дискурсів військових конфліктів свідчить про їх безперечну маскулінність [5, с. 126–127]. У

військових конфліктах сторони, як правило, дуже складно приходять до мирного компромісу, побоюючись здатися «слабкими», оскільки слабкість і компроміс стереотипно розглядаються як жіночі якості.

Можливо, з цієї причини жінки зазвичай виключені з офіційних миротворчих процесів: парадоксальним чином пошуки способів досягнення миру здійснюють ті самі чоловіки, які розпочали війну й активно її продовжують.

Відомо, що особливості формування й функціонування гендерних стереотипів у християнській культурі базувалися (і базуються) на патріархальному баченні чоловічого й жіночого як бінарної опозиції, проте ще у Святому Євангелії, у Новому Заповіті, загальна духовна рівність людей є одним з основних етичних принципів. Євангеліє зблизило обидві статі в духовному й інтелектуальному відношенні, створивши образ жінки-соратника й відкривши їй поле для громадського служіння у вигляді мучеництва й добродійності. Також важливо, що такі традиційно жіночі якості, як самопожертвування, самовідданість, дбайливість, м'якість, терпіння, поступливість, вміння прощати є основою характеру й поведінки справжнього християнина: «Бог є любов», від *caritas* – співчуття, милосердя, що, у свою чергу, вважається жіночою якістю. Зрозуміти суть феномену волонтерства також неможливо поза структурою політичного дискурсу: дискурсу влади, публічної риторики тощо, поза сферою його пересічення з іншими сучасними дискурсами. Останнє впливає із загального теоретичного дискурсу постмодернізму: ми живемо у світі наративів, у культурній матриці дискурсивності й текстуальності. Світ є текст, мова, стверджує Ж. Дерріда, він передує буттю й конструює його [6]. На думку М. Фуко, будь-яка людина в історичному сенсі зустрічається з особливим феноменом – дискурсом і текстом, що розглядається в єдності з психологічними, прагматичними й культурними чинниками його

створення і функціонування. Саме в процесі такої «зустрічі» створюються нові філософські концепти, слова й уявлення, правила й норми. Перебуваючи у сфері текстуальності, людина зайнята практикою «дискурсивних ігор», у ході якої, за Фуко, події і речі «перетинаються» і формується воля до бажання, знання, влади [7]. У своїх екстремальних переконаннях Ж. Дерріда, Ж. Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, У. Еко, Ж. Лакан та інші постмодерністи, проголосивши все текстом, деконструюють його, надаючи особливого значення поняттю наратива: людина є історія, розповідь, наратив. Бути людиною означає мати «історію» і розповідати її. Дослідники стверджують: культура визначається й існує завдяки певним «історіям», з якими ідентифікуються їх представники: «у реальному сенсі культура є тим самим, що і історії, які розповідають більшість людей, що належать до неї» [8, с. 368].

У цьому контексті змістотвірне значення має той факт, що культура й наративи завжди є гендерними оповідями. Гендерна належність є присутньою в будь-якому культуральному наративі. Наша основна «культуральна» парадигма є гендерною, і визначається вона різним чином для чоловіків і жінок у кожній культурі й кожному суспільстві. Досить важко робити які-небудь узагальнення стосовно того, які форми публічної діяльності більше привертають до участі в них жінок, проте дійсно переконливо демонструється активна участь жінок як у волонтерському русі, так і в благодійній діяльності. З часів Аристотеля політичний простір розуміється через категорію вчинку, у вчинку, проте провідним традиційно є компонент волі.

Але хіба може Логос обійтися без емоцій і ідеалів, які визначали б його діяльність і надавали б сили для досягнення мети? Розум, замкнутий сам у собі, закритий для співчуття, допомоги, самопожертвування. Ні фемінність, ні маскулінність не є настільки значними характеристиками

реальних чоловіків і жінок, щоб через них визначати суть «людського». Сьогодні жінки-волонтери, якими б різними вони не були, це колективний суб'єкт політики, що створює свою власну продуктивну публічну практику з безперечним позитивним змістом. У цій практиці питання, які задаються, і питання, які не задаються, є такими ж визначальними, як і відповіді, які ми вже отримали і які сподіваємося отримати.

Література

1. Фуко М. Интеллектуалы и власть. – М.: Праксис, 2002. – 384с.
2. Власова Т.И. Гендерные стереотипы как предмет социофилософского анализа // Вісник ДНУ: Філософія. Соціологія. Політологія. – Вип.12, – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – с. 103-109.
3. Колиева И.А. Статус женского в постмодернистских дискурсах феминистской философии// М.: ИСП И РАН, 2015. №1 – С. 26-32.
4. Моутон Дж. Парадигма философии: метод соперничества // Женщины, познание и реальность. Исследования по феминистской философии. – М.: Бостон, 2005. – с.15-32.
5. Тикнер Дж.Э. Мировая политика с гендерных позиций. – М.: Культурная революция, 2006. – 336с.
6. Деррида Ж. Письмо и различие. – М.: Академический Проект, 2007. – 495с.
7. Фуко М. Археология знания. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», Университетская книга, 2004. – 412с.
8. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна. За пределами индивидуализма. – М.: Смысл, 2011. – 464с.

2.2. ФЕМІНІСТСЬКИЙ ДИСКУРС І КРИЗА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТЕОРІЯХ ТА ПРАКТИКАХ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Постмодернізм, зробивши можливою у своєму специфічному баченні соціальної реальності гендерну деконструкцію тексту в найширшому його значенні, висунув декілька тез, що мають ключове значення для феміністської теорії. На наш погляд, це передусім дефундаменталізм; також важливо, що філософи-постмодерністи виходять

з передумови існування «культурного тексту», поза яким або немає нічого, або зв'язок з дійсністю настільки туманний, що не можна судити про неї з достатньою мірою впевненості (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі та ін.). Таким чином, втрачається сенс «істини», «істинної» інтерпретації, і стає можливим існування альтернативних її варіантів (Р. Барт, Г. Г. Гадамер). Сама істина розуміється контекстуально, локально й історично; уявлення про істину як наслідок адекватного методу змінюється її розумінням як результату обраної, соціально заданої перспективи (М. Фуко, К. Маннгейм).

Дуже важливим для феміністської філософії став той момент епістемології постмодернізму, коли образ світу «як він є» змінився репрезентацією світу в певних соціальних і лінгвістичних конструкціях, побудованих на основі когнітивних інтерпретаційних схем. Саме конструктивізм привів до появи гендерних досліджень, до самого поняття гендеру як соціокультурного конструкта. Знання, обтяжене соціальними процесами та ідеологією, не містить образів реального світу, стверджують теоретики постмодерну; останнє привело до радикальної зміни позиції ученого (М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар). Тепер учений-постмодерніст прагне стати стороннім спостерігачем, і ця нова позиція визначається як «контекстуальна включеність», причому пріоритетною з погляду постмодернізму виявляється включеність у соціальне й лінгвістичне конструювання повсякденного життя (М. Фуко та ін.). Саме тому в науковому дискурсі постмодернізму особливе місце займає тема наратива, за Ж.-Ф. Ліотаром, як засобу легітимації знання, яке в традиційному суспільстві ґрунтоване на авторитеті «автора» референтів; проте в умовах постмодерну сам процес легітимації стає плюралістичним, що веде до відмирання метанаративів і поширення локальних наративів. Таким чином, відбувається деконструкція індивідуалістичних міфів: образ суб'єкта як

об'єктивного спостерігача світу поступається місцем ідеї мови як «конструктора» соціальної реальності, що привносить організацію й значення в досвід суб'єкта, що пізнає (Л. Вітгенштейн, Ж. Дерріда, Ю. Хабермас, П. Рікер та ін.).

Драматичні зміни у світовій культурі, політиці, економіці за останні десятиліття не могли не торкнутися смислової структури особистості – як жінки, так і чоловіка. Дослідники зауважують: останнє викликане тим, що складні трансформації соціальної реальності вже не піддаються поясненню за допомогою традиційних бінарних опозицій «культура–природа», «публічне–приватне», «раціональне–емоційне», «чоловік–жінка» [1]. Прагнучи показати, як гендерна ідентичність «працює» в повсякденних соціальних умовах нашого часу, багато вчених керуються методологією соціального конструювання гендеру (Р. Коннел, І. Гофман, Р. Хоф, М. Кімел та ін.). Пояснення, як правило, полягає в тому, що есенціалістський підхід до «природи» жінки втратив свою продуктивність через певну зміну традиційних статевих ролей, повалення монументалізму «вічної жіночності» [5]. Деякі вчені-феміністи звертаються до розробки методологічних прийомів «відносного есенціалізму», відповідно до якого «сутність» жінки є не константою, а належністю до історичної соціально конструйованої категорії [10]. Багато дослідників гендеру, не відмовляючись від есенціально фемінінного як сфери, що пригнічується чоловічим домінуванням, акцентують увагу на тому, що в методології есенціалізму можна знайти методи й цінності для побудови суспільства гендерної рівності. Знаменита феміністка з марксистським ухилом Г. Співак, заперечуючи есенціалізм з позицією деконструктивізму, стверджує, що «жінка», як і будь-який інший термін, може набути свого значення тільки в складній серії диференціацій, головне в якій – «чоловік»[9].

Проблема гендерної ідентичності, що сягає коренями французької феміністської теорії Е. Сіксу, М. Віттіг, Л. Ірігаре, Ю. Кристевой, стала, як відомо, предметом дослідження в класичній праці феміністського канону «Гендерному занепокоєнні» Дж. Батлер. Одне з головних питань, поставлених у цій книзі, звучить таким чином: «Що можна мати на увазі під ідентичністю і які підстави має презумпція, що ідентичності самоідентичні й продовжують існувати впродовж часу, будучи незмінними, уніфікованими й внутрішньо зв'язними?». Визнаючи, що проблема характеристик ідентичності майже завжди базується на питанні про те, яка характерна риса особистості затверджує безперервність або самоідентичність індивіда впродовж часу, Дж. Батлер ставить наступне питання: «До якої міри «ідентичність» – швидше нормативний ідеал, ніж дескриптивна риса досвіду? Яким чином регуляторні практики, які керують гендером, також керують культурально інтелігібельними поняттями ідентичності?»[3, с. 22–23]. Один з висновків Дж. Батлер полягає в тому, що поняття, яке могло б бути «правдою сексу»(М. Фуко), продукується за допомогою регулярних практик, що виробляють «зв'язні» ідентичності через матрицю «зв'язних» гендерних норм. Оскільки культурна матриця вимагає, щоб певні види ідентичностей не існували, Батлер стверджує, що наявна деяка криза гендеру, одна з причин якої полягає в тому, що нормативна сексуальність підкріплює нормативну статтю. Дослідниця доводить: в успадкованому дискурсі метафізики гендер є перформативним, тобто в певному значенні гендер завжди «творення»: «Немає гендерної ідентичності поза вираженнями гендеру, ідентичність перформативно конструюється тими самими «вираженнями», які, як уже зазначалося, є її результатами» [3, с. 33].

Відмінність між тим, що природне й що штучне («культуральне»), відбита також у трактуванні соціальних ідентичностей і ролей, що

асоціюються з ними. Р. Гудінаф вважає, що ідентичність – це аспект соціального в протиставленні особистому, – «Его». У цій перспективі соціальна структура складається з акторів, які поводяться відповідно до різних соціальних ідентичностей. Останнє приводить, як вказує І. Копитофф, до подальшої розробки поняття соціальної ідентичності, розробки відмінностей екзистенціальної соціальної ідентичності й ідентичності, ґрунтованої на певній ролі [7]. Отже, деякі соціальні ідентичності в культурі визначені залежно від того, чим люди є у фундаментальному сенсі (батько, мати, священик), що відрізняється від тих ідентичностей, які базуються на ролях (лікар, учитель, суддя).

Таким чином, у західній культурі деякі ролі іманентні екзистенціальній ідентичності батька або матері; у ідентичностях, ґрунтованих на ролях, каузальні взаємовідносини зворотні: індивіди є тим-то й тим-то, тому що вони роблять те-то й те-то. Отже, ідентичність умовна, вона зникає, коли змінюється роль; як пише Копитофф, ідентичність – це ярлик ролі. Слід додати, що криза гендерної ідентичності на пострадянському просторі яскраво продемонструвала: ролі й характерні риси, які визначені як іманентні екзистенціальній ідентичності, залишаються відносно незмінними й дуже важко піддаються соціальному перегляду. Люди (чоловіки й жінки), як правило, не схвалюють вигнання з екзистенціальної ідентичності стійких іманентних рис, також чинячи опір і додаванню нових.

Водночас Д. Гілмор, розглядаючи культурні концепти маскулінності, пише, що, на відміну від жіночності, істинна мужність не є проста анатомічна належність до статі, тобто це не природна умова, що настає автоматично в міру біологічного дозрівання, а деякий нестійкий або штучно створений стан. Хоча жінки в будь-якому суспільстві оцінюються за досить жорсткими стандартами, зауважує Д. Гілмор, рідко статус жінки

піддається оцінці як ціле. Жінки з нестачею нормативних жіночих якостей або з наявністю девіантних рис можуть бути названі нежіночними, але рідко увесь комплекс їх прав на жіночу ідентичність ставиться під сумнів у такій драматичній і публічній формі, як у чоловіків. При цьому дослідник підкреслює, що, можливо, різницю між чоловіками й жінками не слід перебільшувати, оскільки жіночність також досягається жінками, що шукають певного соціального схвалення. Але як соціальний образ жіночність припускає прикрашання тіла, сексуальну спокусливість та інші зовнішні за формою види поведінки, які швидше підкреслюють, ніж створюють невід'ємні якості атрибутів статі [8, с. 19–20]. Таким чином, за Гілмором, жіночність частіше подають як біологічну якість, яка підкреслюється і посилюється за допомогою засобів культури.

Щодо проблеми гендерних стереотипів і масової свідомості необхідно зазначити таке. Стереотипи – етнічні, соціокультурні, гендерні – перебувають нині в центрі уваги не лише вчених-філологів, але й політиків, журналістів, психоаналітиків тощо. Цьому дуже сприяла посилена останнім часом увага і дослідників, і «практиків» до вивчення масової свідомості, її стереотипізації, загального відходу від соціобіологічних методів у науці, і в гендерній науці зокрема. При цьому стереотип розглядається як система переконань, що спрямовує шлях, яким ми засвоюємо будь-яку інформацію, у тому числі й гендерну. У засобах масової інформації, головним чином, висвітлюються проблеми впливу стереотипів на негативні процеси в суспільстві й роль мас-медіа в їх формуванні. Дійсно, особливістю стереотипів масової свідомості є те, що вони коріняться в підсвідомості, їх важко не лише здолати, їх часто непросто навіть побачити. Засвоюючись в дитячому віці як цілісний нерозчленований образ – установка поведінки, багато стереотипізованих норм, уявлень, ідеалів стають фундаментом, на якому формуються

моральні погляди й моральні переконання. Таким чином, чим більше стереотипізовано свідомість людини, тим легше прогнозувати її погляди, переконання й поведінку.

Учені стверджують, що медіа модулюють жіночність, встановлюючи «доброчесності», які є «правильними» для сучасної жінки. Багато жінок розуміють, що медіа їх пригноблюють, спеціально змальовуючи їх повністю залежними від продуктів, послуг і ідеалів, які пропонують кіно, телебачення, журнали, газети та ін. Жінки потрапляють у пастку: вони все більше й більше повинні працювати не вдома, щоб мати купівельну спроможність придбати те, що допоможе в домашній праці, щоб працювати не вдома. Медіа звертаються до молодих дівчат, тінейджерів, формуючи певний стереотип. Для реклами жінки – це «вічні дівчатка», якими треба керувати, створюючи потрібний стереотип соціальної поведінки.

Уявлення про безпроблемність положення чоловіків у суспільстві – теж стереотип суспільної свідомості, з огляду на що чоловіче начало в багатьох авторів трактується як активне, ініціативне, а жіноче – пасивне, рецептивне; чоловіче – діяльне, динамічне, жіноче – пасивне, статичне й так далі. При цьому багато явищ і понять набувають гендерного забарвлення: чоловічий стиль життя є переважно «інструментальним», спрямованим на розв'язання предметних завдань, а жіночий – емоційно-експресивним. Звідси й стереотипний спосіб дій стосовно кар'єри: чоловічої – плановість, власні знання; жіночої – «якщо пощастить», «на удачу». Опозиція чоловічого й жіночого втрачає біологічні риси, і акцент перекладається на розкриття внутрішніх механізмів формування західної культури, одним з основних факторів якої є гендерна асиметрія. Гендерні стереотипи пронизують найрізноманітніші аспекти громадського життя: коли Елвін Тоффлер пише про Джона Моргана, що він «старанний, як

жінки, відвідувач приходу й мораліст», він теж використовує стереотипний образ.

Серед компонентів традиційної чоловічої ролі відзначаються норми розумової твердості (компетентний, такий, що контролює ситуацію), фізичної твердості (сильний, спритний, «мачо»), емоційної твердості (стриманий, раціональний), а також норми антижіночності (чоловікові слід уникати занять і особистих рис, що асоціюються з жінками). Хоча в масовій свідомості нормативні чоловічі й жіночі властивості, як і раніше, мають вигляд альтернативних і взаємодоповнюючих, принцип «або/або» вже не є неподільно пануючим. Багато соціально значущих рис особи вважаються гендерно нейтральними або такими, що допускають істотні соціально-групові й індивідуальні варіації. Ідеальний тип «справжнього чоловіка», який завжди був умовним і часто проектувався в минуле, тепер остаточно втратив свою монолітність, а деякі його компоненти, наприклад агресивність, стали проблематичними й дисфункціональними. В останній третині ХХ ст. стають явними зміни в стереотипному образі чоловіків: відбувається деконструкція ідеї твердої, універсальної маскулінності. Як вказувалося вище, дослідники говорять уже не про маскулінність, а про «маскулінності», оскільки різні культури й різні періоди історії конструюють гендер по-різному. Найпрестижніша в цьому середовищі маскулінність характеризує лише чоловіків, що стоять на вершині гендерної ієрархії, і її ознаки, незважаючи на стереотипи мужності, історично мінливі. Хоча мужність історично пов'язана з війною, сучасні її способи не залишають більшості чоловіків можливості підтвердити свою мужність у традиційній «сутичці»: зрештою, більшість солдатів тепер «в атаку не ходять». Технологічне ускладнення війни зменшує потребу в примітивних борцях типу Рембо і збільшує попит на тих, хто здатний холоднокровно й обачливо «натискати на кнопки».

Цікаво відмітити, що у цілому відбувається переосмислення гендерних ролей, пов'язаних з гендерними стереотипами: пасивність – жіноча роль, активність – чоловіча. Критики бачать завдання постмодернізму в деконструкції цих ролей у щось нове, цінніше, із соціальної позиції. З'являється поняття кіберфемінізму: Донна Харауей, наприклад, пропонує співвідносити жінок з кіборгами. Кіборг – і машина, і тварина, і фікція, і соціальна реальність. Кіборг руйнує традиційні гуманістичні бар'єри, кіборг – «дитя» патріархату, колоніалізму й капіталізму. Це, загалом, міф про те, як вижити, використовуючи ті засоби, що «під рукою», спираючись на технологію як спосіб задоволення людських потреб. Таким чином, маємо, що ідеальна жінка постмодерну – це, скажімо, співачка Мадонна: стовідсоткова фемінінність і сексуальність, при цьому стовідсотковий контроль цих якостей.

Гендерні стереотипи відбиті й у економічній, виробничій сфері, на що вказують учені: виробництво товарів – автомобілів, радіоприймачів, тракторів, телевізорів – розглядається як «чоловіче», або *mascho*, з ним же асоціюються слова типу «практичний», «реалістичний», «тверезий». Навпаки, виробництво знань або обмін інформацією зневажливо вважається суцільною «базграниною» і жіночим, більше того, «жіночо зніженим» заняттям.

Аж ніяк не закриваючи цю тему і, тим більше, не підбиваючи підсумки, слід все ж сказати, що вся західна культура є історією створення гендерних стереотипів, які традиційно ґрунтуються на протиставленні чоловічого й жіночого як у сфері сприйняття, так і у сфері інтерпретації. Нині гендерні стереотипи найяскравіше демонструють стосунки між статями в специфічному політико-економічному й культурно-історичному контексті. У цьому сенсі гендерні стереотипи – найважливіший компонент

ідеології суспільства, а їх репрезентація – частина державного ідеологічного апарату.

Та все ж одна з ключових проблем, яку ставлять сьогодні дослідники гендеру, звучить таким чином: приймаючи як належне той факт, що в більшості суспільств розділяють ідею про те, що «бути жінкою» – це екзистенціальна ідентичність з набором іманентних рис, ми повинні поставити питання: скільки таких іманентних рис існує і які вони, або (що простіше) погодитися з тим, що проблема жіночих ролей не в тому, чи визнає суспільство жінок як відмінних від чоловіків(що, поза сумнівом, так), а в тому, як суспільство організовує все «інше» навколо цих відмінностей.

Отже, інтерпретація приватної репрезентації гендеру повинна ґрунтуватися на тому, чи є гендер (як такий) тим, що репрезентується в загальному сенсі, чи ж деякі особливі аспекти гендерних стосунків аналізуються в специфічному ракурсі. У останньому випадку, вважає Е. Шлегель, жінки й чоловіки можуть репрезентувати самих себе, але можуть також означати інші принципові речі, стаючи масштабні метафорами соціальних стосунків. Те, як індивід інтерпретує ту чи іншу особливу репрезентацію гендеру, залежить від розуміння того, як ця репрезентація, вираження ставлення або віри, міфічні образи й так далі співвідносяться із складною схемою стосунків у «соціальному всесвіті двох статей»[8].

Тут необхідно знову звернутися до Дж. Батлер, до її понять перформативності й цитації. Оскільки перша ідея досить добре відома, доречно зупинитися на другій – «citation», яку Дж. Батлер вводить для пояснення того, як перформенс витягає свою силу з дискурсу за допомогою повтору «авторитетних значень». Учені, які працюють у теоретичному полі дискурсивності, показують зв'язок «Я» («Self») як

проекту рефлексії з іншими індивідами, взаємозв'язок різних індивідуальностей – акторів і «акторів». Учені вважають, що цей взаємозв'язок побудований на нормах, які є особливими інтерпретативними «репертуарами». Е. Гідденс, наприклад, визначає рефлексивне «Self» як «процес, у якому «Self»-ідентичність конструюється порядком рефлексії «Self»-нарративів. Цей процес, на думку Л. Дейтс, артикулює в інтерпретативних репертуарних, у яких «нормальність», вибір і достовірність(автентичність) є трьома головними судженнями [4, с. 227].

Оскільки людина є «тварина, що розповідає історії», бути людиною означає мати «історію» і розповідати її. Найбільш фундаментальна внутрішня культурна «історія», що взаємодіє з усіма іншими культуральними нарративами, – це нарратив гендера. Переконавання про біологічну зумовленість, що існують у кожній культурі, є, як пишуть учені, глибинною частиною розповідної «істини», що належить цій культурі [2, с. 419].

Цікаво також, що дослідники називають одинадцять головних стереотипів фемінінності в репрезентації письменників і критиків-чоловіків: безформність, пасивність, нестабільність, обмеженість, набожність, матеріальність, духовність, ірраціональність, податливість і, нарешті, «дві невинуваті фігури»: відьма і сварлива жінка. У ході тонкого аналізу творів жінок-письменниць дослідники гендеру переконливо демонструють, по-перше, те, що концепти маскулінності й фемінінності є соціальними конструктами, які не стосуються реальної «суті» світу, і, по-друге, що фемінінні стереотипи, які описуються, неминуче деконструюють самих себе. У «практичних» ілюстраціях тих нарративів, які аналізують вчені-феміністи, вони переконливо показують, як стереотипна жінка може бути одночасно ідеальною і жахливою, інклюзивною і ексклюзивною.

Безумовно, дуже важливо те, яким чином гендерна належність входить у наратив «Self» і визначає його. Як літературний наратив, що містить безліч гендерних наративів, візьмемо, наприклад, «постсучасний» роман відомого американського письменника Джона Ірвінга «В одній особі» («In One Person»). Історія головного героя Біллі, бісексуальність якого автор простежує з отрочтва, розгортається на фоні двох театрів – міського і шкільного. Репертуар і першого, і другого включає, в основному, ті п'єси Шекспіра, де гендерна амбівалентність завжди – експліцитно або імпліцитно – виражена. У першому театрі один з провідних акторів – дідусь головного героя – виконує з незмінним успіхом жіночі ролі; у другому випадку – це театр чоловічої школи – жіночі ролі виконують, як правило, хлопчики. Наприклад, наратив «Дванадцятої ночі», вибраної, безумовно, не випадково (сама п'єса не раз заборонялася в Англії до постановки), входить в сюжетну тканину наратива роману. Головний герой виконує роль Себастьяна, брата-близнюка Віоли, дуже схожої на свого брата; саме тому оточення приймає Себастьяна за Віолу, яка, проте, упродовж дії п'єси називає себе Чезаріо; таким чином Віола – двічі трансвестит. У «Бурі» Шекспіра Біллі грає роль Аріеля – «повітряного духа», гендер якого поліморфний і полягає не в «природі», а в «одязі» («habiliment») [6, с. 91].

Пристрасть героїв до «переодягання» – також наратив роману. Мама головного героя «підіграє» майбутньому батьку Біллі в його примірянні жіночого одягу; його дідусь демонструє гендерний маскарад до своїх останніх днів; наймужніший персонаж, якого боїться і обожнює вся школа, зразок маскулінності Кіттрідж виявляється трансвеститом, що став потім відкритим геєм, і так далі. Безперечно, головний наратив твору «В одній особі» – роману про кохання і виховання – це наратив гендерної/сексуальної ідентичності, що включає всі ключові дискурси

сексуальності другої половини ХХ ст., у тому числі й дискурс перформативності.

Дослідники гендеру й сьогодні, через два десятиліття після виходу у світ «Гендерного занепокоєння», проблематизуючи гендер як есенціалістську категорію, погоджуючись з ідеями автора або заперечуючи їх, як правило, не спростовують головну тезу Дж. Батлер про те, наскільки проблематично і перформативно може бути затвердження універсальності, що «викликає в уяві реальність, яка не існує, і пропонує сходження в одній точці культурних горизонтів, які ще навіть не зустрілися» [3, с. 17].

Головна метафора Батлер – «drag» – переодягання чоловіка в жіночий одяг, яка завжди була присутня у «високому» мистецтві, сьогодні органічно увійшла в дискурси масової літератури. І тут один з найяскравіших прикладів останнього десятиліття – Леді Гага з її програмною заявою «Я не реальна, я – театр» («I am not real, I am theatre»). У вересні 2011 року на церемонії нагородження MTV Леді Гага з'явилася вбрана як трансвестит. Вона, залишаючись в цьому образі впродовж усієї церемонії, вимовила довгий монолог від імені «друга» («boy-friend»), Гага фліртувала з Брітні Спірс тощо, одних дивуючи своїми витівками, інших – захоплюючи [11, с. 9]. Леді Гага і те, що дослідники називають сьогодні «gaga feminism», безумовно, не виникло нізвідки: варто згадати хоч б таких її попередниць, як Йоко Оно і Грейс Джоунс, але саме Леді Гага пропонує сьогодні нові формулювання гендерної політики для нового покоління початку ХХІ століття, саме Леді Гага є сьогодні символом нового фемінізму. Порівнюючи Леді Гага з Енді Уорхолом, критики стверджують, що вона репрезентує «канал трансляції» нових стосунків між культурою, візуальністю, ринковістю і «квирністю»; «message» Гага дозволяє їй бути «засобом» виконання особливих тіл, гендерів, бажань, комунікативних потоків і каналів. Останнє є ще одним свідченням

актуальності й затребуваності самої проблеми гендерної ідентичності, безперечно, дуже складної, оскільки гендерна референція зачіпає не лише соціальну категорію, але й прочутливе усвідомлення свого «Я», культурно зумовлену й сконструйовану суб'єктну ідентичність людини – чоловіка й жінки.

Література

1. Оукин С. М. Гендер: публичное и приватное / С. М. Оукин // Гендерная реконструкция политических систем. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2004. – С. 920–945.
2. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Г. Уилер. – Москва : Смысл, 2011. – 464 с.
3. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – New York and London : Routledge, 1999. – 221 p.
4. Daits L. Multy-Girl Culture: An Ethnography of Doing Identity / L. Daits. – Amsterdam University Press, 2008. – 298 p.
5. Friedan B. The Feminine Mystique / B. Friedan. – New York and London : Norton and Company, 2001. – 592 p.
6. Irving J. In One Person / J. Irving. – London : Beach Swan, 2012. – 621 p.
7. Kopytoff J. Women's Roles and Existential Identities / J. Kopytoff // Beyond the Second Sex. New directions in the anthropology of gender / eds. P. R. Sanday, R. G. Goodenough. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1990. – P. 79–86.
8. Schlegel A. Gender Meanings: General and Specific / A. Schlegel // Beyond the Second Sex. New directions in the anthropology of gender / eds. P. R. Sanday, R. G. Goodenough. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990. – P. 21–42.
9. Spivak G. Ch. Scattered Speculations on the Question of Value / G. Spivak // In Other Worlds. Essays in Cultural Politics. – New York and London : Routledge, 1998. – P. 154–175.
10. Zack N. Inclusive Feminism. A Third Theory of Women's Commonality / N. Zack. – Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2005. – 191p.
11. Halberstam J. I. Gaga Feminism. Sex, Gender, and the End of Normal / J. I. Halberstam. – Boston: Beacon Press, 2012. – 157 p.
12. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / Д. Гилмор. – Москва: РОССПЭН, 2005. – 264с.

2.3. МЕТОДОЛОГІЯ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СВІТЛІ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА

Драматичні зміни останніх десятиліть у світовій культурі, політиці, економіці дали потужний імпульс феміністській філософії, гендерним дослідженням, деякому гендерному «бродінню» в науці в цілому. Учені різних дисциплінарних полів активно намагаються осмислити «виклики» суспільства постмодерну й глобалізації, сприяючи появі нових шляхів їх аналізу. Список проблем для учених-феміністів постійно розширюється, те саме відбувається і з теоретичними підходами. Наукова раціоналістична традиція, що пов'язується з неореалізмом і неолібералізмом, спростовується представниками критичного й постпозитивістського підходів у феміністській філософії, які швидше вирости з гуманістичної традиції знання, ніж з тих тенденцій, що характерні для природничих наук (слід зауважити, що ми використовуємо в цьому дослідженні термін «раціоналістичний» в його традиційному філософському значенні). Р. Кохейн стверджує, наприклад, що раціоналістична теорія базується на концепції «субстантивної раціональності» Г. Саймона, яка означає поведінку, здатну оптимально адаптуватися до ситуації на основі об'єктивних суджень. Кохейн виділяє ті аспекти своєї теорії, які акцентують вплив культури, норм і цінностей, але він не відриває поведінку від ставки на «інтерес». Більшість феміністських теорій, ймовірно, визнали б себе «релятивістськими» в тому сенсі, у якому використовує цей термін Р. Кохейн [1].

Якщо деякі вчені вітають різноманіття підходів і епістемологій, інші вбачають у науці постмодерну передусім фрагментацію, плюралізм та індивідуацію. Сьогодні, як і раніше, актуальне твердження філософів-постмодерністів (М. Фуко, Ж. Дерріда, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Ж.-Ф.

Ліотар та ін.), зроблене ними в останній третині ХХ ст. : згоди стосовно того, що складає достовірне й корисне знання, більше не існує [2].

І хоча гендерні дослідження й феміністська філософія в цілому найтіснішим чином переплетені з ідеями і концептами постмодернізму, відмінності між ними залишаються дуже значними (С. Хардінг, К. Пейтман, Дж. Джакетт). Сьогодні суперечки про те, наприклад, як фемінізм може бути пов'язаний з конвенціональною наукою, є предметом феміністських дискусій (Дж. Е. Тікнер, Р. Кохейн та ін.). Концепція конвенціональності, що базується на домовленості більшості, на загальній згоді стосовно чого-небудь, у принципі виявляється неприйнятною для фемінізму (втім, як і для епістемі постмодерну): «Консенсус став застарілою і підозрілою цінністю» [3, с. 100]. Дж. Е. Тікнер, наприклад, стверджує, що феміністи ближче до «критичних» підходів, ніж до конвенціональних теорій; їх роботи можна відрізнити за тим, що вони ґрунтовані на сучасних теоретичних дискусіях, а також за тим, що вони всі використовують гендер як основну категорію аналізу. Для розуміння «гендеру», пишуть учені, важливо відмежувати цей концепт не лише від багатовікової «філософії статей» і досліджень про жінок, але також і від поняття статевих ролей, яке розвинуто в ХХ ст. соціологічною теорією і активно використовується у фемінізмі.

Теорія фемінізму, яка частково увійшла до гендерних досліджень як сильний теоретичний напрямок, заявила про себе з початку 1960-х років, безумовно, у руслі теоретичних дискусій навколо книги «Друга стаття» С. де Бовуар, що вийшла у світ в 1949 р., дискусій, які тривають до цього часу. «Друга стаття» і сьогодні залишається найважливішою працею для феміністської думки; навряд чи є проблема, з якою довелось зіткнутися феміністам і яку де Бовуар не зачепила. І хоча теоретичні позиції екзистенціалізму в книзі С. де Бовуар будуть розглянуті нижче, слід

відразу ж сказати: її категоричне неприйняття тілесності жінки, та відразу, з якою вона описувала фізіологічні процеси, властиві жінкам, у тому числі й пов'язані з материнством, безумовно, не могли не викликати негативне ставлення багатьох філософів-феміністів [4].

Не зупиняючись на проблемах «самоідентифікації» фемінізму, підкреслимо інше: завдяки феміністським дослідженням з'являється найважливіша категорія сучасності – гендер. Як наслідок, багато проблем стали розглядатися по-іншому, отримали інший ракурс і звучання. Учені з упевненістю продемонстрували у своїх роботах той факт, що жінки, які становлять половину населення світу, значно менше включені у формальні політичні інститути, публічну сферу в цілому, оскільки зайняті домашнім господарством і дітьми (С. М. Оукін, К. Пейтман, С. Дж. Керолл, Л. М. Зерілі, Дж. Скотт, Н. А. Шведова, А. А. Тьомкіна, А. В. Андріянкова, В. Фесенко та ін.).

Філософи-феміністи, які під впливом жіночого руху 70-х років ХХ ст. почали займатися маргінальним статусом жінки в суспільстві, пов'язували свої дослідження з традицією роздумів про «жіноче начало», яка має глибокі корені. Справедливою була вказівка на те, що припущення про існування специфічного «жіночого начала» декілька століть тому цілком могло розглядатися як відмова від женоненависницьких теорій (Е. Гроссман). Проте в другій половині ХХ ст. стало неможливим подальше використання поняття природи жінки як обґрунтування її підпорядкованої ролі. Той факт, що жінка знову пов'язується з виконанням функції розмноження (її «природи») саме в той момент, коли чоловік стає господарем природи за рахунок індустріального розвитку, повинен був зробити неможливим будь-який загальний дискурс про співвідношення природи і людини. Теорії, які приписували жінкам особливу ірраціональність, лагідність і домовитість, стали вважатися в кінці ХХ ст.

чоловічими стратегіями, що мають на меті не стільки пояснити, скільки виправдати існуючий гендерний порядок. Сучасна феміністська епістемологія характеризується безліччю підходів до інтерпретації знання, істини, об'єктивності, принципів і методів феміністського дослідження [5, с. 11]. Уперше стало зрозуміло, що багато із загальновідомих теорій з їх претензією на універсалізм суперечать життєвій практиці. Для обґрунтування особливого жіночого досвіду пропонувалися передусім два пояснення: психоаналітичний підхід, який намагався осмислити різноманітні контексти гендерного досвіду з позиції психології розвитку, і марксистсько орієнтований підхід, що пов'язує досвід жінок з пригніченням особистості в капіталістичних умовах виробництва.

Проте, як пише Р. Хоф, дуже скоро з'ясувалося, що ці теорії не змогли охопити відмінності усередині концепту «жінки». Постулат універсального досвіду піддався критиці передусім з боку жінок – «небілих» представниць «не-середнього класу» [6, с. 37–38]. Проблематичним ставало до того часу чітке розмежування між жінками і чоловіками, коли до статевих ролей додавалися такі категорії, як раса і клас, що в результаті вело до нових видносин. Останнє показало, що складна структура соціальної реальності вже не могла бути пояснена за допомогою традиційних бінарних опозицій, таких як «чоловік/жінка» і «культура/природа», і повинна замінюватися мисленням у термінах диференціальних ознак.

У цьому контексті цікавою спробою подолання вказаних проблем є робота американської дослідниці Н. Зек, що пропонує універсальне визначення жінки [7, с. 25]. Методологічною основою свого визначення Н. Зек вважає відносний есенціалізм, згідно з яким «суть» жінки не є константою, а належністю до історичної, соціально конструйованої категорії. Ця категорія є нестрогою диз'юнкцією трьох констант: жінкою є

всі ті, хто(1) або є жінкою від народження,(2) або є (у тому числі потенційно) біологічною матір'ю,(3) або є пріоритетним сексуальним партнером гетеросексуальних чоловіків [8]. У той же час цікавою видається думка деяких учених про те, що криза гендерної ідентичності пов'язана з відходом від традиційних статевих ролей, з поваленням монументалізму «вічної жіночності». Відомо, що символіка чоловічого й жіночого пронизує всі сфери традиційної культури; міфологія статі, на якій базуються поняття мужності й жіночності, тісно пов'язана із соціалізацією чоловіків і жінок. Але сучасне суспільство, не зберігаючи колишню статерольову структуру, відкидаючи старі форми символізму статі, не завжди пропонує нові.

До традиційних криз, пов'язаних зі зміною гендерного статусу, додалися кризи, пов'язані з активним переходом жінок з приватного сімейного життя в публічну сферу, причому, як підкреслюється, професійна діяльність є актуальною сферою для жінок різного віку, що перебувають на різних етапах професіоналізації. Водночас відзначається, що в країнах колишнього Радянського Союзу для молодих жінок загальною проблемою є деякий «конфлікт», позначений доступністю продуктивного життя, пов'язаного з любов'ю, здоров'ям і т. д., але недоступністю свободи вибору цікавої роботи й сімейного життя. Для усіх жінок пострадянського простору, як правило, недоступною є матеріальна забезпеченість.

Розглядаючи гендерні питання конфліктів, учені-феміністи особливу увагу звертають на сімейні стосунки, підкреслюючи, що, чим глибше досліджуються подружні відносини, тим твердіше переконання в тому, що безконфліктних сімей не існує. У такому аналізі, як правило, підкреслюється дворівневе включення особи в ту чи іншу соціальну цінність (у тому числі сімейні стосунки) – адаптація та інтеграція.

Оскільки сім'я має найбільші серед інших агентів можливості для соціалізації особи, особлива увага звертається на розмежування цих станів: інтеграції як органічного, за особистим вибором включення людини в соціальне ціле і адаптації як деякого пасивного пристосування до життєвих обставин. У багатьох випадках для адаптації виявляється достатнім створення умов, що дозволяють людині отримувати вигоди з нової ситуації і більш-менш успішно захищатися від проблем. Проте, як правило, потрібна, окрім соціальної, психологічна адаптація. Почуття незадоволеності може виникнути не лише через недоступність матеріальних благ, але й внаслідок психологічного дискомфорту, незвичності нових модусів життя. Саме останні стають сьогодні характерною й важливою складовою в процесі взаємної адаптації [9, с. 12].

Деякі дослідники відмічають парадоксальну ситуацію, що склалася в офіційному пострадянському дискурсі навколо сім'ї і батьківства. Фактично увесь європейський пострадянський істеблішмент негативно оцінює політику СРСР відносно сім'ї, але водночас пропонована ними ідеологія сімейної політики в багатьох рисах відбиває досвід соціалізму з його патерналістичним характером сімейної політики, жорсткими заходами регулювання дітородіння. Можливо, вирішальну роль в цьому парадоксі зіграв досвід сучасної політичної еліти, первинна і вторинна соціалізація якої відбувалася в радянський період [10].

Дослідники звертають увагу на той факт, що консервативний ухил сімейної політики з одночасною її орієнтацією на молодих людей до 35 років створив серйозну напругу між інтенцією влади і її цільовою аудиторією. Увага в гендерних дослідженнях до соціокультурного контексту зумовлена фактом тісного зв'язку будь-якої дискурсивної практики (у тому числі й офіційної риторики) з ширшим соціальним контекстом і, отже, сильним впливом соціальних процесів

недискурсивного характеру. На думку багатьох дослідників, сучасні трансформації інститутів сім'ї і батьківства вписані в глобальний контекст процесу модернізації [11, с. 75]. Найбільш очевидним результатом цього процесу стали нуклеаризація сім'ї, відкладене батьківство, зростання кількості розлучень, підвищення рівня позашлюбних народжень, диференціація шлюбної і репродуктивної поведінки, як наслідок – зростання альтернативних форм сім'ї: як гетеросексуальних, так і гомосексуальних партнерських союзів, що в цілому призвело до зниження народжуваності в розвинутих країнах [11, с. 81].

У минулому багато філософів, обговорюючи і публічну, і приватну сфери, твердо заявляли, що вони функціонують відповідно до різних принципів (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. В. Гегель та ін.). Про те, що сім'я розглядається як «неполітична структура», ясно свідчить той факт, що вона й нині не обговорюється в більшості робіт в галузі політичної теорії [12]. Наприклад, Дж. Ролз при побудові своєї теорії справедливості не обговорює внутрішню справедливість сім'ї, хоча і включає сім'ю в початкові компоненти основної структури [13]. До нечисленних винятків з цього правила належать теоретичні дискусії, які сфокусовані на відмінності «публічне/приватне» і вказують на сферу сімейного життя як на парадигму «приватного» (М. Уолзер, Ф. Грін та ін.). Той факт, що люди народжуються безпорадними немовлятами, а не самостійно діючими особами (як вони фігурують у філософських і політичних теоріях), маскується за допомогою не висловлюваного вголос уявлення про гендерні сім'ї, що діють за межами політичних теорій. Значною мірою сучасна теорія, пише С. М. Оукін, це теорія про чоловіків, дружини яких удома [14].

Як уже відзначалося, сучасні гендерні теорії розвинулися з традицій ліберального фемінізму, марксистської теорії та ідей психоаналізу.

Водночас важливо підкреслити: за словами К. Пейтман, розділення громадської і приватної сфер, їх протиставлення в ліберальній теорії і практиці – це, зрештою, те, що визначає імпульс розвитку феміністського руху [15].

Учені проводять паралель між критикою лібералізму марксистами й критичними дослідженнями, запропонованими феміністами. Як виклик лібералізму марксистки висунули ключову вимогу: «Економічне є політичним». Паралельно теоретики-феміністи, зосередивши увагу на гендері й дихотомії «публічне/приватне», узяли на озброєння гасло «Особисте є політичним». Останнє є принциповим постулатом феміністської критики, відповідно до якої все, що відбувається в особистому житті, особливо у відносинах між чоловіком і жінкою, не є вільним від динаміки влади, яка, як прийнято вважати, є відмітною рисою політичного. Дослідники гендеру довели, що домашній розподіл праці й особливе переважаюче жінок у процесі виховання дітей соціально сконструйовані й тому є вираженням політичного інтересу (Е. Джаггар, Дж. Скотт, К. Пейтман, Дж. Ейнштейн та ін.).

Не можна не торкнутися епістемології моралі, точніше, феміністської етики. Наголошується, що поняття «моральної особистості», як правило, ігнорує те, що історично в західному соціумі очікується від жінок у рамках однієї класової або расової групи. Жінкам, як правило, приписуються різноманітні, але «підконтрольні» обов'язки турботи (і у фізичному, і в емоційному плані) [16]. Жінки вимушені(чи їх змусили) погодитися на другорядні або несамотійні домашні, репродуктивні й сексуальні обов'язки, встановлені владою чоловіків. У більшості випадків жінкам даються обмежені можливості індивідуального прояву такої роботи (С. Оукін, В. Манн та ін.). Таким чином, домінуючі теорії моралі «включають моральне світло» з огляду на типові ситуації і відомі позиції

саме чоловіків, навіть зараз в окремих випадках – жінок. «Найкраща етика», на думку теоретиків фемінізму, означала б концепції моралі, дескриптивно адекватні різноманітним соціальним позиціям і відповідному розумінню моралі. Багато феміністок вважають, що адекватні теорії моралі повинні включати чітко сформульоване моральне значення, властиве характерним гендеризованим становищам жінок і ролям, які вони виконують [17].

Феміністські роздуми про природу «Я» пов'язані в сучасних гендерних дослідженнях з теорією «відносини/Я». У цілому, теорії відносин, які захищають філософи-феміністи, потребують різних форм залежно від конкретного типу відносин, які визнаються фундаментальними для формування «Я». Найчастіше звертаються до двох типів відносин: найбільша група розглядає тісні відносини осіб, які є для сім'ї головними прикладами становлення характеру й ідентичності «Я». Учені підкреслюють, що головну роль у цих відносинах відіграють стосунки між батьками, яким належить головна функція у вихованні дітей й піклуванні про них, передусім це стосується матері (Б. Хелд, Н. Ноддінг, С. Раддік). Інша велика група відносин базується на думці, що дружба є так само важливою у формуванні «Я», як і сімейні стосунки; правда, деякі дослідники зазначають, що для особистості дорослої людини узи дружби важливіші, ніж сімейні стосунки (М. Фрідман, Л. Коуд та ін.).

Як відзначається, логіка дискусій у цьому теоретичному полі часто призводить до безвиході. Можливо, продуктивнішим був би деякий еклектичний підхід, у рамках якого можна було б звернутися до характеристик різноманітних особистих відносин у суспільстві, які формують особу: і стосунки в сім'ї, і колективні відносини громад і груп, об'єднаних різними професійними й особистими інтересами [18, с. 310–311].

Відмінності між тим, що природно і що штучно(культурально), відбиті в трактуванні соціальних ідентичностей і ролей, які асоціюються з ними. Термін «соціальна ідентичність» вживається тут відповідно до концепції Р. Гудінаф, яка розпочала з індивідуума в певній обстановці й рухалася в напрямку створення ідентичності й культури. За Гудінаф, ідентичність – це аспект соціального в протиставленні особистому – «єго». У цій перспективі соціальна структура складається з акторів, які поводяться відповідно до їх різних соціальних ідентичностей. Останнє веде до розробки відмінностей екзистенціальної соціальної ідентичності й ідентичності, що ґрунтується на певній ролі [19]. Деякі соціальні ідентичності в культурі визначені залежно від того, чим люди є у фундаментальному сенсі (наприклад, мати, жінка, священник), що відмінно від тих соціальних ідентичностей, які визначаються внаслідок того, що люди роблять, тобто які базуються на їх ролях (лікар, учитель, учений). Таким чином, ролі й характерні риси, які іманентні екзистенціальній ідентичності, відносно незмінні й важко піддаються соціальному перегляду. Люди не схильні до вигнання з їх екзистенціальної ідентичності стійких рис, так само чинячи опір і додаванню нових.

Останнє неминуче виводить нас на проблему гендерних стереотипів. Гендерні стереотипи як певні стереотипи сприйняття людей і міжособистісних стосунків, стереотипи конструювання ідеалу з позиції належності до певної статі пронизують усю культуру, накладаючи потужний відбиток на стиль мислення, суспільні устрої й державні інститути. Важливо також те, що сформовані в культурі уявлення про чоловічі й жіночі якості відрізняються особливою стійкістю до змін; здебільшого неусвідомлюваний характер стереотипних уявлень створює враження їх природності.

Політичний дискурс, що концентрує монополію на символічне насильство, яке транслюється через його агентів, створює сфери закритості, які формують фіксовані значення, що здаються абсолютно природними [20]. Так з'являються образи «жінки-матері», «Батьківщини-матері», «держави – родини родин» і т. д., що створюють «об'єктивності» наших уявлень і родових очікувань. Але ця об'єктивність, стверджують учені, – «осадова влада», де сліди самої влади вже стерлися, де забули, що «світ сконструйований політично» (Л. Дж. Філіпс, М. В. Йоргенсен, Н. В. Печерська та ін.).

У зв'язку з цим цікавим є розвінчання ученими-феміністами міфу про чоловіків-захисників. Дж. Е. Тікнер пише, що усупереч поширеній думці, що у війні головним чином беруть участь чоловіки, щоб захистити «уразливих» громадян (жінок і дітей), саме жінки й діти складають значну частину убитих і поранених у війнах останніх десятиліть. У документах ООН відзначається, що сталося різке збільшення кількості військових втрат серед цивільного населення: вони виросли приблизно з 10 % на початку ХХ ст. до 90 % в його кінці [21, с. 123]. Крім того, феміністи звернули увагу на такий факт: війна призводить до того, що жінкам стає важче виконувати свої репродуктивні функції і здійснювати турботу про ближніх. Будучи матерями, годувальниками й опікунками сім'ї, жінки особливо страждають від економічних санкцій, які накладаються під час військового конфлікту. Таким чином, Тікнер стверджує, що війна – це культурний конструкт, побудований на міфі про чоловіків-захисників [22, с. 127].

Слід додати, що, на думку Д. Хереуей, усі наукові теорії покояться на своєрідних переказах, які вона позначає як «фантастику від науки» («fictions of science» – гра слів; наукова фантастика – «science fiction»).

З метою зробити гендерні забобони очевидними феміністи звертаються до проблеми мови, доводячи її зумовлений гендером характер (Р. Лакофф, Д. Кемерон, Д. Таннен, А. Кириліна, О. Колосова та ін.). Феміністи також ставлять під сумнів доцільність застосування теорії раціонального вибору, яка базується на аналізі інструментальної раціональної поведінки людей. Дослідники гендеру пропонують вважати, що у зв'язку з історичним обмеженням ролі жінки тільки репродуктивними функціями теорія раціонального вибору побудована лише на частковому зображенні людської поведінки, яка більше властива чоловікам певного типу (Л. Грант, Дж. Тікнер та ін.). Безумовно, всі вищезначені проблеми безпосередньо пов'язані з символічним фундаменталізмом, який представлений у працях М. Фуко, Ж. Лакана, Ж. Дерріда і став частиною постмодерністської філософії.

Як відомо, у центрі цієї концепції – теза про недоступність реальності для людського розуміння поза структурами мови. Отже, розуміння реальності й усіх її складових, включаючи стать, опосередковане мовою, що нав'язує людині певні кліше. Фуко демонструє, що навіть біологічні аспекти статі набувають соціального характеру й на цій підставі можуть розглядатися не як природні, а як соціально й культурно зумовлені [22]. Таким чином доводиться залежність свідомості індивіда від стереотипів мови. Передбачається, що у свідомості кожної людини зафіксована деяка сукупність текстів, які визначають ставлення людини до дійсності і її поведінку та опосередковуються дискурсивною практикою. Внаслідок цього мові надається надзвичайно важливе значення: свідомість індивіда уподібнена тексту, людина як суб'єкт розчиняється в текстах-свідомостях, що утворюють великий інтертекст культурної традиції (М. Фуко, Ж. Дерріда, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ю. Кристева та ін.). Саме через те що гендер є компонентом як колективної,

так і індивідуальної свідомості, теоретики-феміністи доводять: його треба вивчати як когнітивний елемент, який проявляється як в стереотипах, що фіксуються мовою, так і в мовній поведінці індивідів (Дж. Лакофф, А. Кириліна, Л. Репіна, С. Ушакін, О. Кісь та ін.).

Фемінізм був однією з численних нездійснених надій, на які сподівався Захід стосовно постсоціалістичних суспільств. Домінування антифеміністичних цінностей і практик на пострадянському просторі стало на Заході головною сферою досліджень нарівні з негативними змінами в становищі жінок під час соціальних і економічних реформ так званого перехідного періоду (Г. Лапідус, Б. Хомігрен, Л. Аттвуд, А. Роткірх та ін.).

В останні десятиліття в руслі пильної уваги постмодерністів до проблеми статі сексуальність також опинилася в центрі вивчення не лише теоретиків постмодерну, дослідників гендеру, філософів, психологів і соціологів, а й політичної риторики, ЗМІ і масової культури в цілому. Роль М. Фуко, який вважає, що наслідок «відтворення істин» про суть статі – це приписування їм нормативності й оцінності, тут важко переоцінити. М. Фуко виділяє чотири типи дискурсивних практик, за допомогою яких західноєвропейське суспільство контролює життя індивіда і прояв його сексуальності: істеризація і медикалізація жіночого організму; педагогізація статі дитини; соціалізація поведінки, що породжує потомство, тобто репродуктивної функції; психіатризація збоченого задоволення (в основному, це роботи «Народження клініки» і «Історія божевілля»). Така пильна увага до проблеми статі, інтерпретація її як одного з основних чинників життя суспільства зробили сексуальність соціально значущою категорією, що визначає сенс і траєкторію розвитку індивіда.

Слід зауважити, що публічна увага до сексуальності виходить останнім часом не лише з таких теоретичних течій, як постмодернізм і

психоаналіз, а й з філософії фемінізму, більше того, є наслідком комерціалізації і медикалізації західних суспільств.

Значення оповіді (наратива) для культури й статі/гендеру займає центральне місце в теоріях філософів-постмодерністів. У М. Фуко вперше висловлювання поміщаються у сферу історії. Висловлювання не існують самі по собі: вони залежать від сукупності певних анонімних і змінних історичних правил, розташованих у просторі та часі. Висловлювання виникають з досвіду приватної дискурсивної практики людини, що описує деякі події, звершення або речі, що піддаються тлумаченню й операціям. Наприклад, вплив християнського світогляду помістив факти самогубств у середні віки чи спалювання «відьом», додамо від себе) у площину «майже неказаного». Ця сфера недискурсивної практики породжується не лише заборонами, але й розділенням і відкиданням або введенням протиставлення істинного й неправдивого [23]. Перебуваючи в площині сказаного, людина зайнята практикою «дискурсивних ігор» – поняття, у якому, за Фуко, події і речі перетинаються, відокремлюються, уриваються, розтинаються і сходяться знову. У ході цієї практики, за Фуко, у людини формується воля до бажання, знання, влади, естетичних і моральних цінностей [24].

Ж. Ліотар, постмодерніст у філософії, стверджує: знання існує у двох видах: як наративне (народне, традиційне, ненаукове) і як наукове. Перше визнається оповідачем і слухачем легітимним, який існує на законних підставах, не потребує доказів, оскільки обоє вони належать одній і тій самій культурі, у якій це знання передається з покоління в покоління. Другий вид знання, наукові історії, використовує тільки конструювальні висловлювання, легітимність яких має бути доведена аргументами й даними досвіду [25].

Як доводять постмодерністи, дискурс, «мова, занурена в життя», існує у вигляді історій. Кожна людина народжується в історіях; з моменту його/її появи на світ навколо людини відбувається незліченна множина подій. Проте історичний, соціальний або сімейний контекст, що оточує людину, схиляє до того, щоб пам'ятати й розповідати історії одних подій, тобто виносити їх в площину сказаного, а інші залишати без відповіді, тобто не-сказаними або не-дискурсивними (М. Фуко, Ж. Дерріда). Сукупності історій формують світогляд людини, а дискурс визначає її вибір – які події перетворювати на історії і як це робити. Тут дуже важливим є те, що культура і її наративи завжди є гендерними історіями. Статева належність є динамічно присутньою у будь-якому культуральному сенсі або історії. Наша основна, на думку учених, транскультурная парадигма індивідуалізму є гендерною: вона транслюється по-різному для чоловіків і жінок і по-своєму в кожній культурі. Водночас у будь-якому людському суспільстві структуроване поле культури завжди є гендерним: історії, що несуть культуру й передаються в ній, є гендерними історіями. Ми пізнаємо і організовуємо себе у світі шляхом конструювання історії свого «Я» («Self»), основної організуючої оповіді, що вказує, ким ми є і ким можемо бути в доступному світі, яким його знаємо [26].

Література

1. Keohane R. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / Robert Keohane. – Princeton University Press, 1984. – 320 p.
2. Пшинько А. Н. Познание и рациональность в культуре постмодерна / А. Н. Пшинько, Т. И. Власова. – Днепропетровск : Изд-во Маковецкий, 2012. – 152 с.
3. Lyotard J. – F. La condition postmoderne: Rapport sur le savior / Jean-François Lyotard. – Paris : Les Editions de Minuit, 1979. – 109 p.
4. Спелман Э. В. Симона де Бовуар и женщины: кто же «мы»? / Элизабет В. Спелман // Феминистская критика и ревизия истории политической философии. – Москва : РОССПЭН, 2005. – С. 274–295.

5. Макешина Ю. В. Становление понятия материнства в феминистской теории и гендерных исследованиях / Ю. В. Макешина // «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку»: матеріали Міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна, 2013. – С. 11–12.
6. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Рената Хоф. – Пол. Гендер. Культура. – Москва : РГГУ, 2009. – С. 31–60.
7. Zack N. Inclusive Feminism. A Third Theory of Women's Commonality / Naomi Zack. – Lanham : Rowman and Littlefield Publishers, 2005. – 191 p.
8. Блохина Н. А. Рецензия на кн. : Zack N. Inclusive Feminism. A Third Theory of Women's Commonality / Наталья Александровна Блохина // Женщина в российском обществе. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – № 4. – С. 85–88.
9. Крылова Н. Л. Гендерные аспекты конфликтов / Наталия Леонидовна Крылова, Светлана Викторовна Прожогина. – Москва : РАН, 2010. – 410 с.
10. Журженко Т. Ю. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства / Татьяна Юрьевна Журженко. – Вильнюс : ЕТУ, 2008. – 255 с.
11. Вишневский А. Г. Глобальные детерминанты низкой рождаемости / Анатолий Григорьевич Вишневский // Синергетика. Будущее мира и России. – Москва : ЛКИ, 2008. – С. 71–91.
12. Ackerman B. A. Social Justice in the Liberal State / Bruce A. Ackerman. – New Haven : Yale University Press, 1980. – 392 p.
13. Оукин С. М. Джон Ролз: справедливость как честность – для кого? / Сьюзен Моллер Оукин // Феминистская критика и ревизия истории политической философии. – Москва : РОССПЭН, 2005. – С. 249–273.
14. Оукин С. М. Гендер: публичное и приватное / Сьюзен Моллер Оукин // Гендерная реконструкция политических систем. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2004. – С. 920–945.
15. Пейтман К. Введение / Кэрролл Пейтман // Феминистская критика и ревизия истории политической философии. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2004. – С. 11–29.
16. Макешина Ю. В. «Природа женщины»: Кант и феминизм / Ю. В. Макешина // Европейская философия: до и после Канта : материалы Междунар. конф. (Ростов-на-Дону) : сб. ст. – Москва – Берлин : Директ-Медиа, 2015. – С. 135–140.
17. Волкер М. Е. Епістемологія моралі / М. Е. Волкер // Антологія феміністичної філософії. – Київ : Основи, 2006. – С. 433–443.
18. Адамс М. М. «Я» – інший(а) / Мішель М. Адамс // Антологія феміністичної філософії. – Київ : Основи, 2006. – С. 309 – 317.

19. Kopytoff I. Women's Roles and Existential Identities / Igor Kopytoff // Beyond the Second Sex. New directions in the anthropology of gender. – Philadelphia : Univ. Of Pennsylvania Press, 1990. – P. 79 – 86.
20. Бурдьє П. Политическое представление: элементы теории политического поля / Поль Бурдьє // Социология политики. – Москва : Socio-Logos, 1993. – С. 179–230.
21. Тикнер Дж. Э. Мировая политика с гендерных позиций / Дж. Э. Тикнер. – Москва : Культурная революция, 2006. – 336 с.
22. Фуко М. Воля к истине: По ту сторону власти и сексуальности / Мишель Фуко; пер. с фр. С. Табачниковой. – Москва : Касталь, 1996. – 256 с.
23. Foucault M. Dits et écrits. 1954 – 1988 / Michel Foucault. – Paris : Hallimard, 1994. – P. 562–578.
24. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко. – Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная Академия», Универсальная кн., 2004. – 412 с.
25. Моховиков А. Н. [От редактора] / Александр Николаевич Моховиков // Уилер Г. Гештальт-терапия постмодерна. За пределами индивидуализма. – Москва : Смысл, 2011. – С. 3–18.
26. Уилер Г. Гештальт-терапия постмодернизма / Гордон Уилер. – Москва : Смысл, 2011. – 464 с.

2.4. ЖІНКА Й РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРАКТИКАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Переживаючи той момент української і в цілому європейської історії, коли дискурси публічної сфери набувають особливого політичного сенсу й починають широко використовуватися в громадському житті, ми розуміємо, що присутні при народженні нових форм соціально-культурного досвіду, зокрема волонтерства, безперечно, пов'язаних з історичними традиціями західного світу. У цьому контексті особливого значення набувають ті сенси, які М. Фуко вкладає в поняття дискурсу й дискурсивних практик. За М. Фуко, дискурси – це сукупність деяких соціальних практик, які систематично формують ті об'єкти, про які йде мова, тобто це сукупність правил, що включають характерні статуси й ролі, коди сприйняття людського тіла, теми висловлювання й самі

висловлювання, що підпорядковуються одній системі формування. Дискурсивна практика, за твердженням М. Фуко, є сукупністю анонімних, завжди детермінованих у часі й просторі правил, які в конкретну епоху й для конкретного соціального, географічного або лінгвістичного сектора визначили умови здійснення функції висловлювання [1]. Аналізуючи політичний дискурс, не можна забувати й про те, що будь-яка дискурсивна практика перебуває в тісному зв'язку з ширшим соціальним контекстом і завжди схильна до сильного впливу соціальних процесів недискурсивного характеру.

Важливим також є той момент, що політичний дискурс створює «сфери закритості», які формують фіксовані значення, що сприймаються як абсолютно природні. Тому таким актуальним є сьогодні, наприклад, аналіз феномена волонтерства в Україні; тому необхідно описати соціокультурний контекст, на фоні якого формується дискурс волонтерства й той аналітичний апарат, який можна використати для аналізу його впливу на вибудовування дебатів і ідеологій. Сьогодні слово «волонтерство» – свого роду термінологічна «парасолька», яка відбиває найрізноманітніші види добровільної благодійної діяльності. У науковому дискурсі «волонтерство» починає звучати в різних проблемних полях і площинах: волонтерство й розвиток громадянського суспільства, патріотизм і волонтерство, волонтерство в «картині світу» XXI століття, гендерні аспекти волонтерства тощо. Проте необхідно зауважити: у науковій літературі процеси, пов'язані з феноменом волонтерства, практично не досліджені, але на наших очах волонтерство набуває рис певного соціального проекту, учасники якого є носіями певних цінностей, що репрезентують нову соціальність.

Ми вважаємо, що аналіз феномена волонтерства неможливий поза проблемним полем гендеру, маскулінності й фемінінності, поза дискурсом

гендерних стереотипів – конструювання ідеалу з позиції належності до певної статі. Сьогодні жінки-волонтери, якими б різними вони не були, це колективне «ми», колективний суб'єкт політики, що створює свою власну публічну практику з безперечним позитивним змістом. І тут слід зазначити: незважаючи на істотне зростання й визнання феміністського напрямку в науці, ця проблемна галузь знання й сьогодні залишається досить маргінальною в академічному середовищі. Саме в критиці ціннісно-ієрархічного мислення й логіки домінування дослідники гендеру розкривають те, як традиційна філософія руйнує жіночі цінності, фундаментальні положення й ключові поняття, пов'язані з жінками. Повертаючись до певного нерозуміння феміністської філософії в традиційних академічних колах, слід підкреслити, що говорити про абсолютно різні гендерні сенси було б, звичайно, перебільшенням, але діалог в опозиції «чоловік–жінка» часто відбувається настільки в різних контекстах, що культурна комунікація, як правило, не досягає свого результату. У той же час необхідно пам'ятати, що «проблема суспільства – це проблема не обмеження, а інтеграції» [2, с. 3]. Моральний світ не зводиться до морального інстинкту, доводить Ж. Дельоз. Моральний світ затверджує свою реальність, коли суперечність насправді розширюється, коли діалог можливий і замінює собою насильство. Моральний світ, продовжує Дельоз, – це штучна тональність, у якій приватні цілі інтегруються й додаються одна до одної. Моральна свідомість – це політична свідомість, справжня мораль є політикою. Моральна проблема – це проблема цілого, а також проблема засобів, стверджує Ж. Дельоз [2, с. 32].

І тут доречно повернутися до гендерних стереотипів і згадати, що культура ідентифікує фемінінність із спільністю, взаємодопомогою, з процесом взаємозв'язків, з баченням світу, об'єднаного людськими

стосункам. К. Джилліган доводить: якщо для чоловічого менталітету в моральній сфері визначальними є поняття справедливості, моральних законів і принципів, то для жінки – поняття турботи, взаєморозуміння, довіри [3, с. 29]. Приймаючи гендерно диференційовану методологію, ми залучаємося до визнання того, що існують стабільні гомогенні стосунки між жінками й суб'єктивністю, і ці стосунки, найімовірніше, є ідеологічними, а не біологічними.

Незважаючи на складність обговорюваних у цьому зв'язку питань, слід зауважити, що головною проблемою залишається поняття людської природи чоловіка й жінки: ролі розуму, переваги розуму над емоціями, «чоловічому» й «жіночому» знанні й так далі. У суб'єктивістському підході ми ставимо питання не лише стосовно того, як гендер визначає поведінку жінок, поводження з жінками тощо, а й про те, як жінки осягають особисті, політичні й соціальні значення того, що саме означає «бути жінкою».

Багато в чому труднощі гендерного мислення пов'язані, як зазначають учені, з тим, що гендер – і як аналітична категорія, і як соціальний процес – відносний і складається з внутрішньо взаємозв'язаних компонентів, взаємопересічних полів гендеру, раси, етносу, класу й так далі. Звернемо увагу на той момент, що в сучасній соціології ідентичність розуміється як характеристика індивіда з позиції його належності до якої-небудь соціальної спільноти або групи; з іншого боку, ідентифікація людини з групою може відбуватися на різних підставах: за ознакою статі, віку, національності, належності до певного класу, професії, конфесії. Відповідно, виділяються різні види ідентичності – гендерна, класова, національна тощо, проте проблема в тому, що в реалізації будь-якої з цих ідентичностей гендер є присутнім завжди. У результаті немає нічого дивного в тому, що репрезентація ідентичності індивідів є цілим спектром

різних практик, детермінованих різноманітними ідеологіями й теоретичними побудовами.

Як стверджують дослідники, суб'єкт політики – це колективний суб'єкт, політичне «ми». Усі політичні суб'єкти існують як кінцеві, хоча вони й включені в кола ширших систем взаємодій. Ці «ми» можуть бути згруповані за такими ознаками, як фізичні або економічні зв'язки, спільна мова, культура, цінності, переконання, вироблення каналів комунікацій усередині цього суб'єкта, що дозволяють стверджувати, що «ми» упізнаємо один одного і спілкуємося один з одним за допомогою використання загальних символів і прийомів сигніфікації. Таким чином, «експлікація і обґрунтування переконань, цінностей, символів, властивих даному «ми», що перетворює їх з надбання приватних осіб в явища публічно-політичного життя, робить можливим формування ідентичності політичного суб'єкта» [4, с.102]. Для того щоб зрозуміти гендер як соціальні стосунки, потрібна глибока деконструкція тих значень, які ми надаємо біології (статі) і соціальним стосункам (гендеру). Наприклад, як уже вказувалося вище, чоловіки демонструють більший інтерес до прояву абстрактного розуму, до бажання панувати над природою (включаючи тіло), до агресії і мілітаристські схильності; жіночі якості пов'язані з діяльністю відходу, виховання, материнства.

Слід підкреслити, що в цьому ключі необхідна переоцінка цінностей, переосмислення того, що є по-людськи чудовим, високоморальним і гідним похвали. Учені-феміністи, кинувши виклик патріархатній культурі, постійно підкреслюють: у суспільстві, *de facto* побудованому на гендерному дуалізмі, індивід не може бути просто «людиною». У сучасній культурі наша поведінка закодована як чоловіча або жіноча і буде як така функціонувати в домінуючій системі гендерно-владних відносин.

З початку 70-х років минулого століття дослідниці-феміністки починають наново аналізувати як широковідомі, так і не такі знайомі філософські тексти. Їх новий феміністський аналіз і нова інтерпретація дали значні результати; як наполягають самі дослідниці, це революційні наслідки для розуміння не лише самих цих текстів, але й таких найважливіших філософських категорій, як рівність, свобода, справедливість, публічне/приватне, демократія і т. д. Незважаючи на значущість цих нових досліджень, оскільки більшість з них проходила поза рамками традиційних філософських напрямків, в обговоренні сучасних політико-філософських проблем їм було приділено «вражаюче мало уваги» [5, с. 11]. Відмінністю «жіночих досліджень» від «досліджень про жінок» є, як стверджує Р. Хоф, включення жіночого життєвого досвіду в рамки соціокультурної дійсності як основи наукового аналізу, що докорінно змінило тип аргументації [6, с. 35].

Традиційні дослідження про жінок перестали розглядатися як науково обґрунтовані висловлювання, здатні пояснити нерівноправ'я чоловіків і жінок. Теорії, які затверджували ірраціональність жінок і приписували їм виключно приватну сферу, стали тепер вважатися чоловічими стратегіями, мета яких не стільки пояснити, скільки затвердити існуючий патріархатний гендерний порядок. Учені-феміністи (К. Клінгер, Ж. Фресе, Э. Госсман і багато інших) поставили під сумнів поняття «нейтрального», «безстатевого» дослідника, що роздумує над виділенням універсальних людських цінностей, оскільки такий дослідник випускає з уваги владні співвідношення всередині культури, залежні від статі. Цікаво, що саме жіноча література опинилася в центрі уваги теоретиків-феміністок 70-х років ХХ століття. За справедливим зауваженням дослідниць, «літературний дискурс став одним з небагатьох, у якому жіноче постійно відігравало помітну й очевидну роль» [6, с. 37].

Українські вчені також зазначають, що гендерні студії, які почали в Україні свою активну роботу на межі 80-90-х років, здебільшого представляли літературознавство [7, с. 3]. Гінокритика, що розвивається поряд з «жіночою естетикою» в 70-ті роки, затвердила жіночі твори як центральний об'єкт критиків-феміністів. Гінокритика зайнялася численними знаковими системами жіночих літературних традицій, інтерпретації й інтертекстуальності. Приблизно в цей самий час у феміністському теоретичному полі з'явилися дослідниці з кафедр французької літератури й порівняльного літературознавства, які в постструктуралістській лінгвістиці, психоаналізі, семіотиці й деконструкції побачили найпотужніший засіб для розуміння походження статевої відмінності у мові, читанні й письмі (Е. Сіксу, Л. Ірігаре, Ю. Кристева, М. Віттіг та інші). Йдучи за Дерріда й Лаканом, франко-американські вчені-феміністки сконцентрувалися на тому, що Е. Жарден називає «гінесісом» - на дослідженні текстуальної думки [8, с. 327].

Розділяючи погляди багатьох учених-постмодерністів, підкреслимо: не існує досвіду, який можна відчутися й набути поза певним соціокультурним контекстом, як немає і культури поза чуттєвим досвідом людини. Ми не просто маємо культурну традицію й парадигматичні переконання, що стоять за нею, швидше ми живемо усередині них, і вони живуть в нас. Тому ми ніколи не зможемо повністю опинитися поза успадкованими нами переконаннями, займаючи суто «об'єктивну» позицію, передбачувану старою моделлю.

Останнє повною мірою стосується образу жінки у феміністській антропології і у філософії постмодерну. Відмінності у феміністських підходах до розгляду «природи» жінки досить великі й пов'язані з багатьма причинами, зокрема, з використанням різних дослідницьких методів: марксистського, феноменологічного, психоаналітичного, герменевтичного

й т. д. При цьому головною метою феміністських досліджень природи жінок є зняття горезвісної філософської дихотомії «жінка – природа», «чоловік – культура». Не випускаючи з уваги те, як витісняється «жінка» за межі «людини» (особливості жіночої фізіології, психології і т. д.), ми підкреслюємо: співвідношення бінарних опозицій «жінка/чоловік» – «природа/культура» – нерозривні ланки одного ланцюга, на переосмисленні яких і базується філософська антропологія фемінізму. Справедливою є вказівка на те, що припущення про існування специфічного «жіночого начала» сьогодні вже не може розглядатися для обґрунтування підпорядкованого положення жінки. У зв'язку з «чоловічим досвідом» варто згадати пораду, яку дав чоловікам З. Фрейд: «Якщо Ви бажаєте якомога більше дізнатися про жіночність, зверніться до Вашого власного життєвого досвіду, або ж – до поетів, або чекайте, доки наука виявиться в змозі дати Вам глибокі й більш взаємозв'язані відомості» [6, с. 34]. Філософи-феміністи стверджують, що гендерний чинник має дуже велике значення навіть у найабстрактніших теоріях, де його наявність і вплив здаються несподіваними. Наприклад, як показує Н. Фрейзер, детальний і тонкий аналіз Хабермаса з його відмінністю матеріального відтворення й символічної репродукції зберігає патріархатний поділ на публічне й приватне, тобто в теорії Хабермаса імпліцитно міститься певний гендерний підтекст [9, с. 347–379]. Саме тому дослідники гендеру концентрують увагу на тому, які цінності лежать в основі різних теорій, пронизуючи їх. Саме тому філософи-феміністи прагнуть з'єднати теорію зі щоденною практикою й високо цінують різноманітність досвіду багатьох жінок, що відрізняються за своїм класовим положенням, етносом, расою, віком або можливостями свого тіла. Саме інтерес до різноманіття жінок викликав дискусію про можливість говорити «жіночим» (чи «феміністським») голосом.

Повертаючись до більш загального дискурсу «постмодернізації» статі й гендеру, необхідно зауважити: зміни, що піддають ерозії те, що ще нещодавно здавалося безперечним у сексуальності індивіда, – це не просто зміни в мисленні людини, а відображення змін у якостях і дистрибуціях сексуального досвіду теперішнього моменту. Р. Барт пише: «Протиставлення статей не має бути законом природи. Отже, конфронтації і парадигми повинні поступово зникнути... значення проявлятимуть тенденцію до збільшення, свого розсіювання... і стать не піддаватиметься типології. Будуть, наприклад, тільки «гомосексуальності», множина яких ставитиме у безвихідь будь-який конституційований, центрований дискурс» [10, с. 69].

Останні дослідження в багатьох гуманітарних науках показують, що спроби ввести в структурні рамки «факт» специфічного часу й місця в термінах передчасного й універсального не можуть служити на користь ні науці, ні суспільству. Вимоги теорії в постмодерному контексті не полягають у знеціненні емпіричних методів, як пропонували критики першої «хвилі» постмодернізму, а в переоцінці теорії, принаймні, у відмові від пошуків деякого «зведення» узагальнень. Методології всіх видів, будучи критичними, суть наші способи бачення світу й умови обговорення того, що ми думаємо про світ. Учені стверджують: є здорові причини переоцінки самоусвідомленого зв'язку між теорією(розумінням) і дослідженням(описом). Визнання того, що теорія і дослідження неминуче контекстуалізують один одного, не означає, що вони повністю обмежують один одного, але передбачає, що вони зберігають потенціал надихати один одного в описах і концептуалізаціях нашої власної практики: різноманітних, але водночас ієрархічних відносинах, які описують великий соціальний порядок.

Для інтерпретації будь-якого досвіду існує безліч можливостей, і «конкретні історії» конкретного індивіда є одними з них. Такий підхід істотно підвищує необхідність подальшого дослідження досвіду людини в умовах постмодерну, де кожна «історія» як інтерпретація має рівне право бути істинною, але ніколи в цьому сенсі не стає абсолютною і універсальною.

«Непочутість» – трагедія епох і народів, яка в наш «постсучасний» період розігрується особливо часто на підмостках історії. Останнє відбувається на фоні постійного повторення як в академічних виданнях, так і в засобах масової інформації тези про особливу роль діалогу культур в процесах глобалізації. Ці процеси, безумовно, є даність сучасного історичного розвитку. Проблема в тому, що якщо ще 5-10 років тому як аксіома затверджувалася думка про те, що ці процеси закономірно ведуть до міжнародного й міжособистісного зближення і взаємодії, сьогодні це твердження стає все більш проблематичним. Подібне на наших очах вже сталося з політикою мультикультуралізму, ідея якого, що так пропагувалася ідеологами «першого світу» ще кілька років тому, зазнала сьогодні такої нищівної поразки і в Західній Європі, і в Америці.

Література

1. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 2004. – 416 с.
2. Делез Ж. Эмпиризм и субъективизм / Ж. Делез. – Москва : ПЕРСЭ, 2001. – 480 с.
3. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development / C. Gilligan. – Cambridge : Harvard University Press, 1982. – 184 p.
4. Кукаренко Н.И. Гендерное неравенство и субъект феминистских политик / Н. И. Кукаренко // Новые направления политической науки. – Москва : ГАПН; ГОССПЭН, 2007. – С. 100 – 110 с.

5. Пейтман К. Введение // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / К. Пейтман, М. Л. Шенли. – Москва : РОССПЭН, 2005. – С. 11–24.
6. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований // Пол. Гендер. Культура / Р. Хоф. – Москва: Фрайбургский университет, РГГУ, 2009. – 530 с.
7. Агеева В. Від упорядника/ В. Агеева // Гендерна перспектива. – Київ : «Факт», 2004. – 256 с.
8. Шоултер Э. Наша критика / Э. Шоултер // Современная литературная теория. Антология / Э. Шоултер. – Москва : Флинта; Наука, 2004. – С. 314–334.
9. Wilber K. A Brief History of Everything / K. Wilber. – Shambala, 2001. – 330 p.
10. Butler J. Bodies that Matter. On the Discursive Limits of «Sex» / J. Butler. – New York : Routledge, 1993. – 288 p.

2.5. ІДЕЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПОСТКЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Сьогодні багато учених розглядають фемінізм як основоположне вчення, що пересікає соціальні, класові, культурні і релігійні бар'єри. Фемінізм включає, як відомо, дослідження проблем, пов'язаних з патріархатом, стереотіпізацією і пригнобленням. Аргументи, якими керувалися ранні феміністи, ґрунтувалися на тому, що не жіноча сексуальна ідентичність, не їх тіла і не їх репродуктивні функції визначають їх природу, але «жіноча природа» обумовлена суспільними умовностями, традиціями і стереотипами. Учені-феміністи заперечували ідеї про те, що жінками керують емоції, що вони позбавлені логіки і розсудливості, а тому потребують заступництва чоловіків, які не лише фізично їх сильніше, але і інтелектуально, і духовно значно їх вище. Борючись за рівноправ'я, жінки боролися з якимись «міфічними» уявленнями про те, що ними керують емоції, що вони схильні до ірраціоналізму і не здатні управляти собою, не говорячи вже про інших. Ці міфологеми, створювалися тисячолітньою історією класичної філософії,

починаючи з Арістотеля. І Вольтер, і Фрейд говорили про те, що жінки поверхневі, заavidючі, пихаті, що вони рабині моди і умовностей. На початку ХХст. у деякому перебігу суффражістського руху стала переважати ідея про те, що жінки потенційні рятівники нації, і їм слід дати політичні права для реформування суспільної сфери. У цій тенденції акцент робився не на рівноправ'ї чоловіків і жінок, а на специфічних жіночих чеснотах. Ліберальні посилки про те, що жінок слід рахувати в першу чергу особами, а не членами групи за ознакою статі, що вони повинні вільно конкурувати з чоловіками в будь-якій вибраній ними сфері, зіткнулися з затвердженнями необхідності спеціальних державних гарантій для жінок, державного втручання у вирішення проблем жіночого добробуту; виникала ситуація протистояння прихильниць рівноправ'я і прихильниць ідеї особливих прав жінок. Період між першою і другою світовими війнами став часом, коли місце радикальної теорії фемінізму зайняли соціалістичні ідеї феміністів, що базувалися на поглядах Ф. Енгельса, відбитих в «Походженні сім'ї, приватної власності і держави», і А. Бебеля - в «Жінці і соціалізмі». Як наголошується, міркування Бебеля багато в чому збігалися з поглядами Енгельса, який стверджував, що пригноблення жінки є продукт класового суспільства, що пов'язало таким чином нерівноправ'я статі не з принципами буржуазної моралі, а з приватною власністю на засоби виробництва. Дослідники стверджують, що в марксизмі рішення жіночого питання, зокрема, демократизація ролей в сім'ї і ліквідація експлуатації жінок розглядалися як мало не автоматичний наслідок ліквідації приватної власності і побудови соціалізму. Проте досвід соціалістичних країн показав - автоматизм не спрацював. Практика показала, що це процес суперечливий і неоднозначний. Жінка як і раніше несе подвійне вантаження - професійної і домашньої праці; її сукупний робочий день триває 11-12 годин. Нерівноправне положення жінки

закріплюється патріархальними традиціями родинної моралі, релігії, культури, влади. Патріархат з його владними важелями в руках чоловіків став піддаватися ще більш систематичним нападкам феміністів після виходу в світ книги К. Міллетт «Сексуальна політика». Гендерна теорія, яка стала бурхливо розвиватися у 70-і роки ХХ ст., формувалась на основі принципів, вироблених такими знаковими фігурами постмодерну, як Ж.-Ф. Ліотар, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Ф. Фуко, Ф. Джеймсон, Ж.-Ж. Лакан та ін. Радикальна реконструкція класичної метафізики поставила проблему гендерної рівності з периферії філософського мислення в один з його центрів. Час кінця „grand narratives” став часом формування нових гендер-технологій, які спочатку дестабілізували, а сьогодні активно деконструюють есенціальність. Поряд із новим інтересом до сексуальних розходжень, викликаним дослідженнями Лакана, у роботах Л. Іригаре, Ю. Кристевої, Н. Чодоров та ін. феміністська думка переорієнтувала своє етичне мислення на принципи материнського мислення (С. Раддик), на етику турботи і відходу (К.Джилліган).

Дуже важливим для філософської думки феміністів 70-80 –х р. було прагнення дати позитивне тлумачення жіночої культури, що знайшло своє віддзеркалення і в «культурному фемінізмі», і в екофемінізмі, що зв'язує ідеологію домінування чоловіків з ідеологією поневолення довкілля. Система патріархату з владою чоловіків і їх контролем над природою несе відповідальність, за пригноблення жінок і руйнування природного довкілля. І природа, і жінки розглядаються екофеміністами як пасивні об'єкти експлуатації чоловіків в цілях їх прибутку, успіху і задоволення. Як і раніше мають місце дебати між такими вченими, які вважають, що відмінності між статями є значними і нехтувати ними не можна, і тими, які вважають, що всі відмінності обумовлені соціокультурним конструюванням гендера. Ці коливання філософської думки фемінізму між

ессенціалізмом і конструктивізмом лежать в основі дебатів у філософії феміністів відносно того, що є серцевиною фемінізму. Представники конструктивістської концепції гендера переконані, що, есенціалізм, веде до редукції складної ідеї або об'єкту до спрощених характеристик, що у свою чергу веде до заперечення різноманітності, множинності значень і альтернативних інтерпретацій. У багатьох країнах, як вказується, жінки перевершують чоловіків за рівнем освіти, як в середній школі, так і в університетах. Проте дискусії про домашню працю і про жінок на ринках праці постійно знаходяться у центрі уваги гендеру та фемінізму. Домашні обов'язки жінок знижують їх можливості на ринку праці. Це означає, що жіноча праця позначається як некваліфікована, відповідно, має низький статус і низько оплачується. Феміністи стверджують, що пригноблення жінок не може бути зведене до потреб капіталістичної економіки, але є ще і продуктом специфічної гендерної ідеології.

Бовуар стверджує, що визволення жінок залежить від певних економічних та політичних умов, при яких чоловіки не будуть просто проектувати на жінок своє представлення про жінку, але будуть бачити «реальних» жінок. І хоча, як відзначається, Бовуар не викладає розвинену епістемологію, її зауваження свідчать про те, що на якомусь рівні вона ясно усвідомлює різні історичні, економічні та політичні положення жінок, вплив класової та раціональної приналежності на відносини жінок з чоловіками та на їх відносини з іншими жінками. Крім того, як вже відзначалося, Бовуар вважає, що недолік у жінок «почуття всезагального» вирішує їх нездатність протистояти господству чоловіків. Поки жінки замкнуті в межах власних індивідуальних життєвих ситуацій, їм не вдалося створити свій міцний «контрсвіт», «контрвсесвіт», де вони могли б кинути виклик людям.

Кінець другого тисячоліття знаменний для України вибором гендерного вектору розвитку. У відповідності з зобов'язаннями, вона підтримує гендерні стратегії ООН, Ради Європи і світового співтовариства.

Держава взяла на себе обов'язки забезпечити рівні права і можливості жінкам і чоловікам відповідно до основних прав та свобод людини, вирішити принципові проблеми, пов'язані з ліквідацією всіх форм дискримінації щодо жінок. Але участь українського жіноцтва сьогодні в управлінні державою, її реформуванні, конструктивному трансформуванні є скоріше умовою, а не результатом розвитку.

Більша частина дорослого населення України, а це і є жінки, має право і повинна мати механізми реалізації своїх інтересів і прагнень у цьому соціумі. Це вимога нашого часу. І у демократичному суспільстві ХХІ століття має реалізуватися найбільш корисний для спільноти сценарій розвитку. Гендерна паритетність є конструктивним проектом. Тому не випадково при МОНі створено експертну раду з упровадження гендерної політики в освіті.

Варто також працювати над розширенням можливостей українських жінок-науковиць та увести відповідні напрямки до фундаментальних досліджень. Сьогодні українське суспільство має шанс втілити у життя ту програму, яку планувалось виконати ще у 2011-2013 роках. Адже сьогодні мова йде про подолання гендерних деформацій у розвитку українського соціуму, коли жінка не може реалізуватись як повноцінна особистість через пряму, опосередковану чи приховану дискримінацію. Це не проблема вузького кола перманентно стурбованих особистостей, а загальна вада суспільного розвитку, подолання якої допоможе суспільству виходити із тієї кризи, яку маємо на сьогодні. Дуже важливо використати жіночий потенціал максимально ефективно, коли спільнота опинилась у тяжкій скруті. А для цього потрібно розуміння, яке надає наука, самого

факту перспективності розвитку гендерної політики у широкому розумінні. Найефективніший, проте досить довгий шлях – через освіту та формування наукового світогляду. Європейські країни, які йдуть шляхом утвердження паритетних стосунків у науці та освіті однозначно виграють. Приклади всім відомі. Гендерна рівність визнається всіма дослідниками як феномен дуже складний, який має безліч імплікацій і форм. Учені-феміністи доводять, що саме перехід жінок зі статусу об'єкта в статус суб'єкта уявляється як вихід із ситуації, спроможний допомогти в реалізації гендерної рівності.

Гендерна рівність є процесом справедливого відношення до жінок і чоловіків. Справедливість веде до рівноправності. І найбільше значення мають рівномірний розподіл доходів, представництво на управлінських і політичних посадах, рівень завантаження при веденні домашнього господарства і громадських справ, досягнутий рівень освіти, рівень захворюваності і тривалість життя.

Поняття дискримінація застосовується не тільки до юридичного рівноправ'я чоловіків і жінок, але і до їх фактичного становища. Цей принцип підкреслюється в Конвенції, де держави-учасниці зобов'язуються «приймати всі відповідні заходи, включаючи законодавчі, для зміни чи відміни діючих законів, постанов, звичаїв і практики, які являють собою дискримінацію щодо жінок». Свій подальший розвиток цей принцип отримує в Конвенції, де запроваджено поняття спеціальних заходів, «які не вважаються дискримінаційними». Так, не вважається дискримінацією «прийняття державами-учасницями термінових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками і жінками; ці заходи мають бути відмінені, коли будуть досягнуті цілі рівності можливостей і рівноправного ставлення».

Критерії визначення гендерної рівності:

1. Участь в політичному житті країни
2. Участь в економічному житті країни
3. Доступ до охорони здоров'я
4. Доступ до освіти.

Найкращу оцінку Україна отримала за показником доступу до освіти – 23 місце. Жінки і чоловіки мають однаковий рівень загальної освіченості (100%) та еквівалентний доступ до початкової та середньої освіти. У вищій та професійній освіті жінки навіть переважають: на 88 жінок припадає 71 чоловік.

Україна, визнаючи історичний аспект формування прав жінок та їх визнання, активно приймає участь у міжнародних проектах, що пов'язані з встановленням гендерної рівності та викоріненню дискримінації за статтю.

Сьогодні включення жінок у площину історичних досліджень, вивчення гендерних аспектів історії українського народу переживає нове піднесення, однак цей напрям ще не здобув належного визнання в науковій площині.

Практика свідчить, що масова участь жінок у суспільному виробництві не привела до вирішення «жіночого питання», саме тому настільки важливо осмислити причини тієї величезної дистанції, яка існує між формально проголошеною рівністю жінок і чоловіків та рівністю фактичною. Дослідники стверджують, що саме принцип надання жінці рівних із чоловіком можливостей брати участь у прийнятті рішень на всіх рівнях став наріжним каменем у русі за фактичну рівність. Причина незначного представництва жінок у владних структурах – полягає у потужному впливі стереотипів й існуючому значному розриві між теорією питання й звичайною свідомістю, і, безумовно, те, що проблеми гендерної рівності все ще випадають із поля зору українських філософів, соціологів, політологів.

2.6. МІСЦЕ ЖІНКИ В СОЦІУМІ: ПОГЛЯД В ПОВСЯКДЕННУ ІСТОРІЮ

Соціум складне і багатогранне явище, що вміщує сотні тисяч, навіть, мільйони зв'язків між людьми, групами, організаціями і об'єднаннями в різних сферах діяльності, відношень і взаємодії. Найнижчої ланкою всіх соціальних процесів є особистість з її фізіологічними, психологічними та соціальними характеристиками, включаючи мотиваційні, ціннісні та моральні якості. Протягом всього багатогранного історичного буття нашої цивілізації завжди поставала сфера відносин між чоловіком і жінкою, між суспільними інститутами і жінкою, між сферами виробництва, бізнесу, політикою і місцем та роллю жінки в суспільстві. На різних відрізках історичного простору місце жінки було не однозначним і багато в чому залежало від її походження, матеріального забезпечення, зовнішності, розумових та особистих і вольових якостей. У репрезентованій статті ми будемо намагатись стисло дослідити роль та місце жінки з огляду історії повсякденності, її почуття, думки, бажання, сферу діяльності, перемоги та поразки. Окремо зупинимось на процесах зародження волонтерського руху та участі жінок у військових подіях. Місце та роль жінки в повсякденному житті не декларуються державними та юридичними актами, проте найбільш правдиво відображає гендерні відносини в суспільстві.

Чи не найперше питання гендерної рівності гостро постало у зв'язку з розвитком капіталізму та залученням жінки до участі у виробництві в кінці XIX – на початку XX століть. Нові умови існування робітничих сімей змусило жінок - матерів нарівні з чоловіками йти заробляти засоби до існування. Умови та обсяги їхньої праці мало чим відрізнялись від чоловічої, проте оплата була значно заниженою. Крім того, значний перелік галузей виробництва, освіти, науки та культури взагалі був заборонений для жінок. В Більшості країн Європи жінки не мали права

приймати участь у виборах органів влади. Такий стан речей зумовив світовий феміністичний рух та актуалізував питання гендеру сьогодні. Тож не станемо заперечувати, що актуальність сьогоднішніх гендерних досліджень мають витоки з часів перших наукових досліджень місця жінки в суспільстві.

Питання історії повсякденності сьогодні чи не найпопулярніше і актуальніше в дослідженнях багатьох не тільки українських, але й зарубіжних істориків. Започаткування досліджень даного напрямку почалось в Європі – в Німеччині, Франції, Англії на початку XIX ст.

Німецький історик-соціолог Норберт Еліас в роботах «Про поняття повсякденності», «Про процес цивілізації» акцентує увагу на тому, що людина в суспільстві трансформується під впливом історичних подій, всмоктує в себе норми, традиції, мислення своєї епохи. А для того, щоб більш яскраво і детально зрозуміти зміст певної історичної картини, треба знати оцінки і характеристики, які їй дають прості люди. Вперше Еліас намагався дати визначення «історії повсякденності», протиставляючи її не повсякденності. Його послідовники Едмунд Гурссель, та Альфред Шюц називали повсякденність «людською бувальщиною, життєвим світом, світом людської безпосередності». Величезний вклад у вивчення історії повсякденності внесли представники школи «Анналів» Марк Блок, Люсьєн. Вони звернулись до дослідження історії мас - життя простої людини-працівника в протидію історії зірок, керівників, монархів і лідерів. Школа "Анналів" детально вивчали взаємозв'язок між образом життя людини та її ментальністю. Їхню роботу продовжили в 2-й пол. XX ст. історики Польщі, Угорщини, Австрії, тощо. Такими були Фернанд Бродель у Франції, Х. Медін – у ФРН, Ш. Фіцпатрик – у США, А. Гуревич – в Росії, тощо [14].

В 1990-х рр. історія повсякденності як вимір наукового дослідження стала предметом пізнання в країнах пострадянського простору. В Україні сформувалась власна школа досліджень історії повсякденності, проводяться конференції, захищаються дисертації: С. В. Кульчицький, О. П. Реєнт [11], В. В. Іваненко, О. А. Удод [13], О. А. Коляструк [5], О. С. Паращевіна, В. А. Філінюк, І. В. Іщенко і т.д. Проте, ми не будемо детально зупинятись на характеристиці всієї історіографії історії повсякденності, бо не маємо такої мети, досить того, що ми означили які ж питання відносяться до предмету її дослідження. Наша задача – виокреслити із загальних характеристик повсякденності аспект жіночої історії, гендерні відносини.

Сучасні дослідження жіночої історії перейшли кордони однієї окремо взятої країни, це одна із популярних тем істориків Європи, України, Росії.

В українській історичній літературі з'являються наукові праці, присвячені жінкам – Кривоший О. П. «Традиції та повсякденне життя жінок України ХУІ-ХУІІ ст.» [6], Коляструк О.А. «Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження» [5]. Спеціалістами в галузі жіночої повсякденності в Росії є доктори історичних наук, професор Л.Н. Пушкарева [9, 10], професор Н. Лебіна [7].

Надзвичайно популярною стало дослідження французької вченої, почесної професорки новітньої історії Авіньйонського університету і наукової співробітниці Інституту гендерних досліджень Женевського університету Франсуази Табо «Жінки Європи в першій світовій війні (1914-1918 рр.)». 3 березня 2015 р. у Центрі візуальної культури НаУКМА (м. Київ) з нагоди Міжнародного жіночого дня та на відзначення 100-річчя початку Першої світової війни вона провела дві лекції за результатами своїх досліджень [3]. Авторка наголосила, що за часи війни досить значна

кількість жінок були вимушені освоїти ряд «чоловічих професій». Величезні людські втрати на фронтах вимагали подальшої мобілізації чоловіків. Усе це призвело до потреби ширшого залучення жінок до роботи у промисловості, що негайно знайшло своє відображення на воєнних плакатах того часу. Процес трудової мобілізації жіноцтва різних країн має свої особливості: у Франції він був суголосний бажанню багатьох жінок мати оплачувану роботу, у Німеччини уряд централізовано координував цей процес, тоді як у Великобританії довелося домовлятися з профспілками, що прагнули забезпечити інтереси чоловіків, і наполягали, аби прийом жінок на роботу був тимчасовим. Війна дуже швидко перетворилася на смертоносну, відчувалася гостра нестача військової медичної служби. На воєнних плакатах того часу з'являється новий жіночий образ медсестри – «білого Ангела» – яка турбується про поранених. Нове заняття для жінок – сестри милосердя – можна назвати першим прообразом волонтерства на фронтах Першої світової війни [3].

У той час у діючих арміях європейських країн жінок не було. Окрім російського жіночого батальйону під командуванням Марії Бочкарьової та британського допоміжного армійського корпусу, уряди інших держав не допустили жінок до військової служби з огляду на панівні суспільні стереотипи та упередження.

З початком війни призупинив свою діяльність і міжнародний феміністський рух: на цей час пріоритетом активісток стали не стільки жіночі права, скільки патріотичний обов'язок. Феміністки підкреслювали важливу роль жінок у часи війни, які на ділі засвідчили здатність до праці у різних сферах. Феміністки спрямували свої зусилля на захист найбільш знедолених жінок. Пацифістська течія жіночого руху була у меншості, хоча на загальне феміністки прагнули миру для своїх країн. У 1915 р. феміністки зібралися у Берні під егідою Клари Цеткін, яку, за озвучених

там заклик до негайного миру, було ув'язнено. Інший жіночий конгрес у Гаазі, у квітні 1915 р. зібрав близько 900 учасниць. Окрім заклику до миру та надання жінкам рівних прав, його наслідком стало створення Міжнародної ліги жінок за мир і свободу. З 1917 р. суфражистки повернулися до вимоги надання жінкам виборчих прав. На час війни практично у всіх країнах були заборонені будь-які акції громадянської непокорі, страйки і демонстрації, однак жінки регулярно порушували цю заборону, протестуючи проти нестачі харчів, низьких зарплат, інфляції [3].

Ще одним із важливих моментів дослідження гендерних проблем, звичайно є інститут материнства. З плинністю часу ХХ століття роль матері у формуванні молодого покоління визначалась по-різному: від няньки-годувальниці до ділової бізнес леді. Проте ніколи і ні в якому разі з неї не знімалася відповідальність за долю її дитини. За дослідженнями російського професора, доктора історичних наук Н. Лебіної руйнація патріархальної сім'ї на початку ХХ століття було однією з причин безпритульності дітей в усьому світі, а приниження жіночої праці в капіталістичному виробництві породило явище дитячої бездоглядності [7, с. 125].

В ХХ ст. в усьому світі посилилась увага до ролі жінки в суспільстві. В книзі М.Мід «Стать і темперамент», виданої в 1935 році в США, говорилося саме про жіночу і чоловічу роль в суспільстві. Спочатку авторка, як і більшість людей того часу вважала, що роль чоловіка полягає в тому, щоб працювати, отримувати платню та годувати сім'ю, забезпечивши останній більш широкий зв'язок з соціумом; жінка, відповідно має опікуватись сім'єю, «яка і є основною сферою її діяльності». Цей розподіл ролей, зазначала Мід, виник в наслідок природних розбіжностей між чоловіком та жінкою. Сексуальні ролі в нашому суспільстві виникли скоріше на основі культурних і соціальних

розбіжностей, а не з «природного стану речей» або «природної течії» [12, с. 110]. Актуальними стають праці М. Боксера «Соціалістичні жінки: європейський соціалістичний фемінізм у XIX-на початку XX ст.» (1978 р.) та «Історія жіночого виборчого права» (1981р.), де розглядався досвід боротьби жінок за виборчі права та їхня загальна політична культура.

Серед актуальних проблем гендерної історії – зображення жіночої пам'яті, оскільки в державних архівах її виділено досить мало місця. Дослідження приватного листування жінок, їхні мемуари та записи в особистих щоденниках є сьогодні важливим джерелом гендерних історичних досліджень.

Перемога радянської влади в 1918 р. поставила питання про рівність статей: залучення жінок до політичної, громадської та державної діяльності нарівні з чоловіками, рівноцінна оцінка праці, тощо. Проте деякі прояви «рівності» проходили з перебільшенням: «комунація жінок», статева розбещеність, порушення патріархального інституту сім'ї, теорія «Склянка води», нанесли значний удар по престижу гендерних питань.

Питання захисту дитинства і поєднання радянської жінкою ролей матері, виробничника, суспільного діяча вимагало від молодого радянської держави приймати задекларованих нею «демократичних рішень по захисту дитинства і материнства».

У 1920 –1930-х рр. на різних державних і партійних рівнях йшло активне обговорення процесу формування організаційно-правової бази охорони дитинства. Були створені наркомати Охорони здоров'я, Народної освіти, в структуру яких увійшли відділи «ОХМАТДЕТ», «СОЦВИХ», що опікувались материнством та дитинством.

У цей же час до вивчення проблеми залучались спеціалісти дореволюційної Росії – професори М. Гернет [2, с. 28, 29] , П. Люблінський [8, с. 54], А. Залкінд [4, с. 9-40], Л. Василевський [1, с. 19-25] і т.д., які

намагались ґрунтовно дослідити місце жінки і дитини в радянському суспільстві та шляхи їхньої соціалізації, але вже з класових позицій.

Наголос робився на виховання дитини через трудові традиції пролетаріату та втягнення в процес побудови соціалізму не через сім'ю, а через систему соціальних закладів народної освіти, де б держава виховувала дітей, вилучивши їх у батьків: колонії, дитячі будинки, тощо. Проте утопічність таких напрямків соціалізації радянської дитини були спростовані сучасними дослідженнями повсякденного життя радянського міста 20-х-30-х рр. XX ст. професор Н. Лебіною, яка вказала навпаки на розкладницький характер пролетарського середовища та процвітання таких соціальних аномалій як пияцтво, наркоманія, проституція і злочинність [7, с. 23-25]. Тому, звичайно, ставка діячів держави та освіти 1920-х рр. на формування радянської дитини через вплив нових соціалістичних пролетарських традицій була утопією, бо більша частина пролетарських кіл була далека від ідеалів побудови соціалізму.

Теоретики комунізму проголошували нове положення і роль радянської жінки в суспільстві. Проте подібні новації в більшості були на папері, бо не було нічого створено в реальному житті. Більшість агітаційних закликів стосувалось молоді з метою відволікання їх від церкви та залучення до комсомолу. В реальному ж житті жінки переживали скрутні часи адаптації перехідного періоду – виконання чоловічих ролей на підприємстві і за інерцією, за звичаєм – всю жіночу роботу вдома.

Молодь легше і швидше вживалась в нові ролі, приймала участь у побудові нового життя, на нових традиціях і цінностях. Проте розруха після Першої світової війни і революції, руйнація економіки призвела і до значних психоісторичних і соціальних катаклізмів. Психологічний стрес, який пережили жінки, чоловіки і головне – діти породив зміну

патріархальних уявлень про гендерні ролі. Чоловіки і жінки втратили впевненість у можливості реалізації архаїчних стереотипів: чоловік годує сім'ю, а жінка опікується нею, діти – перестали довіряти батькам і надіятись на їхню опіку. Обсяги дитячої безпритульності, бездоглядності та злочинності, як дітей так і дорослих, набули грандіозних розмахів.

НЕПманіські часи лібералізували економіку, розшарували населення та змінили гендер: жінки поряд з чоловіками активно залучались до навчання, участі в політичному житті через комсомол, профспілку і партійні та інші громадські організації. Молоді дівчата ставали активними учасницями різних зібрань, мітингів, художньої самодіяльності, тощо.

Новий спалах паритету гендерних ролей постав у роки Другої світової та Великої Вітчизняної війн. У повсякденні цих років з'являється жіноча пісня, що розкриває суть життя жінок того часу: «Я - корова, я і бик, я і баба, і мужик». Крім виконання чоловічих ролей в тилу, жінки активізувались на фронтах. Відомі жіночі батальйони льотчикь, десантниць, жінки-розвідниці, радистки, партизанки, танкісти, снайпери і т.д. Жінка стає не тільки коханою і дружиною чоловіка, але й бойовою подругою і на рівні з ним виконує «чоловічу роботу». Відомо, що Центральна жіноча снайперська школа (СРСР) підготувала понад тисячу фахівців, на спеціальних курсах пройшли підготовку ще 2,5 тисячі жінок-снайперів. Однією з найвідоміших була Герой Радянського Союзу Людмила Павлюченко, яка знищила 309 гітлерівців, у тому числі 36 ворожих снайперів. Але треба відзначити, що після війни жінкам, які воювали важче було адаптуватись до мирного життя, вони не могли створити сім'ї та виховувати дітей. Проте серйозно «жіночим питанням» ніхто не займався, жінки залишались один на один зі власним життям і проблемами.

Грунтовні праці з гендерного питання виникли лише наприкінці 1960-х рр. Спалах активності досліджень був спровокований «сексуальною революцією» та активізацією феміністичного руху на Заході. Ці події завершили тривалий процес становлення історичної дисципліни, яку назвали «історією жінок». Новий імпульс отримало прагнення зрозуміти життя жінок минулого. На зламі 60-70-х рр. багато молодих дослідників з країн Західної Європи та Північної Америки вважали, що через дослідження минулого можна аналізувати сучасний стан жінки. У цей період «жіноча історія» була ще тісно пов'язана з історією сім'ї, але збагатила її і виявила нові проблеми: теорія патріархату та «жіночої сфери» [15, с.34].

Зокрема, прихильники першої розглядали чоловіка і жінку як дві протилежні суспільні групи з власними інтересами і сферами впливу, а головне – з певним історичним досвідом. Сферу економіки і політики вони віддавали чоловікам, які протягом багатьох століть займались саме цим, а жінок взагалі викреслювали з історії. Так, Е. Дуглас говорив: «жінки надавали перевагу здійсненню змін у суспільстві, не керуючи цим суспільством» [15, с.35].

Прихильники теорії «жіночої сфери» ґрунтувались на двоїстості ролі чоловіка і жінки в історії і на відміну від теорії патріархату не була така категорично войовничою щодо чоловіків.

Отже, сьогодні дуже широке коло історичних досліджень з гендерних відносин не тільки в Україні, й у всьому світі. Вивчення та аналіз наукових розвідок вчених різних спрямувань: істориків, соціологів, психологів, демографів та педагогів збагачує пізнання та розуміння гендерного питання в сьогоденному суспільному розвитку.

Література

1. Василевский Л.М. Детская «преступность» и детский суд. – Тверь: Октябрь, 1923. – 191с.

2. Гернет М. Детская социальная инспекция / Детская беспризорность. Сборник. – М.: Красная новь, 1923. – С.28- 29.
3. Жінки Європи в першій світовій війні (1914-1918 рр.). Конспект лекцій Франсуази Табо. – Електронний ресурс: <http://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>
4. Залкинд А.Б. Выбитые из социальной колеи дети (Доклад на II Всероссийском съезде по правовой охране несовершеннолетних) // Шлях освіти. – 1925. – №7-8. – С. 9-40.
5. Коляструк О.А. Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження. - Харків: Раритети України, 2010. – 386с.
6. Кривоший О. П. Традиції та повсякденне життя жінок України ХУІ-ХУІІІ ст. - Х. : Вид. група «Основа», 2011. – 96 с.
7. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии 1920/1930 гг.– СПб.: 1999.–320 с.
8. Люблинский П. Борьба с преступностью несовершеннолетних. – Пгд., 1923. – С. – 54.
9. Пушкарева Л. Н. Женщины Древней Руси. – М., 1989.– С. 123.,
10. Пушкарева Н. Л. Женщина в русской семье (X – XX века) // Русские. - М., 1999. – С. – 456 .
11. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу //Український історичний журнал.–1999.-№3.-С. 7.
12. Тишков В.А. История и историки США. – М., 1985. - С. 110.
13. Удод О.А. Історія: осягнення духовності.-К.: Генеза, 2001.-С. 9-49
14. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991. УДК 394 (
15. Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // Український історичний журнал, 2001. – №2. – С. 34–48.

Відомості про авторів

Власова Тетяна Іванівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри «Філологія та переклад» Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Коло наукових інтересів: гендерні дослідження у філософії та зарубіжній літературі, проблеми теорії і практики перекладу.

Власова Ольга Петрівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціології Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Займається проблемами історії філософії та гендерних досліджень.

Грабовська Ірина Миколаївна – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Досліджує проблеми гендерного паритету.

Євсєєва Галина Петрівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. Коло наукових інтересів: державна мовна політика, соціокультурний розвиток українського села на сучасному етапі.

Зімарьова Юлія Вікторівна – кандидат філософських наук, керівник координаційної ради ЄВЦДО. Досліджує проблеми філософської антропології.

Кіслейко Юрій Валерійович – начальник управління з питань захисту прав споживачів у Дніпропетровській області, здобувач PhD Університету імені Альфреда Нобеля. Коло наукових інтересів: управління персоналом на різних ієрархічних рівнях економіки.

Крат Олена Михайлівна – аспірантка Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Спеціаліст з проблем права. Досліджує концептосферу філософії постмодернізму.

Кривчик Геннадій Георгійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри «Українознавство та гуманітарна підготовка іноземних студентів» Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Коло наукових інтересів: проблеми

державного управління, новітньої аграрної історії України, історії українського державотворення і культури.

Макешина Юлія Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту. Коло наукових інтересів: наукові дослідження гендерної проблематики в філософії постмодернізму.

Паращевіна Ольга Степанівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціології Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Коло наукових інтересів: повсякденна історія українського суспільства ХХ століття.

Тесленко Тетяна Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри «Економіка і менеджмент» Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Коло наукових інтересів: філософія економіки, структурна реформа залізничного транспорту України.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про волонтерську діяльність

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст.435)

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 5073-VI від 05.07.2012, ВВР, 2013, № 25, ст.252

№ 246-VIII від 05.03.2015, ВВР, 2015, № 22, ст.146

№ 1492-VIII від 07.09.2016, ВВР, 2016, № 43, ст.736 - положення щодо застосування
пробаційних програм набирають чинності з 1 січня 2018 року}

Цей Закон регулює відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Волонтерська діяльність та основні засади її провадження

1. Волонтерська діяльність — добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

{Абзац перший частини першої статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Волонтерська допомога — роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

{Абзац другий частини першої статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності.

{Абзац третій частини першої статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

{Абзац четвертий частини першої статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

2. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості.

{Частина друга статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

3. Волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками:

надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

здійснення догляду за хворими, інвалідами, саодиокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

{Абзац четвертий частини третьої статті 1 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції;

{Частина третю статті 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

{Частина третю статті 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 1492-VIII від 07.09.2016}

надання волонтерської допомоги за іншими напрямками, не забороненими законодавством.

4. Держава в особі її органів та посадових осіб підтримує громадську ініціативу щодо провадження волонтерської діяльності, гарантує і забезпечує захист передбачених Конституцією України та законами прав, свобод і законних інтересів волонтерів, отримувачів волонтерської допомоги, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

{Частина четверта статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 2. Законодавство у сфері волонтерської діяльності

1. Законодавство у сфері волонтерської діяльності складається з Конституції України, цього Закону, інших законів, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів.

2. Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародних договорів.

Стаття 3. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності

1. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень.

2. Кабінет Міністрів України:

забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності;

розробляє державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності;

спрямовує і координує роботу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, та інших органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики та державних цільових програм у сфері волонтерської діяльності.

3. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності:

забезпечує реалізацію державної політики у сфері волонтерської діяльності;

вживає інших заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності;

сприяє поширенню інформації про волонтерську діяльність;

сприяє громадським об'єднанням та благодійним організаціям у їхній діяльності, спрямованій на розвиток волонтерської діяльності;

поширює інформацію про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності;

оприлюднює на своєму веб-сайті наявну інформацію про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зокрема, інформацію про організації та установи, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідної інформації;

сприяє здійсненню міжнародного співробітництва з питань волонтерської діяльності, узагальнює і поширює практику роботи у цій сфері.

{Стаття 3 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 4. Доступ до інформації про волонтерську діяльність

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють поширенню інформації про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів (їх місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, а також, за наявності, адреси офіційного веб-сайту в мережі Інтернет та електронної пошти), перелік фізичних осіб (у разі їхньої письмової згоди відповідно до закону), організацій та установ, які потребують волонтерської допомоги, шляхом розміщення відповідної інформації на своїх веб-сайтах у мережі Інтернет і місцевих засобах масової інформації.

{Текст статті 4 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Розділ II

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВОЛОНТЕРІВ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття 5. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, їхні права та обов'язки

1. Залучати волонтерів до своєї діяльності можуть організації та установи, які є неприбутковими.

2. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право: провадити діяльність із укладенням договору про провадження волонтерської діяльності з волонтером або без такого договору у порядку, визначеному цим Законом;

отримувати кошти та інше майно для здійснення волонтерської діяльності;

самостійно визначати напрями здійснення волонтерської діяльності;

видавати волонтерам посвідчення, що засвідчують їх особу та вид волонтерської діяльності в межах організації;

відшкодовувати волонтерам витрати, пов'язані з наданням ними волонтерської допомоги, передбачені статтею 11 цього Закону;

страхувати життя і здоров'я волонтерів на період провадження ними волонтерської діяльності відповідно до Закону України "Про страхування";

запрошувати іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, направляти громадян України за кордон для провадження волонтерської діяльності;

набувати інші права, передбачені законом.

3. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані: забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності;

здійснювати підготовку волонтерів;

надавати волонтерам достовірну, точну та повну інформацію щодо змісту та особливостей провадження волонтерської діяльності;

забезпечувати вільний доступ до інформації, що стосується здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

4. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, несуть відповідальність відповідно до закону.

5. У разі укладання ними договору про провадження волонтерської діяльності або договору про надання волонтерської допомоги відповідні організації та установи відшкодовують прямі збитки, завдані ними, у разі одностороннього розірвання відповідного договору, якщо це передбачено договором.

6. Організації та установи, що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, протягом п'яти робочих днів з моменту такого залучення письмово інформують про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності.

7. Організації та установи, що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, у разі припинення іноземцем чи особою без громадянства

провадження волонтерської діяльності протягом п'яти робочих днів повідомляють про це центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції.

{Стаття 5 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 6. Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів

1. У разі загибелі (смерті) волонтера під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів сім'ї загиблого (померлого), його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 500 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб.

2. У разі встановлення інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в такому розмірі:

у разі встановлення інвалідності I групи – 250 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб;

у разі встановлення інвалідності II групи – 200 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб;

у разі встановлення інвалідності III групи – 150 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб.

3. Виплата одноразової грошової допомоги здійснюється в порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. Одноразова грошова допомога виплачується за рішенням органу, визначеного Кабінетом Міністрів України. Відповідний орган приймає зазначене рішення на підставі звернення набувачів цієї допомоги до нього, довідки судово-медичної експертизи про причини смерті або довідки про характер отриманих поранень у районі проведення антитерористичної операції, а також, у разі необхідності, свідчень керівника одного з підрозділів Збройних Сил України, інших

військових формувань, правоохоронних органів, органів державної влади, який перебуває безпосередньо в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів. До звернення набувачів одноразової грошової допомоги також можуть додаватися інші документи, які підтверджують факт надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів.

{Стаття 6 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 7. Волонтери, їхні права та обов'язки

1. Волонтер - фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника. Особи віком від 14 до 18 років не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямками, визначеними абзацами восьмим та дев'ятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах.

Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності.

2. Волонтери надають волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з такою організацією чи установою, або без такого договору.

Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально, при цьому вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги про те, що вони не співпрацюють з організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів. Волонтери не можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально за напрямками, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону.

3. Волонтер може отримати посвідчення волонтера, здійснюючи волонтерську діяльність в організаціях та установах, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

4. Волонтер має право на:

належні умови здійснення волонтерської діяльності, зокрема, отримання достовірної, точної та повної інформації про порядок та умови провадження волонтерської діяльності, забезпечення спеціальними засобами захисту, спорядженням та обладнанням;

зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до навчально-виробничої практики в разі її проходження за напрямом, що відповідає отримуваній спеціальності, за згодою навчального закладу;

відшкодування витрат, пов'язаних зі здійсненням волонтерської діяльності, передбачених статтею 11 цього Закону;

інші права, передбачені договором про провадження волонтерської діяльності та законодавством.

5. Волонтер зобов'язаний:

сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності;

у випадках, визначених законодавством, проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я;

у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку);

не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність;

дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом;

у разі укладення договору про провадження волонтерської діяльності та одностороннього розірвання договору з ініціативи волонтера відшкодовувати прямі збитки, завдані ним, якщо це передбачено договором;

відшкодовувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону.

{Стаття 7 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 8. Отримувачі волонтерської допомоги, їх права та обов'язки

1. Отримувачами волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу.

{Частина перша статті 8 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

2. Отримувачі волонтерської допомоги мають право на:
звернення за волонтерською допомогою;

поважливе і гуманне ставлення з боку волонтерів та організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів;

{Абзац третій частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

вибір волонтерів та організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів, форми надання волонтерської допомоги;

{Абзац четвертий частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

отримання інформації про свої права, обов'язки та умови надання волонтерської допомоги;

дотримання правового режиму інформації з обмеженим доступом;

захист своїх прав та законних інтересів відповідно до закону.

3. Отримувачі волонтерської допомоги зобов'язані:

надавати волонтерам та організаціям і установам, що залучають до своєї діяльності волонтерів, повну та достовірну інформацію, пов'язану з наданням волонтерської допомоги;

{Абзац другий частини третьої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

не створювати додаткових ризиків для життя та здоров'я волонтерів під час надання волонтерської допомоги;

у разі укладення договору про надання волонтерської допомоги відшкодовувати прямі збитки, спричинені відмовою від отримання волонтерської допомоги, якщо це передбачено договором.

{Абзац четвертий частини третьої статті 8 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності

1. Договір про провадження волонтерської діяльності обов'язково укладається:

у разі надання волонтерської допомоги за напрямами, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

за бажанням волонтера або його законного представника, якщо волонтер є особою віком від 14 до 18 років.

2. За договором про провадження волонтерської діяльності одна сторона (волонтер) зобов'язується за завданням другої сторони (організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів) особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом установленого в договорі строку, а зазначена організація чи установа зобов'язується забезпечити волонтеру можливості для здійснення волонтерської діяльності. У договорі може визначатися порядок відшкодовування волонтеру витрат, пов'язаних з виконанням договору.

3. Договір про провадження волонтерської діяльності укладається в письмовій формі.

4. Договір про провадження волонтерської діяльності може укладатися з особою, яка досягла 18 років. Діти, які досягли 14 років, можуть укладати договори за письмової згоди батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів, піклувальника.

5. Договір про провадження волонтерської діяльності має містити:

опис волонтерської діяльності (завдання);

період провадження волонтерської діяльності;

права та обов'язки сторін;

відповідальність за заподіяння збитків;

умови розірвання договору.

{Стаття 9 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 10. Договір про надання волонтерської допомоги

1. Договір про надання волонтерської допомоги в обов'язковому порядку укладається за бажанням отримувача волонтерської допомоги.

2. Договір про надання волонтерської допомоги укладається в письмовій формі.

3. Договір про надання волонтерської допомоги має містити:

опис волонтерської допомоги (завдання);

період провадження волонтерської допомоги;

права та обов'язки сторін;

відповідальність за заподіяння збитків.

{Стаття 10 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 11. Відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги

1. Волонтерам для провадження волонтерської діяльності можуть бути відшкодовані витрати на відрядження на території України та за кордон у межах норм відшкодування витрат на відрядження, встановлених для державних службовців і працівників підприємств, установ та організацій, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів.

{Абзац перший частини першої статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Волонтеру можуть бути відшкодовані підтверджені документами:

{Абзац другий частини першої статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

витрати на проїзд (включаючи перевезення багажу) до місця здійснення волонтерської діяльності;

витрати на отримання візи;

{Частина першу статті 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

витрати на харчування, коли волонтерська діяльність триває більше 4 годин на добу;

витрати на проживання у разі відрядження волонтера до іншого населеного пункту для провадження волонтерської діяльності, що триватиме більше 8 годин;

витрати на поштові та телефонні послуги, якщо волонтер здійснює волонтерську діяльність поза межами місцезнаходження волонтерської організації;

витрати на проведення медичного огляду, вакцинації та інших лікувально-профілактичних заходів, безпосередньо пов'язаних з наданням волонтерської допомоги.

2. Відшкодування витрат, визначених частиною першою цієї статті, може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів - у разі укладення з ними договору про надання волонтерської допомоги, міжнародних програм, або установи, організації, з якою волонтер уклав договір про провадження волонтерської діяльності, а також за рахунок інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Відшкодування витрат, визначених частиною першою цієї статті, не є доходом волонтера та не є базою для оподаткування податком на доходи фізичної особи та єдиним соціальним внеском.

{Частина друга статті 11 в редакції Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 12. Фінансування та витрати на забезпечення волонтерської діяльності

1. Залучення коштів та іншого майна для забезпечення волонтерської діяльності здійснюється відповідно до законодавства.

2. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, самостійно визначають напрями використання залучених на забезпечення волонтерської діяльності коштів та іншого майна, крім випадків цільового надання коштів та іншого майна фізичними чи юридичними особами для здійснення конкретного виду волонтерської допомоги.

{Частина друга статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

{Частина третю статті 12 виключено на підставі Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

4. Витрати на забезпечення волонтерської діяльності формуються відповідно до законодавства.

{Частина п'яту статті 12 виключено на підставі Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

{Частина шосту статті 12 виключено на підставі Закону № 246-VIII від 05.03.2015}

Стаття 13. Відповідальність за порушення законодавства у сфері волонтерської діяльності

1. Волонтери, організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, отримувачі волонтерської допомоги несуть відповідальність відповідно до закону.

{Стаття 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 246-VIII від 05.03.2015}

Розділ III

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Внести зміни до таких законів України:

{Підпункт 1 пункту 2 розділу III втратив чинність на підставі Закону № 5073-VI від 05.07.2012}

2) частину першу статті 7 Закону України "Про страхування" (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 7, ст. 50 із наступними змінами) доповнити пунктом 44 такого змісту:

"44) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання волонтерської допомоги";

3) у Законі України "Про соціальні послуги" (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 45, ст. 358; 2009 р., № 38, ст. 535):

абзац сьомий статті 1 виключити;

у статті 17:

у частині другій слова "діяльність яких регулюється відповідним положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України" виключити;

доповнити частиною четвертою такого змісту:

"Особливості здійснення волонтерської діяльності в Україні регулюються Законом України "Про волонтерську діяльність";

4) пункт 1 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні" (Відомості Верховної Ради України, 2009 р., № 44, ст. 656) доповнити абзацом другим такого змісту:

"Установити, що на період дії цього Закону юридична особа, уповноважена УЄФА на здійснення організаційних заходів та проведення чемпіонату, користується правами та обов'язками волонтерської організації, передбаченими Законом України "Про волонтерську діяльність";

5) частину шосту статті 49 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 7, ст. 50) виключити.

3. Кабінету Міністрів України протягом одного місяця з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [17](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-</p></div><div data-bbox=)

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 22, ст.146)

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законів України:

1. У Законі України "Про страхування" (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 7, ст. 50 із наступними змінами):

1) частину четверту статті 6 доповнити пунктом 21-2 такого змісту:

"21-2) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання ними волонтерської допомоги";

2) пункт 44 частини першої статті 7 виключити.

2. У Законі України "Про волонтерську діяльність" (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 42, ст. 435):

1) у статті 1:

а) у частині першій:

в абзаці першому слова "безкорислива" і "та волонтерськими організаціями" виключити;

в абзаці другому слова "та волонтерськими організаціями" виключити;

в абзаці третьому слово "благодійництва" замінити словами "благодійної діяльності";

в абзаці четвертому слова "має одноразовий характер або" виключити;

б) у частині другій слово "безкорисливості" виключити;

в) у частині третій:

абзац четвертий викласти в такій редакції:

"надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам";

після абзацу восьмого доповнити новим абзацом такого змісту:

"надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції".

У зв'язку з цим абзац дев'ятий вважати абзацом десятим;

г) у частині четвертій слова "волонтерських організацій та отримувачів волонтерської допомоги" замінити словами "отримувачів волонтерської допомоги, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів";

2) статтю 3 викласти в такій редакції:

"Стаття 3. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності

1. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень.

2. Кабінет Міністрів України:

забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності;

розробляє державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності;

спрямовує і координує роботу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, та інших органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики та державних цільових програм у сфері волонтерської діяльності.

3. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності:

забезпечує реалізацію державної політики у сфері волонтерської діяльності;

вживає інших заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності;

сприяє поширенню інформації про волонтерську діяльність;

сприяє громадським об'єднанням та благодійним організаціям у їхній діяльності, спрямованій на розвиток волонтерської діяльності;

поширює інформацію про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності;

оприлюднює на своєму веб-сайті наявну інформацію про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зокрема, інформацію про організації та установи, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідної інформації;

сприяє здійсненню міжнародного співробітництва з питань волонтерської діяльності, узагальнює і поширює практику роботи у цій сфері";

3) текст статті 4 викласти в такій редакції:

"1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють поширенню інформації про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів (їх місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, а також, за наявності, адреси офіційного веб-сайту в мережі Інтернет та електронної пошти), перелік фізичних осіб (у разі їхньої письмової згоди відповідно до закону), організацій та установ, які потребують волонтерської допомоги, шляхом розміщення відповідної інформації на своїх веб-сайтах у мережі Інтернет і місцевих засобах масової інформації";

4) статті 5-7 викласти в такій редакції:

"Стаття 5. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, їхні права та обов'язки

1. Залучати волонтерів до своєї діяльності можуть організації та установи, які є неприбутковими.

2. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право: провадити діяльність із укладенням договору про провадження волонтерської діяльності з волонтером або без такого договору у порядку, визначеному цим Законом; отримувати кошти та інше майно для здійснення волонтерської діяльності; самостійно визначати напрями здійснення волонтерської діяльності;

видавати волонтерам посвідчення, що засвідчують їх особу та вид волонтерської діяльності в межах організації;

відшкодовувати волонтерам витрати, пов'язані з наданням ними волонтерської допомоги, передбачені статтею 11 цього Закону;

страхувати життя і здоров'я волонтерів на період провадження ними волонтерської діяльності відповідно до Закону України "Про страхування";

запрошувати іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, направляти громадян України за кордон для провадження волонтерської діяльності;

набувати інші права, передбачені законом.

3. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані:

забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності;

здійснювати підготовку волонтерів;

надавати волонтерам достовірну, точну та повну інформацію щодо змісту та особливостей провадження волонтерської діяльності;

забезпечувати вільний доступ до інформації, що стосується здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

4. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, несуть відповідальність відповідно до закону.

5. У разі укладання ними договору про провадження волонтерської діяльності або договору про надання волонтерської допомоги відповідні організації та установи відшкодовують прямі збитки, завдані ними, у разі одностороннього розірвання відповідного договору, якщо це передбачено договором.

6. Організації та установи, що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, протягом п'яти робочих днів з моменту такого залучення письмово інформують про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності.

7. Організації та установи, що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, у разі припинення іноземцем чи особою без громадянства провадження волонтерської діяльності протягом п'яти робочих днів повідомляють про це центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції.

Стаття 6. Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів

1. У разі загибелі (смерті) волонтера під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів сім'ї загиблого (померлого), його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 500 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб.

2. У разі встановлення інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в такому розмірі:

у разі встановлення інвалідності I групи - 250 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб;

у разі встановлення інвалідності II групи - 200 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб;

у разі встановлення інвалідності III групи - 150 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб.

3. Виплата одноразової грошової допомоги здійснюється в порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. Одноразова грошова допомога виплачується за рішенням органу, визначеного Кабінетом Міністрів України. Відповідний орган приймає зазначене рішення на підставі звернення набувачів цієї допомоги до нього, довідки судово-медичної експертизи про причини смерті або довідки про характер отриманих поранень у районі проведення антитерористичної операції, а також, у разі необхідності, свідчень керівника одного з підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, органів державної влади, який перебуває безпосередньо в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів. До звернення набувачів одноразової грошової допомоги також можуть додаватися інші документи, які підтверджують факт надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів.

Стаття 7. Волонтери, їхні права та обов'язки

1. Волонтер - фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника. Особи віком від 14 до 18 років не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямками, визначеними абзацами восьмим та дев'ятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах.

Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності.

2. Волонтери надають волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з такою організацією чи установою, або без такого договору.

Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально, при цьому вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги про те, що вони не співпрацюють з організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів. Волонтери не можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально за напрямками, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону.

3. Волонтер може отримати посвідчення волонтера, здійснюючи волонтерську діяльність в організаціях та установах, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

4. Волонтер має право на:

належні умови здійснення волонтерської діяльності, зокрема, отримання достовірної, точної та повної інформації про порядок та умови провадження волонтерської діяльності, забезпечення спеціальними засобами захисту, спорядженням та обладнанням;

зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до навчально-виробничої практики в разі її проходження за напрямом, що відповідає отримуваній спеціальності, за згодою навчального закладу;

відшкодування витрат, пов'язаних зі здійсненням волонтерської діяльності, передбачених статтею 11 цього Закону;

інші права, передбачені договором про провадження волонтерської діяльності та законодавством.

5. Волонтер зобов'язаний:

сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності;

у випадках, визначених законодавством, проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я;

у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку);

не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність;

дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом;

у разі укладення договору про провадження волонтерської діяльності та одностороннього розірвання договору з ініціативи волонтера відшкодовувати прямі збитки, завдані ним, якщо це передбачено договором;

відшкодовувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону";

5) у статті 8:

а) частину першу викласти в такій редакції:

"1. Отримувачами волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу";

б) в абзацах третьому і четвертому частини другої слова "волонтерських організацій" замінити словами "організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів";

в) у частині третій:

в абзаці другому слова "волонтерським організаціям" замінити словами "організаціям і установам, що залучають до своєї діяльності волонтерів";

абзац четвертий викласти в такій редакції:

"у разі укладення договору про надання волонтерської допомоги відшкодовувати прямі збитки, спричинені відмовою від отримання волонтерської допомоги, якщо це передбачено договором";

б) статті 9 та 10 викласти в такій редакції:

"Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності

1. Договір про провадження волонтерської діяльності обов'язково укладається:

у разі надання волонтерської допомоги за напрямом, визначеним абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

за бажанням волонтера або його законного представника, якщо волонтер є особою віком від 14 до 18 років.

2. За договором про провадження волонтерської діяльності одна сторона (волонтер) зобов'язується за завданням другої сторони (організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів) особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом установленого в договорі строку, а зазначена організація чи установа зобов'язується забезпечити волонтеру можливості для здійснення волонтерської діяльності. У договорі може визначатися порядок відшкодовування волонтеру витрат, пов'язаних з виконанням договору.

3. Договір про провадження волонтерської діяльності укладається в письмовій формі.
4. Договір про провадження волонтерської діяльності може укладатися з особою, яка досягла 18 років. Діти, які досягли 14 років, можуть укладати договори за письмової згоди батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів, піклувальника.
5. Договір про провадження волонтерської діяльності має містити:
 - опис волонтерської діяльності (завдання);
 - період провадження волонтерської діяльності;
 - права та обов'язки сторін;
 - відповідальність за заподіяння збитків;
 - умови розірвання договору.

Стаття 10. Договір про надання волонтерської допомоги

1. Договір про надання волонтерської допомоги в обов'язковому порядку укладається за бажанням отримувача волонтерської допомоги.
 2. Договір про надання волонтерської допомоги укладається в письмовій формі.
 3. Договір про надання волонтерської допомоги має містити:
 - опис волонтерської допомоги (завдання);
 - період провадження волонтерської допомоги;
 - права та обов'язки сторін;
 - відповідальність за заподіяння збитків";
- 7) у статті 11:
- а) у частині першій:
 - в абзацах першому та другому слово "відшкодовуються" замінити словами "можуть бути відшкодовані";
 - після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:
"витрати на отримання візи".

У зв'язку з цим абзаци четвертий-сьомий вважати відповідно абзацами п'ятим-восьмим;

- б) частину другу викласти в такій редакції:

"2. Відшкодування витрат, визначених частиною першою цієї статті, може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів - у разі укладення з ними договору про надання волонтерської допомоги, міжнародних програм, або установи, організації, з якою волонтер уклав договір про провадження волонтерської

діяльності, а також за рахунок інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Відшкодування витрат, визначених частиною першою цієї статті, не є доходом волонтера та не є базою для оподаткування податком на доходи фізичної особи та єдиним соціальним внеском";

8) у статті 12:

а) у частині другій слова "Волонтерські організації" замінити словами "Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів";

б) частини третю, п'яту і шосту виключити;

9) у статті 13 слова "волонтерські організації" замінити словами "організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів".

3. У Законі України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 19-20, ст. 179; 2014 р., № 34, ст. 1168):

1) частину десяту статті 4 викласти в такій редакції:

"10. Іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності на підставах і в порядку, встановлених міжнародними договорами України або спеціальними програмами, а також іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів відповідно до Закону України "Про волонтерську діяльність", інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, отримали посвідку на тимчасове проживання та здійснюють волонтерську діяльність на базі зазначених організацій та установ, вважаються такими, які на законних підставах перебувають на території України на період провадження такої діяльності";

2) у частині десятій статті 5 слова "або волонтерської організації та копія свідоцтва про державну реєстрацію такої організації" замінити словами "або організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, інформація про яку розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, та копія свідоцтва про державну реєстрацію такої організації чи установи";

3) в абзаці чотирнадцятому частини першої статті 15 слова "волонтерських організацій, зареєстрованих в Україні у встановленому порядку" замінити словами "організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів відповідно до Закону України "Про волонтерську діяльність", інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності".

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом та забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Президент України

П. ПОРОШЕНКО

м. Київ

5 березня 2015 року

№ 246-VIII

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/246-19>

ЗМІСТ

I. ФОРМУВАННЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА

1.1. Громадянське суспільство у світлі становлення та розвитку волонтерського руху в Україні	4
1.2. «Картина світу» й «життєвий світ»: аналіз проблем у контексті феномена волонтерства.....	14
1.3. Феномен волонтерства в історії та культурі України.....	22
1.4. Історичні витоки та етичний зміст української толоки	34
1.5. Концепт «волонтерська діяльність» у руслі філософського пізнання..	47

II ВОЛОНТЕРСТВО І КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Феномен волонтерства в дискурсах і наративах гендеру: теоретичні дебати й соціальні практики.....	57
2.2. Феміністський дискурс і криза гендерної ідентичності в теоріях та практиках постмодернізму	64
2.3. Методологія гендерних досліджень у світлі феномена волонтерства..	78
2.4. Жінка й реалізація гендерної суб'єктивації в соціокультурних практиках початку ХХІ століття.....	94
2.5. Ідея гендерної рівності в посткласичній філософії та її реалізація в культурі постмодерну.....	104
2.6. Місце жінки в соціумі: погляд в повсякденну історію.....	111
Відомості про авторів.....	121
Додатки.....	123

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

Наукове видання

*Власова Тетяна Іванівна, Власова Ольга Петрівна,
Грабовська Ірина Миколаївна, Євсєєва Галина Петрівна,
Зімарьова Юлія Вікторівна, Кіслейко Юрій Валерійович,
Крат Олена Михайлівна, Кривчик Геннадій Георгійович,
Макешина Юлія Вікторівна, Паращевіна Ольга Степанівна,
Тесленко Тетяна Вікторівна*

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕНОМЕНА ВОЛОНТЕРСТВА В
ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ**

Монографія
(українською мовою)

Редактор А. А. Міщенко
Комп'ютерна верстка Г.С. Масур
Дизайн обкладинки Г.С. Масур

Видавництво ПФ «Стандарт - Сервіс»
Свідоцтво ДК № 3197 від 28.05.2008р.
52005, Україна, Дніпропетровська обл., смт. Ювілейне,
вул. Совхозна, 68, кв. 65
тел. (056) 370-30-22.

Надруковано:
Видавництво ПФ «Стандарт - Сервіс». Дніпропетровська обл., смт. Ювілейне,
вул. Совхозна, 68, кв. 65. тел. (056) 370-30-22.
Підписано до друку 29.06.2017. Формат 29,7х42 ¹/₄. Папір офсетний.
Спосіб друку – різнограф. Умов. друк. арк. 8,76. Тираж 300 прим.

ISBN 978-617-7382-06-4

ISBN 978-617-7382-06-4

9 786177 382064 >